

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE
ZNANOSTI
KATEDRA ZA ARHIVISTIKU I DOKUMENTALISTIKU

Mario Bursik

**HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV (1941-1945): USTROJ I
DJELOVANJE**

Diplomski rad

Mentori: Prof. dr. sc. Hrvoje Stančić

Doc. dr. sc. Goran Hutinec

Zagreb, ožujak 2017.

Sadržaj

Sadržaj.....	2
Uvod.....	3
Politička pozadina nastanka Nezavisne Države Hrvatske i njenih institucija.....	5
Hrvatski državni arhiv u upravnom aparatu Nezavisne Države Hrvatske.....	9
Upravitelj Hrvatskog državnog arhiva Dr. Josip Matasović.....	12
Organizacija i rad Hrvatskog državnog arhiva.....	16
Rad s korisnicima	22
Problem prostora i izgradnja nove zgrade Hrvatskog državnog arhiva	23
Odsjek za Hrvatski oslobodilački pokret	29
Fotolaboratorij Hrvatskog državnog arhiva	32
Osoblje Hrvatskog državnog arhiva	34
Arhivsko Gradivo: akvizicija, organizacija i zaštita	41
Arhivsko gradivo bivše Savske divizijske oblasti	41
Neke važne akvizicije i pokušaji zaštite arhivskog gradiva.....	43
Recikliranje, uništavanje i zaštita arhivskog gradiva.....	50
Arhivsko gradivo Dubrovačke republike	59
Arhivski viestnik	63
Arhivsko zakonodavstvo 1941.-1945.	65
Ratni arhiv i muzej Nezavisne Države Hrvatske	66
Zaključak	72
Zakonske odredbe Nezavisne Države Hrvatske o arhivima	73
Sažetak.....	75
Croatian State Archive (1941-1945): organization and operations.....	76
Bibliografija	77
Popis Kratica.....	77

1. UVOD

Hrvatski državni arhiv je krovna arhivistička institucija u Hrvatskoj koja, kao što joj ime govori: čuva, štiti, obrađuje i daje na korištenje arhivsko gradivo koja je nastala radom središnjih tijela državne uprave¹ a njeni počeci se naziru već u 17. stoljeće kada je sastavljena *škrinja privilegija*². Kroz stoljetno djelovanje, HDA je sakupio i sačuvao najvažnije arhivsko gradivo hrvatskog naroda. Zbog toga je bilo kakvo ozbiljnije istraživanje hrvatske povijesti nezamislivo bez istraživanja gradiva koje je HDA prikupio. Zbog tog razloga je istraživački nepravedno što kroz tolike godine, nitko nije pokušao istražiti povijest HDA. Ovaj rad je pokušaj da se ta praksa zaustavi i da se po prvi put ozbiljnije i temeljito pristupi istraživanju povijesti HDA kao krovne arhivističke institucije u Hrvatskoj. Ovaj rad nastoji prikazati stanje, rad i organizaciju HDA od osnutka NDH pa do njenog sloma. Razdoblje fokusa ovog rada je vrijeme Drugog svjetskog rata, kada se na ovim prostorima mijenja nekoliko državno-pravnih okvira što dramatično utječe na razvoj institucija koje su se našle usred tih promjena, što čini ovo razdoblje posebno zanimljivim. Prvi dio rada se upravo i odnosi na političke i institucionalne promjene koje su se dogodile uspostavom Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. godine kao svojevrsan uvod u razumijevanje vremena i konteksta o kojemu se govori. Posebno poglavlje je posvećeno ravnatelju Dr. Josipu Matasoviću koji je uvelike utjecao na identitet i funkcioniranje arhiva u tom razdoblju te se izuzetno dobro snašao u turbulentnom i kaotičnom razdoblju hrvatske, pa i svjetske, povijesti. Središnji dio rada se odnosi na samo djelovanje HDA gdje sam nastojao prikazati sve teškoće s kojima se HDA i njegovo osoblje susrelo i istaknuti neke važne projekte koji su realizirani unatoč teškoj financijskoj i političkoj situaciji, neki bolje od drugih. Posebno poglavlje je posvećeno i osoblju HDA gdje valja istaknuti Bartola Zmajića, Josipa Buturca i Zlatka Tanodija koji svojim izuzetnim zalaganjem, stručnošću i predanošću omogućili kvalitetno i prepoznatljivo funkcioniranje HDA te su zaslužni za očuvanje velike količine arhivskog gradiva. Poglavlje o arhivskom gradivu najbolje pokazuje ratnu situaciju koja se odvijala na ovim prostorima, usred koje je onemogućen normalan rad HDA kao institucije ali je i zbog raznih ratnih čimbenika uništena velika količina arhivskog gradiva. Ovdje je prikazan pokušaj osoblja HDA da tu štetu spriječi, ili barem minimalizira. Napose slijede manja

¹ HDA također skrbi o raznom gradivu poput vojnog, kulturnog ili gradiva istaknutih ličnosti.

² Hrvatski državni arhiv, URL: <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Onama/index.htm> (2017-2-27)

poglavlja, o Arhivskom vjesniku kao časopisu HDA koji izlazi i danas te o arhivskom zakonodavstvu u NDH. Posljednje poglavlje, koje se može gledati kao svojevrsna nadopuna ovog teksta, je posvećeno Ratnom arhivu i muzeju Nezavisne Države Hrvatske. Riječ je o instituciji koja je bila odvojena od HDA ali su često surađivali a osoblje HDA je imalo stanovitog utjecaja prilikom osnivanja spomenute institucije. Zbog toga se može reći da ovaj rad pokazuje djelovanje HDA u ovom razdoblju ali također pokušava dati prikaz kako je izgledala arhivistika kao struka u tom razdoblju, što se najbolje vidi kroz djelovanje arhivističkih institucija i njihovih djelatnika.

2. POLITIČKA POZADINA NASTANKA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I NJENIH INSTITUCIJA

U prvoj polovici 20. stoljeća Hrvatska³ je doživjela četiri velike političke, odnosno državno-pravnetranzicije koje su u značajnoj mjeri utjecale na oblik, djelovanje i razvoj državnih institucija. Prva promjena je uslijedila kao posljedica Prvog svjetskog rata kada Austro-Ugarska Monarhija, u sklopu koje je Hrvatska politički funkcionirala, prestaje postojati. Prostor današnje Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine se izdvojio iz Austro-Ugarske Monarhije, koja je krajem 1918. već bila u političkom rasulu, u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba koja je bila kratkotrajna i međunarodno nepriznata tvorevina. Navedena Država Slovenaca, Hrvata i Srba ubrzo se ujedinjuje s Kraljevinom Srbijom, koja tada uključuje i današnju Crnu Goru, Kosovo i Makedoniju, u novu državnu zajednicu Južnih Slavena pod nazivom Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Tada dolazi do prve velike promjene u načinu funkcioniranja institucija u Hrvatskoj. Središte države prestaje biti Beč, odnosno Budimpešta, i novo središte postaje Beograd. Mnoge institucije su primorane mijenjati standarde, propise pa i zakonodavstvo kako bi odgovorile na ovu promjenu, s obzirom na značajne razlike između Habsburške i Srpske administracije i birokracije. Također se mijenjaju i nadležnosti nekih institucija, što je u kombinaciji s politikom centralizacije u Beogradu dovelo do smanjenja proračuna i osoblja nekih institucija, a ponegdje i do njihovog ukidanja. Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine država mijenja ime u Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, što ostaje njezin naziv do 1929. godine. Sljedećih godina se nastavlja beogradska politika centralizacije, što rezultira smanjenjem ovlasti i financiranja širokog spektra lokalnih i pokrajinskih institucija, između kojih i Hrvatski državni arhiv. Centralizacija dolazi do svog zenita nakon 1929. godine kada je u državu uvedena Šestosiječanjska diktatura, kada ona ponovno mijenja naziv i postaje Kraljevina Jugoslavija što će biti naziv države do njenog sloma 1941. godine. Iako je riječ o velikoj političkoj promjeni, Šestosiječanjska diktatura nije bila od velikog institucionalnog značaja utoliko što je samo nastavila politiku centralizacije koja se provodila i ranije. Politika centralizacije, koja

³U daljnjem tekstu, kada ću koristiti termin „Hrvatska“ neću pod tim podrazumijevati granice sadašnje Republike Hrvatske ili granice Banovine Hrvatske ili pak Nezavisne Države Hrvatske. Termin ću koristiti u generalnom smislu, pri tom se referirajući na politički prostor u datom trenutku. Preciznije rečeno, kada koristim izraz Hrvatska pod time smatram teritorij na kojem su u određenom vremenu djelovale kulturne ili političke institucije koje svoj kontinuitet prosljeđuju i na današnje vrijeme a djelovale su, ili još uvijek djeluju, u hrvatskom političkom prostoru. Pošto je u ovom uvodu riječ o razdoblju od 1918.-1945. godine, jasno je da to isključuje Istru dok u periodu Banovine Hrvatske ili Nezavisne Države Hrvatske uključuje i neke teritorije koji nisu dio Republike Hrvatske.

se odražavala na djelovanje, oblikovanje i financiranje institucija, naišla je na snažan otpor u hrvatskim političkim krugovima tijekom cijelog razdoblja postojanja.

Otpor centralizaciji dosegao je svoj najekstremniji oblik u pojavi Ustaškog pokreta krajem 20-ih godina, koji je nastao potaknut atentatom na Stjepana Radića 1928. godine i uvođenja Šestosiječanjske diktature 1929. godine. Dr. Ante Pavelić sa suradnicima početkom 1929. odlazi u inozemstvo gdje započinje djelovanje u svrhu osamostaljenja Hrvatske od Kraljevine Jugoslavije. Pri postizanju tog cilja Ustaški pokret nije prezao od terorističkih činova, poput atentata na kralja Aleksandra 1934. godine. Ustaški pokret je bio politički marginalan u samoj Kraljevini Jugoslaviji, gdje je bio zakonski zabranjen, ali se od vlastitih početaka vezao za pokrete i države koje su se zalagale za reviziju europskog političkog krajobraza koji je nastao kao rezultat Pariškemirovnekonferencije 1919. godine. Upravo je na Pariškoj mirovnoj konferenciji pružena vanjskopolitička podrška osnivanju jugoslavenske države. Političko i ideološko savezništvo za revizionističke sile, prvenstveno Njemačku te Italiju, će dovesti Ustaški pokret na vlast, unatoč političkoj marginalizaciji, nakon vojnog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine.

Politički otpor Beogradskoj politici centralizacije, unutar same Jugoslavije, predvodila je Hrvatska seljačka stranka predvođena Ratkom Mačekom koji preuzima vodstvo nakon smrti Stjepana Radića. Djelovanje HSS-a u navedenom je razdoblju rezultirala Sporazumom Cvetković-Maček iz 1939. kojim je izvršena unutarnja administrativna podjela Kraljevine Jugoslavije. Naime, dvije dotadašnje Banovine⁴, Savska i Primorska Banovina su ujedinjene, uz manje teritorijalne promjene, u jedinstvenu Banovinu Hrvatsku. Banovina Hrvatska u mnogočemu je nadilazila ovlasti prijašnjih Banovina te je imala i neke vidove autonomije unutar Kraljevine Jugoslavije. Banovina Hrvatska je imala vlastitu autonomiju u oblasti poljoprivrede, socijalne politike, zdravstva, prosvjete, a imala je određenu autonomiju u upravnim pitanjima. Dakle, osim područja vanjske politike, vojske, policije i vanjske trgovine, Banovina Hrvatska je imala autonomiju nad svim drugim poljima političkog funkcioniranja. Ove promjene koje su ostvarene Sporazumom Cvetković-Maček nisu imale vremena zaživjeti u potpunosti. Kratko vrijeme postojanja Banovine Hrvatske, kao i neke administrativne kočnice određenih srpskih političara, rezultirale su tek parcijalnim provođenjem dogovorene autonomije i uprave Banovine Hrvatske. Institucije poput HDA tim su sporazumom pripale pod upravu Banovine Hrvatske. Navedeni procesi, iako formalno

⁴ Upravne jedinice, u Kraljevini Jugoslaviji ih je bilo 9.

provedeni, zapravo nisu rezultirali nekakvim realnim upravnim ili administrativnim promjenama zbog kratkog vijeka Banovine Hrvatske.

Početak travnja 1941. godine, zbog raznih vanjskopolitičkih i vojnih čimbenika, izvršena je invazija Sila osovine (Njemačka, Italija, Mađarska i Bugarska) na Kraljevinu Jugoslaviju. Zbog unutarnjih političkih i nacionalnih problema, Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala nakon svega 15-ak dana borbi 17. travnja 1941. Cijeli teritorij Banovine Hrvatske, kao i prostor današnje Bosne i Hercegovine te dio današnje Vojvodine je potpao pod Nezavisnu Državu Hrvatsku, koju je 10. travnja 1941. proglasio Slavko Kvaternik u ime Ante Pavelića i Ustaškog pokreta uz političko i vojno pokroviteljstvo Italije i Njemačke. NDH preuzima nadzor nad institucijama Banovine Hrvatske, ali osniva i neke nove. Tijekom cijelog razdoblja postojanja NDH, odnosno do kraja Drugog svjetskog rata, upravo će institucije naslijeđene od Banovine Hrvatske postati temelj uprave, kulture, prosvjete i općenito vlasti NDH, dok će teritorij koji nije pripadao Banovini Hrvatskoj (prostor Bosne i Hercegovine) biti institucionalno zaostao tijekom cijelog razdoblja NDH, unatoč stanovitim naporima vlasti da se to stanje promijeni.

Može se zaključiti da su institucije koje su funkcionirale u razdoblju NDH, dobrim dijelom naslijeđene od Banovine Hrvatske pa i Kraljevine Jugoslavije. NDH je bila država ograničenog suvereniteta pa je tako ovisila o Italiji i Njemačkoj u mnogim pitanjima funkcioniranja države, ali je ipak imala autonomiju nad nekim pitanjima unutarnjeg društvenog i državnog uređenja. Unatoč vojnoj i vanjskopolitičkoj ovisnosti o Italiji, a napose Njemačkoj, Nezavisna Država Hrvatska je imala suverenitet nad resorima poput znanosti, obrazovanja i kulture, što znači da su institucije poput Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu⁵ funkcionirale bez direktnih vanjskih utjecaja. HDA je doživio manje kadrovske i zakonodavne promjene uspostavom NDH, ali je njegovo djelovanje dobrim dijelom nastavak razvojnog pravca koji je oblikovan uspostavom Banovine Hrvatske. Ideološka dimenzija vlasti u NDH je zaobišla HDA, uz iznimku nekih generalnih zakonskih akata koji su se odnosili na sve države institucije, pa je tako njegovo stručno osoblje imalo prostora baviti se arhivističkom strukom i njezinim unaprjeđenjem, kao i funkcioniranjem samog HDA, što je uvelike potpomognuto većim novčanim izdacima koje je HDA počeo dobivati kako je iz pokrajinskog arhiva postajao središnji, državni arhiv.

⁵ Naziv institucije se ne koristi konzistentno. Iako je u početnoj dokumentaciji pretežno korišten naziv Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, naziv koji dominira tijekom razdoblja NDH je pojednostavljen: Hrvatski državni arhiv a upravo taj naziv ta institucija nosi i danas. Radi jednostavnosti, konzistentnosti ali i da se naglasi kontinuitet institucije koja postoji i djeluje i danas, koristit ću naziv Hrvatski državni arhiv, odnosno skraćenicu HDA.

3. HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV U UPRAVNOM APARATU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Prilikom promjene državno-pravnog okvira, situacija za HDA se ne mijenja drastično u organizacijskom tj. upravnom smislu. Nadležno ministarstvo za arhive i dalje ostaje Ministarstvo bogoštolja i nastave, dok bivši Kabinet ministra postaje Ured ministra bogoštolja i nastave⁶. Ministarstvo bogoštolja i nastave 9. listopada 1942. mijenja ime u Ministarstvo narodne prosvjete. Administrativna pozicija HDA u novoj državi bitno se ne mijenja u odnosu na prijašnje stanje. Glavna promjena je u teritorijalnom opsegu i nadležnosti arhiva. U Kraljevini Jugoslaviji je HDA bio jedan od pokrajinskih arhiva, dok uspostavom NDH on postaje krovna arhivska institucija te postaje nadležan za arhive svih državnih i lokalnih institucija na teritoriju NDH. Kada se uzme u obzir da je Hrvatski državni arhiv u Dubrovniku bio lokalnog karaktera i uglavnom se bavio održavanjem i sređivanjem arhivskog gradiva stare Dubrovačke Republike, vidljivo je da HDA mora voditi računa o ukupnom arhivskom gradivu državnih institucija na području NDH. Dakle, prostor nadležnosti arhiva se skoro udvostručio po veličini i broju stanovništva (u odnosu na Banovinu Hrvatsku), dok je broj zaposlenih, u početku, ostao nepromijenjen.⁷ Uspostavom NDH se financijska situacija popravila, ali se bez adekvatnog osoblja ipak nije moglo omogućiti obnašanje svih dužnosti HDA. Vlast je pokušavala doskočiti problemu osoblja zapošljavanjem i upitnim programom angažiranja srednjoškolskih profesora, uglavnom preko ljetnih praznika, premda će se pokazati da će nedostatak kadrova biti jedan od glavnih problema HDA u ratnom razdoblju. Kako bi se doskočilo izazovu povećanja područja nadležnosti, HDA je dobio dozvolu za zapošljavanje novih kadrova, čime je započeo proces zapošljavanja koji je trajao do samog kraja rata, kada se HDA popeo na skoro 20 zaposlenih. O ovom konkretnom procesu bit će više govora o zasebnom poglavlju.

Ideologija i politika nisu zaobišli HDA u potpunosti. 10. lipnja, Ministarstvo bogoštolja i nastave zahtjeva od HDA popis državnih i samoupravnih službenika koji imaju nearijske pretke i onih službenika čiji supružnici imaju nearijsko podrijetlo⁸. Također se zapovijeda svim načelnicima i ravnateljima da sami odmah otpuste sve podvornike i honorarne nastavnike koji su Židovi i one koji su Pravoslavne vjere, a da pri tome nisu zavičajni u

⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38)

⁷Broj zaposlenih se sa vremenom povećavao ali ne dovoljnom brzinom, niti kvalitetom kadra, da bi se pratile potrebe arhiva.

⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 58

NDH⁹ a također treba u Ministarstvo dostaviti i popis tih službenika. No ipak, ovaj dopis se u slučaju HDA može u potpunosti zanemariti, s obzirom na to da niti jedan zaposlenik nije odgovarao propisanim uvjetima. Čini se da je HDA uglavnom bio izostavljen iz ideoloških stremljenja nove vlasti te je većim djelom funkcionirao kao nezavisna kulturna institucija. Jedan od primjera ne prihvaćanja ustaške ideologije u djelovanja HDA je bio slučaj od 28. srpnja 1941. godine kad su Josip Buturac i Josip Matasović otputovali u Pakrac i njegovu okolinu u nadzor gradiva. Glavni razlog njihovog putovanja je bilo sačuvanje arhive bivšeg Grko-istočnog samostana u Pakri¹⁰ kojeg su našli u bivšem eparhijskom dvoru. Uzevši u obzir se u dokumentaciji navodi da samostan više nije aktivan, moguće je zaključiti da je raspušten po nekoj odredbi ustaških vlasti ili je napušten zbog diskriminatorne politike NDH prema Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi i Srbima u NDH općenito. Želja za sačuvanjem ovog arhivskog gradiva nikako nije mogla biti odraz službene državne politike nego motiviranost pojedinaca iz HDA. Iz toga je vidljivo da je prvenstvena motivacija Josipa Matasovića bila očuvanje svih povijesnih vrela, bez obzira na njihovu provenijenciju. Pri tom posjetu su također pregledali i arhivu obitelji Jankovića na vlastelinstvu Daruvar koja je bila manjeg obujma.

Ubrzo nakon preuzimanja dužnosti razvijaju se odnosi s Vojnim arhivom u Beču. Naime, HDA je posjedovao neke dijelove arhiva Sočanske armije Maršala Borojevića koji su 1918. dospjeli u Zagreb. Većina tog fonda nalazila se u Vojnom arhivu u Beču, ali se s djelomičnim spisima nije mogla stvoriti značajna zbirka. Tako su se ti spisi predali delegatu Njemačkog ratnog arhiva, pukovniku g. Rudolfu Hodlu. Ovu primopredaju ne potpisuje Matasović već Pavelić¹¹, a opravdana je kao ponovni znak povezanosti Hrvatske i Njemačke vojske. Riječ je o političkoj odluci, a ne o stručnoj, pri čemu točna količina arhivskog gradiva koje je predano nije poznata. U samoj primopredaji nije konzultiran HDA te se u tom kontekstu ne može govoriti kako je ovaj čin njegovo djelo.

Josip Matasović 19. lipnja preuzima dužnost ravnatelja od Josipa Nagya. Primopredaja dužnosti je provedena bez ikakvih problema¹². Krajem kolovoza, sve državne institucije u NDH dobile su dopis u kojem se traži da otpuste iz službe sve zaposlenike koji su emigrirale

⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 58

¹⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 216

¹¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 102

¹²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 78

ili bile odstranjene iz Donje Štajerske. Dopis je potpisalo Njemačko poslanstvo u Zagrebu¹³. Ovaj dopis je također zanemariv pošto HDA nije imao takvih zaposlenika.

Početak listopada 1941. donesen je niz zakona koji se dotiču rada državnih institucija te su ujedno bitni i za HDA. Kao najbitnije za HDA valja izdvojiti dvije. „Odredba Poglavnika o načinu rješavanja spisa“¹⁴ kojom se ukida dotadašnji način razrješavanja spisa u državnoj birokraciji. Ukratko, ovom zakonskom odredbom se sprječavalo stavljanje rješenja na izvorni podnesak bilo kojeg spisa, koji je sada morao ostati u otvorenom spisu kod oblasti kod koje je prvotno došao, a dalje se imao slati poseban spis. Konzistentna provedba navedene odredbe pojednostavila bi funkcioniranje birokracije, ali bi također povećala ukupnu količinu spisa. Proglašena je i „Odredba poglavnika o čistoći hrvatskog jezika“¹⁵ kojom se propisuju riječi za službenu komunikaciju u državnim službama uz napomenu da slijedi kazna za nepoštivanje ovog propisa. Ova odredba se nije dosljedno poštovala, s obzirom na to da je u dopisima moguće pronaći riječi koje nisu potpadale pod službeni pravopis, ali nema nikakvih naznaka da je netko zbog toga kažnjen.

¹³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 330

¹⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 495

¹⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 496

4. UPRAVITELJ HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA DR. JOSIP MATASOVIĆ

Često se zna reći kako ravnatelj institucije odredi njezin karakter. U kulturnim i drugim institucijama, ravnatelj određuje pravila, osoblje i generalnu politiku institucije pa tako direktno utječe na njezin identitet i djelovanje. To se svakako odnosi i na arhive, stoga je nemoguće rekonstruirati povijest HDA u potpunosti ako se, barem ukratko, ne razmotri i djelovanje njegova ravnatelja. Za razdoblje postojanja NDH, ali također sve do 1958. godine u Socijalističkoj Jugoslaviji, dužnost je obavljao Dr. Josip Matasović. Iako se u NDH koristio termin upravitelj kao zamjena za naslov ravnatelja, u daljnjem tekstu ću koristiti današnji termin ravnatelj. Josip Matasović je rodom iz Slavonije gdje je rođen 1892. godine. Osnovnu školu završio je u rodnom Vrpolju, gimnaziju u Vinkovcima, a sveučilišno obrazovanje je djelomično stekao u Zagrebu (1911-1912), Zürichu (1912-1913) i napose u Beču (1913-1915), gdje je i doktorirao na temu srednjovjekovne povijesti. Političko i kulturno gravitiranje prema Austriji je nešto što će ga profesionalno oblikovati i upravo je uzor u austrijskim institucijama, posebice arhivima, jedna od odlika njegovog djelovanja kao arhivista u funkciji ravnatelja HDA. Poslije studija, Matasović predaje u Vinkovačkoj gimnaziji, a zatim radi u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu te napose 1924. godine biva imenovan docentom za novu povijest na Filozofskom fakultetu u Skopju¹⁶, gdje ostaje zaposlen do početka Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji te u međuvremenu napreduje do zvanja redovnog profesora. Iako je ovdje riječ o Matasoviću prvenstveno kao ravnatelju HDA, nužno je napomenuti da je on poznat široj javnosti kao profesor i povjesničar, a tek potom kao arhivist. Kao povjesničar, Matasović je jedan od ranijih predstavnika kulturne povijesti¹⁷ u hrvatskoj historiografiji. U tom pravcu Matasović osniva i časopis za povijest kulture Narodna Starina koji je izdavao i uređivao od 1922. do 1940. godine¹⁸. Časopis se bavio etnologijom, povijesti i povijesti umjetnosti s naglaskom na kulturu i u razdoblju objavljivanja predstavljao je jedinstven pokušaj djelovanja časopisa navedene tematike na prostoru Kraljevine Jugoslavije.

Napadom Sila osovine na Kraljevinu Jugoslaviju dolazi ne samo do brzog vojnog i političkog sloma nego i do sloma institucija te države. Hrvatska je tada bila u specifičnom

¹⁶ Historijski zbornik: *Josip Matasović In memoriam*, 1962.

¹⁷ Kulturna povijest ili kulturna historija je pristup proučavanju i tumačenju povijesti koji smatra kulturu jednom od glavnih odrednica za razumijevanje ljudske povijesti. Dakle, ne promatra ljudsku povijest isključivo kroz političko i

društveno djelovanje nego istražuje i kulturne fenomene prilikom tumačenja povijesti.

¹⁸ Historijski zbornik: *Josip Matasović In memoriam*, 1962.

položaju, s obzirom na to da je Sporazumom Cvetković-Maček od 26. kolovoza 1939.¹⁹ dobila određenu autonomiju u institucionalnom smislu, no ipak, Banovina Hrvatska je postojala manje od dvije godine, a dio autonomije zapravo nije bio ni proveden. Banovina Hrvatska je preuzela nadležnost nad nekim institucijama²⁰, ali osniva i neke nove, uglavnom upravnog karaktera. Nakon uspostave NDH, 10. travnja 1941., prestaje uprava Banovine Hrvatske i Kraljevine Jugoslavije na teritoriju NDH. Većina institucija nije ugašena već je reformirana da djeluje u skladu s političkim uređenjem novog režima. Kao jedna od glavnih promjena koja je zadesila Kraljevski arhiv u Zagrebu (koji ubrzo postaje Hrvatski državni arhiv u Zagrebu) je promjena ravnatelja.

Od 1925. pa do 1939. ravnatelj je bio čuveni povjesničar i istaknuti kulturni djelatnik Emil Laszowski koji je umirovljen zbog starosti. Na njegovo mjesto ubrzo dolazi Josip Nagy, prema preporuci samog Laszowskog²¹. Nagy je bio ravnatelj manje od dvije godine, ali je u tom kratkom razdoblju je bio izrazito aktivan. Autor je članka „*Nacrt uredbe o banovinskim arhivima*“ koji je zapravo priprema arhivskog zakonodavstva za Banovinu Hrvatsku. Članak je detaljan i pisan u skladu s tadašnjim svjetskim standardima u arhivistici. Po mnogočemu, ono što Nagy piše u tom nacrtu, slično je i suvremenom arhivskom zakonodavstvu Republike Hrvatske. Važnost ovog nacrtu ističe i Tomislav Galović u svom članku gdje ističe: „Zasnovan na ondašnjoj suvremenoj arhivističkoj teoriji i praksi, ovaj nacrt Uredbe predstavlja važan korak u formiranju hrvatskoga arhivističkog zakonodavstva, unatoč činjenici što je on ostao samo kao nacrt, tj. nikada nije dobio zakonsku sankciju.“²² Uspio je također urediti IX-X. svezak *Viestnika Hrvatskog državnog arhiva* koji je izašao 1941.²³ ali tek nakon uspostave NDH. Prilikom uspostave nove vlasti 1941. Nagy je smijenjen²⁴, a na njegovo je mjesto postavljen Dr. Josip Matasović koji je do tada bio redovni profesor novije povijesti na sveučilištu u Skopju. Iako smijenjen, Nagy nije marginaliziran, već nastavlja svoj rad na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi i nastavlja istraživati povijest. Nagy je prilikom primopredaje dužnosti predao Matasoviću članke za IX-X. svezak *Arhivskog vijesnika*, ali ga je tom prigodom zamolio da bude naveden kao urednik tog broja, na što

¹⁹ Glavni dio sporazuma je osnivanje Banovine Hrvatske kao zasebne političke jedinice unutar Kraljevine Jugoslavije sa određenim stupnjem autonomije u pogledu kulturnih i znanstvenih institucija.

²⁰ Prvenstveno su to pravosudne i administrativne institucije.

²¹ Galović, Tomislav.: *Biobibliografski prilog o DR. Josipu Nagyu (1884-1981)*. // *Arhivski Vjesnik*, No.45 Travanj (2003), str. 227-265.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Prema nepotvrđenim navodima Nagy nije htio potpisati izjavu o rasnoj pripadnosti pa je zbog toga smijenjen iako mu je dozvoljeno da nastavi raditi kao profesor na Ekonomsko-Komercijalnoj Visokoj Školi.

Matasović pristaje²⁵. Članci su poslani Ministarstvu nastave radi provjere pravopisa te je tekst ubrzo odobren bez većih ispravaka, s obzirom na to da službeni korienski pravopis NDH još nije stupio na snagu.

Josip Matasović nije postavljen na poziciju ravnatelja HDA isključivo iz političkih razloga, s obzirom na to da je riječ o poziciji prema kojoj je Matasović pokazivao ambicije i ranije. Tako Matasović u siječnju 1940. godine, nakon umirovljenja Laszowskog šalje dopis nadležnom ministarstvu u kojem traži poziciju ravnatelja HDA²⁶. Naime, Matasović nije znao da je Nagy postavljen na dotičnu funkciju, pa mu je Nagy odgovorio sa slanjem dokumenata o primopredaji ureda i funkcije ravnatelja HDA. Matasović je bio postavljen u Skopje iz političkih razloga i htio se vratiti u Hrvatsku, pri čemu je preferirao funkciju u HDA, a ista mu se prilika pružila 1941. godine. Matasović je uz funkciju ravnatelja HDA također imenovan savjetnikom u Ministarstvu bogoštovlja i nastave te 31. svibnja stupa na dužnost. Matasović je također postao i profesor na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je predavao pomoćne povijesne znanosti i neke druge kolegije. 31. ožujka 1943. godine je promaknut u redovnog profesora²⁷.

Prilikom imenovanja za ravnatelja 18. lipnja 1941., Matasović je primoran položiti prisegu o rasnoj pripadnosti, što je bila zakonska obveza svakog činovnika u državnoj službi. Nedugo po stupanju na dužnost 26. lipnja 1941. Matasović se obraća Emilu Laszowskom i moli ga za savjete i suradnju u budućnosti²⁸, čime si želi osigurati potporu bivšeg ravnatelja koji je još uvijek uživao stanoviti ugled u kulturnim krugovima.

Matasović je oslobođen od vojne obaveze zbog fizičke nesposobnosti, tako da je cijeli tijek rata proveo u arhivu²⁹. Oslobođenje od vojne obaveze bila je formalnost, ako se uzme u obzir da su rijetko kada službenici višeg razreda pozivani u vojsku. Također nije bio ni član nikakve političke organizacije niti postoje ikakve naznake da je bio ideološki pristran. Privatna pisma koja je slao u tom razdoblju ne sadrže nikakve ideološke oznake, već se uglavnom dotiču svakodnevice i dokolice. Pisma gotovo ignoriraju ratno i političko stanje koje ga okružuje i ostavljaju dojam pozitivne ravnodušnosti. Možda najbolja potvrda njegove ideološke nepristranosti je činjenica da nakon sloma NDH ostaje na čelu HDA, što je bila rijetkost. Uglavnom su činovnici, posebice ravnatelji, koji su bili imenovani za vrijeme NDH

²⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 698

²⁶HR-HDA-1059 Josip Matasović osobni fond (kut. 7)

²⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 206

²⁸HR-HDA-1059 Josip Matasović osobni fond (kut. 7)

²⁹HR-HDA-1059 Josip Matasović osobni fond (kut. 34)

bili otpušteni s tih pozicija. Ostaje nepoznato ukoliko je Matasović na aktivni način pomagao partizanski pokret ili je ostavljen na funkciji zbog političke neutralnosti.

Kao znanstvenik Matasović shvaća arhivistiku dvojako. Za Matasovića, arhivistikaje s jedne strane pomoćna povijesna znanost, što ona u tom vremenu i jest bila. Prema tom gledištu, arhivistika prvenstveno služi očuvanju povijesnogarhivskog gradiva i njegovom korištenju u svrhu povijesnog istraživanja i očuvanja povijesnih vrela. U tom razdoblju Josip Buturac govori „Zadaća je arhiva sabirati i čuvati izprave, spise i ostalu pisanogradivo, važnu za političku i kulturnu povijest hrvatskoga naroda.“³⁰ Iako ovakvo tumačenje sigurno odgovara istini, mora se istaknuti da ono ne pruža cjelovitu definiciju arhivske struke, nego samo njenog konzervatorskog dijela. Navedeno je uvidio i Matasović te je tako arhivistikom smatrao jedan širi pojam koji obuhvaća i uobičajene poslove u arhivu koji obuhvaćaju korisničku službu, organiziranje izložbi, akviziciju gradiva, izradu obavijesnih pomagala itd. Matasović time obuhvaća i starije shvaćanje arhivistike, ali istovremeno anticipira i moderna tumačenja arhivistike prema kojima se ona smatra zasebnom disciplinom koja se ne mora nužno vezati uz povijest već se, prema nekim tumačenjima, smatra zasebnom znanstvenom disciplinom.

Matasović je kao ravnatelj odigrao izrazito pozitivnu ulogu u ovom turbulentnom razdoblju hrvatske povijesti. Njegova predanost arhivistici, kao i odsutnost ideologije u njegovom radu, rezultirali su očuvanjem goleme količine arhivskog gradiva. Unaprjeđenje brojnih standarda u HDA, ali i hrvatskoj arhivistici općenito, također su rezultat njegovih napora i modernih pogleda. Potvrda njegovog truda i aktivnosti došla je i nakon sloma NDH 1945. kada ostaje na dužnosti, gdje je nastavlja svoj rad do zaslužene mirovine 1958. godine. U daljnjem tekstu kada će se govoriti o radu HDA, mora se uzeti u obzir da je Josip Matasović pokretač politike rada HDA koji su doveli do napretka HDA u ovom razdoblju. Iako se ne može zanemariti zasluge drugih djelatnika arhiva, posebice onih istaknutih poput Josipa Buturca, Zlatka Tanodija ili Bartola Zmajića, ipak je Josip Matasović bio pokretač i sudionik gotovo svih važnih projekata koje je HDA poduzimao u razdoblju 1941.-1945.

³⁰Buturac, Josip. Arhivi (državni, crkveni, gradski i ostali) // Zbornik *Naša Domovina*, Zagreb 1943.

5. ORGANIZACIJA I RAD HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA

Ova epoha djelovanja HDA, u razdoblju postojanja NDH, obilježena je s tri glavna problema. Nedostatak adekvatnog prostora je problem naslijeđen iz ranijeg razdoblja. HDA je dijelio zgradu sa Sveučilišnom knjižnicom na Marulićevom trgu i njegov prostor za pohranu arhivskog gradiva bio je ograničen. Navedeni problem potenciran je povećanjem teritorijalne nadležnosti HDA, čime je trebalo zaprimiti velike količine arhivskog gradiva uz ono arhivsko gradivo koje je HDA već pohranjivao i za koje nije bilo prostora. Drugi problem također je nastao kao rezultat povećanja teritorijalne nadležnosti, a tiče se nedostatka osoblja. Naime, opseg posla HDA se višestruko povećao, dok je broj osoblja ostao isti. Tijekom četverogodišnjeg razdoblja broj osoblja se povećavao, ali ih je bilo malo i neki nisu bili adekvatno obrazovani za izvršavanje kompleksnijih radnji u arhivu, zbog čega spomenuti problem nije riješen sve do kraja rata. Posljednji glavni problem HDA je problem uništavanja gradiva u razdoblju Drugog svjetskog rata, ali i ranije, koji će biti obrađen u poglavlju o arhivskom gradivu. Uništavanje velike količine gradiva slijedom ratnih operacija, recikliranja ili čistim nemarom i razbojništvom polučilo je neprocjenjivu štetu za arhivsko gradivo na ovim prostorima.

Krajem godine, vodstvo HDA sastavilo je prijedlog proračuna za 1942. godinu, putem kojeg se najbolje može vidjeti plan rada i smjer razvoja HDA u sljedećoj godini i koji nam također pruža važne informacije o djelovanju same institucije u 1941. godini. Dopis započinje s općim opisom trenutnog stanja arhiva: „Provađa se temeljita reorganizacija, sastavljaju se novi inventari i grupacije arhivske građe. Znatnim troškom nabavljen je novi namještaj, jer je dotadašnji potpuno dotrajavao, preuređena je čitaonica i priručna knjižnica, te soba za kataloge i kartoteka.“³¹ Za 1942. godinu HDA predlaže proračun od 12 222 400 kuna, od čega 774 000 za osobne izdatke, oko 1 500 000 za popravke i održavanje zgrade (u to ulaze režije i grijanje) te ostatak sredstava za slobodno trošenje poput akvizicije gradiva, troškove održavanja, honorare, administrativne troškove itd.³² HDA je imao dosta nepredvidljivih troškova te mu je stoga bio nužan određen proračun koji bi bio slobodan za manipulaciju prema nastalim okolnostima. Tako je primjerice, zbog novih akvizicija, HDA bio primoran

³¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 544

³²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39.), spis 544

kupiti 5000 kartonskih kutija i 2500 kartonskih araka u prosincu 1941.³³ Među dokumentacijom HDA nedostaje proračun za 1941. godinu, koji je donesen za vrijeme Banovine Hrvatske, tako da je teško procijeniti koliko se financijska situacija HDA popravila. Ipak, može se zaključiti da je do povećanja sredstava došlo. Pokazatelji toga su osnivanje novih odsjeka unutar HDA kao i nabavljanje velike količine opreme za koju se nije imalo sredstava u ranijem razdoblju. Narednih godina je proračun bio samo od simboličke važnosti. Zbog ratnog i političkog stanja NDH, kuna je značajno devalvirala te su tako i državne institucije morale zasebnim molbama potraživati sredstva koja su im već trebala biti osigurana putem proračuna. Proračuni kasnijih godina jednako su postali mrtvo slovo na papiru, a HDA se našao u goroj financijskoj situaciji nego se nalazio ranijih godina. Zbog nedostupnosti sredstava, HDA je zadnjih godina rata morao obustaviti neke osnovne usluge poput grijanja, izdavanja gradiva, akvizicije gradiva itd., čime je institucija dovedena na sam rub funkcioniranja.

Početak 1942. godine je započeo jedan od najvažnijih projekata HDA u ovom razdoblju. Riječ je o izradi i tiskanju zapisnika Hrvatskog državnog sabora za razdoblje od 1631.-1848. godine. HDA je u navedenu svrhu osigurao sredstva za projekt kao i za 2-3 srednjoškolska nastavnika koja bi pomogla u izdavanju tih zapisnika. Ukupno je predviđeno 1000 primjeraka³⁴. Projekt je rađen u novom fotolaboratoriju HDA, a završen je tek krajem 1943. godine zbog nedostatka financija i materijala. Vodstvo HDA se odlučuje na ovo kako bi se sačuvalo ovo važnogradivo, jer je dio vodstva počeo vidjeti bombardiranje iz zraka kao realnu prijetnju HDA i njegovomgradivu.

U tom razdoblju je planirano i snimanje kulturnog filma o HDA od strane Ravnateljstva za film iz Državnog izvještajnog i promičbenog ureda³⁵. Oni su zamolili jednog arhivista u funkciji stručnog suradnika koji bi im pomogao prilikom snimanja. Za to je određen Zlatko Tanodi, ali izgleda da do snimanja filma nikada nije došlo, iako nije poznato iz kojeg razloga.

28. siječnja je HDA primio dopis od Nadbiskupa Stepinca koji je uputio zahtjev za spisima koji se odnose na Hrvatsko Međimurje i njegovu pripadnost Zagrebačkoj Nadbiskupiji³⁶. Naime, Međimurje je nakon raspada Kraljevine Jugoslavije potpalo pod upravu Mađarske i nije pripadalo pod NDH, no zbog etničkih i političkih razloga, aktivno se radilo na tome da se Međimurje teritorijalno uključi u NDH. Pokazati da je Međimurje potpadalo pod Zagrebačku

³³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 814

³⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 15

³⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 17

³⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 91

nadbiskupiju predstavljalo bi pravni argument za njegovu pripadnost NDH, s obzirom na to da je bio učestali slučaj da se državne granice preklapaju s granicama crkvenih nadbiskupija. Nadbiskup je također tražio i prijepis kao i ovjeru pronađenih spisa koji mu se imaju poslati. Napominje da će po potrebi poslati klerike i svećenike kao ispomoć u traženju tih spisa. Ipak, upit nije mogao biti izvršen. Gradivo u kojem bi se ovi spisi mogli naći je bilo nesređeno te bi trebalo strahovito puno vremena da se ti spisi pronađu, čak i uz pomoć crkvenog osoblja. Izrada državnih granica na temelju granica biskupija katoličke crkve nije bila jedinstvena u ovom slučaju. Primjerice, 5. veljače je Zagrebačkoj nadbiskupiji poslan prijepis isprave Franje II.³⁷ kojom se Banat uvodi u posjedovanje Zagrebačkoj nadbiskupiji³⁸. Riječ je o pitanju južnog Banata i crte razgraničenja između NDH i Srbije oko sela Neuzine, istočno od Zrenjanina.

Brojni problemi s kojima se suočio HDA nastavili su se produbljivati i 1942. godine. Problem manjka kadra intenzivira se u veljači i ožujku kada je zbog nestašice ugljena uveden rad na smjene, pa je dio ljudi rotirajuće radio između zgrade Sveučilišne knjižnice i prostora na Marulićevom trgu³⁹. Kada se uzme u obzir da je zima 1941./1942. bila najhladnija zima u 20. stoljeću, jasno je da je takvo stanje predstavljalo probleme za normalno funkcioniranje HDA. Zbog tijeka rata ugljen se jednostavno nije mogao kupiti u dovoljnoj količini, što je otežavalo rad brojnih institucija.

Josip Pavelić, djelatnik Ministarstva nastave, 25. veljače 1942. obratio se HDA s prijedlogom da se ispita mogućnost osnivanja jednog odjela za povijest novinstva unutar HDA⁴⁰. Josip Pavelić detaljno elaborira zašto navedeno smatra korisnim te kao vodeći argument navodi činjenicu da u svim razvijenim zemljama, središnji arhivi sadrže takav ili sličan odjel. Matasović se složio da je to dobra ideja te je osobno sastavio zakonsku odredbu o osnivanju Odjela za povijest novinstva unutar HDA. Za to je predvidio sredstva iz proračuna u visini 202 000 kuna za osnivanje odjela. Ipak, ovaj prijedlog nije prošao više instance državne vlasti. U travnju je HDA dobio dopis da je predloženu „zakonsku odredbu o osnivanju Odjela za povijest novinstva unutar HDA“ nemoguće donijeti, iako se ne spominju konkretni razlozi. Iz teksta se ipak može naslutiti da je riječ o financijskim ograničenjima. Na ovom je primjeru vidljivo da već 1942. počinju problemi s ostvarivanjem sredstava koja su predviđena proračunom. Mora se zaključiti da je HDA imao vrlo ograničenu samostalnost u

³⁷ Franjo II. Je bio Car Habsburške Monarhije, pod što je tada pripadala i Hrvatska, od 1792. do 1835. godine. Otac cara Ferdinanda i djed cara Franje Josipa.

³⁸ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 113

³⁹ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 139

⁴⁰ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 174

djelovanju što se tiče financijskih sredstava, pošto je bio čest slučaj da je HDA morao tražiti sredstva koja su mu već trebala biti dodijeljena.

Ipak, unatoč problemima HDA nastavlja djelovati kao kulturološka institucija. Preko ljeta 1942. je Ministarstvo domobranstva⁴¹ organiziralo kulturno-povijesnu izložbu „Hrvati kao vojnici“⁴², iako je u organizacijskom odboru bilo i stručnjaka koji nisu nužno bili dio tog ministarstva, recimo Matasović i Praunsberger. Izložba je obuhvaćala izložbu predmeta i spisa, od kojih se većina nalazila u HDA. Matasović je surađivao u organizaciji izložbe, iako mu se nije sviđala ideja da se izložbe organiziraju s originalnim dokumentima. Smatrao je da bi to bolje bilo raditi s prijepisima, pošto je uglavnom riječ o spisima velike povijesne i kulturne važnosti, a učestalo se događalo da se spisi ne vrate ili oštete zbog nestručnog rukovanja. Značajno je napomenuti da je Matasović također aktivno agitirao da se u spomenutoj izložbi prikladno zastupe i Hrvati muslimani. Krajem srpnja je HDA organizirao manju izložbu u kojoj su se izložili najvažniji povijesni spisi i dokumenti, među kojima i Škrinja privilegija, radi posjete bugarskog ministra prosvjete Dr. Jacova⁴³, gdje su ipak izloženi originalni dokumenti. Može se zaključiti da Matasović nije principijelno bio protiv izložbi s originalnim spisima, već je samo bio oprezan prema odnošenju važnih spisa izvan spremišta HDA zbog straha od oštećenja ili otuđenja. Spomenutu izložbu kasnije su posjetili i neki njemački književnici zbog kojih je i nadodana mala izložba o povijesti hrvatsko-njemačkih odnosa⁴⁴.

Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu je u rujnu 1942. odlučio pravno srediti svoj odnos s HDA. Iako je dogovor bio na snazi od 1914. godine, on nije bio sasvim formaliziran i do kraja razrađen⁴⁵. Nadbiskupski duhovni stol je smatrao svoje bibliografsko gradivo, koja se također nalazila u HDA, važnijom od arhivskog gradiva pa su predložili da se Josip Buturac preimenuje u knjižničara kako bi se prvenstveno posvetio tom gradivu. Oni nisu bili svjesni problema koji je HDA imao s arhivskim gradivom u tom vremenu te je čak i sam Buturac izjavio da bi radije ostao raditi kao arhivist, jer je smatrao da je to od veće važnosti. Prijedlog je konačno odbio ravnatelj Matasović koji je u zamjenu predložio da Kaptol pošalje dodatnog svećenika na funkciju bibliotekara što bi značilo odstupanje od ugovora iz 1914., ali je

⁴¹ Zanimljivo da izložbu organizira Glavni stožer Ministarstva Domobranstva, a ne RAMNDH koji je bio pod nadležnosti Ministarstva Domobranstva i nalazio se u istoj zgradi a izložba tematski ima više smisla u organizaciji RAMNDH.

⁴²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 488

⁴³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 621

⁴⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 696

⁴⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 720

prijedlog bio smislen, pošto je kaptolsko gradivo bila golema i bilo je vrlo teško brinuti se o njoj na zadovoljavajuć način sa samo jednim zaposlenikom. Buturac je također bio od velike važnosti za funkcioniranje HDA pošto je obavljao i brojne zadaće koje su izlazile iz okvira održavanja i sređivanja kaptolskog arhiva. Tako je primjerice sredinom rujna 1942. godine zajedno sa Bartolom Zmajićem organizirao nadzor i preuzimanje arhiva bivše Varaždinske županije u razdoblju od 1850. do 1927. godine⁴⁶. Iako je gradivo bilo u dobrom stanju, proces preuzimanja i pregleda je trajao više od tjedan dana, s obzirom na to da je bilo riječ o ukupno dva vagona gradiva. Buturac i Zmajić su u prosincu određeni za održavanje tečaja državnim i upravnim službenicima o postupanju s arhivskim gradivom⁴⁷, što je također zahtijevalo dosta vremena. Bio je čest slučaj da je Josip Buturac obilazio lokalne arhive te je stoga vrlo upitno koliko je vremena posvećivao kaptolskom gradivu. Novi ugovor na koncu nije postignut, unatoč najboljoj volji Josipa Matasovića i predstavnika Kaptola. Zbog nedostatka sredstva u svrhu zapošljavanja dodatnog zaposlenika, prijedlog je propao i ostao nedorečen i u ovom razdoblju. Do kraja Drugog svjetskog rata, Kaptol nije ponovno postavljao pitanje revizije ovog ugovora.

HDA je u tom razdoblju odlučio urediti i pitanje gradiva Grada Zagreba. Odnos HDA i Grada Zagreba po pitanju arhivskog gradiva se može usporediti s odnosom HDA i Kaptola. Pošto je također bila riječ o velikoj količini gradiva, HDA nije mogao priuštiti financijska sredstva niti osoblje da kvalitetno preuzme, izluči, katalogizira i pohrani arhivsko gradivo Grada Zagreba. Kao dodatan dogovor između tih dvaju institucija, krajem 1942. godine odlučeno je da u svrhu rješavanja tog problema Grad Zagreb određuje dodatna sredstva u vrijednosti 30 000 kuna HDA u svrhu sređivanja njihovog gradiva⁴⁸. Kako bi se postupak obavio u što kraćem roku, Ministarstvo Nastave je odobrilo honorarno unajmljivanje dodatnih 6 ljudi za sređivanje spomenutog gradiva pošto je sredstva za to osigurao Grad Zagreb⁴⁹. Gradivo je u kratkom vremenu sređeno i pohranjeno, jer je ipak bila riječ o manjoj količini gradiva nego Kaptolski arhiv, a i izdašna financijska pomoć koju je Grad Zagreb ustupio je olakšala proces sređivanja. Rješavanje pitanja arhivskog gradiva Grada Zagreba je možda najbolji prikaz suradnje HDA i druge institucije u ovom razdoblju, gdje su obje strane pokazale razumijevanje za drugu te je kompromisom riješen problem koji su dijelile dvije strane.

⁴⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 760

⁴⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 920

⁴⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 34

⁴⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 34

1944. godine se osjeti pad aktivnosti HDA, što se može objasniti samo zbog ratne situacije. Akvizicije i obilasci lokalnih arhiva kao i zahtjevi za izlučivanjem gradiva iz lokalnih arhiva su gotovo prestali. Krajem godine se situacija dodatno pogoršala za upravnu situaciju NDH kada je zbog raznih ratnih faktora, poput oslobođenja Beograda i ratnih uspjeha NOP-a diljem NDH, teritorij koji je NDH kontrolirala spao na područje sjeverozapadne Hrvatske i okolicu nekih većih gradova u NDH. Navedeno je, u kombinaciji s financijskim slomom i inflacijom, paraliziralo funkcioniranje HDA na državnoj razini. Primjerice, 1944. godine je HDA zaprimio manje od deset zahtjeva za izlučivanje gradiva, dok ih je 1943. bilo više od stotinu. HDA zadnjih godinu dana rata funkcionira u tim okvirima i zbog toga je njegovo djelovanje bitno smanjeno. Prijedlog proračuna za 1945. godinu to najbolje oslikava. Iako je područje nadležnosti bitno smanjeno, pošto NDH nije kontrolirala neke teritorije, proračun je bio skoro 10 milijuna kuna⁵⁰, što je 5 milijuna više nego proračun za 1944. godinu⁵¹. Proračun nije povećan zbog većeg interesa vlasti NDH prema oblasti kulture, nego zbog visoke stope inflacije zbog koje je službena državna valuta postala gotovo bezvrijedna. Točni razmjeri inflacije teško se mogu izračunati, ali najbolji pokazatelj kolika je ona bila je podatak da su neki službenici iz Njemačke, koji su radili neke manje poslove u NDH, kao oblik plaćanja zahtijevali suhomesnate proizvode pod posebnom napomenom da ne prihvaćaju kune⁵². Potpuni financijski krah kao i nestašica osnovnih namirnica i sirovina onemogućilo je normalno funkcioniranje HDA kao institucije. Osnovne potreštine poput ogrjevnog drveta ili ugljena, kutija za arhivsko gradivo ili polica, pa čak i redukcije struje bile su gotovo svakodnevna pojava. HDA tada ulazu u situaciju koja se može okarakterizirati kao hibernacija, pošto zamiru gotovo svi programi i projekti arhiva pa čak i najosnovnije zadaće poput izlučivanja, sređivanja ili preuzimanja gradivagotovo prestaju, što se očituje u nedostatku dokumentacije koja je ranijih godina bila obilnija.

⁵⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 46), spis 244

⁵¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 450,

⁵²HR-HDA- Ratni Arhiv i Muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 1)

5.1. Rad s korisnicima

U rujnu 1941. Matasović zatvara čitaonicu za strance posjetioce arhiva, osim u iznimnim slučajevima. Odluka je donesena zbog ratnog stanja iako nije imala neku važnost, jer za cijelo vrijeme trajanja rata nije bilo stranih korisnika niti molbi od strane stranaca. Odluku je odobrio Državni tajnik Veršić i nadodao da je pristup strancima moguć samo uz posebnu dozvolu ministarstva i ako je njihov rad u znanstvene svrhe⁵³. Također inzistira i na pridržavanju propisa i pravila arhiva za redovite korisnike koji su koristili svoja poznanstva s djelatnicima arhiva kako bi izbjegli ili prilagodili službene propise kako bi lakše došli do gradiva⁵⁴, ili na neki drugi način izbjegli proceduru. Ipak, bila je riječ uglavnom o povjesničarima istraživačima, tako da nije bilo većeg razloga za brigu. Do kraja rata, korisnici gradiva HDA su uglavnom ograničeni na nekoliko povjesničara istraživača.

Istraživanje i proučavanje gradiva HDA u znanstvene svrhe je obustavljeno 27. kolovoza 1942. godine, kada je odredbom Ministarstva Bogoštolja i Nastave zabranjen istraživački rad u HDA svim znanstvenim radnicima koji nisu službenici arhiva⁵⁵. Naredbu je predložio ravnatelj Matasović, iako je ona otvarala prostora istraživačima koji su dobili posebnu dozvolu, efektivno je HDA zatvorio vlastita vrata većini istraživača. Važno je napomenuti da je dozvole za istraživanje dodjeljivalo Ministarstvo bogoštolja i nastave, a ne HDA, tako da je ovaj zakon nadilazio HDA i sadržavao političku notu. Ipak, Ministarstvo nije bilo rigorozno oko dodjeljivanja tih dozvola te je tako prva dodijeljena Ivanu Ulčniku koji je istraživao povijest Grada Zagreba⁵⁶ svega par tjedana nakon stupanja zakona na snagu. Iako je bilo par iznimaka, uglavnom poznatijih povjesničara i nekolicina pravnika, ova zabrana istraživanja ostat će na snazi do kraja rata i uglavnom je obustavila istraživački rad u HDA. Dozvolu za istraživački rad u tom razdoblju još je dobio Dr. Stjepan Bosanac⁵⁷. Poznato je da je gradivo dana na korištenje još nekim istraživačima, premda se oni poimenice ne spominju. Dodatna otežana okolnost bila je i hladnoća. Naime, od prosinca 1942. je Sveučilišna knjižnica obustavila grijanje zbog nedostatka goriva te je zbog toga temperatura u čitaonici

⁵³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 400

⁵⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 404

⁵⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 713

⁵⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 733

⁵⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 505

HDA bila 2-5 stupnja⁵⁸. HDA je u ovom razdoblju gotovo prestao biti istraživačka institucija s ograničenim brojem korisnika.

5.2. Problem prostora i izgradnja nove zgrade Hrvatskog Državnog Arhiva

Prvi od važnih prijedloga za daljnje oblikovanje arhiva je onaj od arhivara Josipa Buturca 2. srpnja 1941. godine gdje šalje zahtjev Ministarstvu bogoštovlja i nastave da se HDA dodijeli pravo iznajmljivanja stana, po mogućnosti u blizini zgrade Sveučilišne knjižnice, za smještaj djela arhivskog gradiva. Arhiv više nije imao prostora za nove akvizicije, čak ni za postojeće gradivo, što je Buturac već napomenuo. Činjenica da se dio arhivskog gradiva odlagao u Tkalčevićevoj ulici, u bivšoj tvornici koža, također govori o tadašnjem stanju smanjkom prostora. Buturac u dopisu ministru piše: „Tako se sada nalaze na hodniku pred uredskim prostorijama arhiva kutije, pripravljene zato, da se u njih stavi arhivsko gradivo; zatim ormar s različitim godištima Vjesnika državnog arhiva... U spremištu arhiva ima masa različitih knjiga, kojima bi trebalo potražiti drugdje mjesto.“⁵⁹. Prostor u Tkalčevićevoj ulici je dobar, ali je daleko za kvalitetan rad. Prijevoz u obliku kamiona je bio iznimno ograničen i ranije, što je dodatno otežano zbog ratne situacije, a određenje nekog djelatnika da radi u tom arhivu dodatno bi otežalo problem nedostatka kadra u samom arhivu. Zahtjevu se pridružuje i Matasović koji u dodatnom dopisu potvrđuje sve navode Josipa Buturca o nedostatku prostora. Matasović potražuje dva stana na istom katu, kako bi se mogli koristiti kao jedinstven prostor, idealno na Marulićevom Trgu, pošto bi blizina HDA znatno olakšala posao u tom dodatnom spremištu. Matasović nadodaje da bi se ondje mogao useliti i jedan podvornik u funkciji čuvara.

Nedostatnost prostora postalo je problem do te mjere da Matasović tvrdi „I na samom hodniku pred uredovnicama moraju štojati hrpe kutija...“⁶⁰. Matasović rješenje tog problema vidi u iznajmljivanju dva stana na istom katu neke kuće, idealno na Marulićevu trgu ili barem u blizini, gdje bi se novopristiglo gradivo moglo smjestiti. Prijedlog je bio da se tamo doseli i

⁵⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 929

⁵⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 128

⁶⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 130

jedan podvornik koji bi ujedno obavljao i funkciju čuvara⁶¹. Ministarstvo nastave je izašlo u susret potrebama arhiva pa je tako po hitnom postupku dodijelio arhivu prostorije u zgradu na adresi Marulićev trg 5, na prvom katu. Time je privremeno riješen problem prostora za novopristiglo gradivo, iako će zbog otežanog transporta tog gradiva, uglavnom zbog ratnih i financijskih razloga, taj prostor biti tek djelomično iskorišten. Matasović se obraća i Ivanu Werneru⁶², tadašnjem gradonačelniku Zagreba, kojeg traži asfaltiranje prilaza HDA i Sveučilišnoj knjižnici, koji su tada bili u istoj zgradi na Marulićevu trgu, pošto je tada u Zagrebu krenulo asfaltiranje nekoliko raznih cesta i puteva. Razlog navedene molbe je u teškom prilazu zgradi za vrijeme snijega ili kiše kada je pristup nedostojan tako važne kulturne ustanove. Ujedno se ističe i dužnost grada Zagreba prema toj instituciji pošto je tada i arhiv grada Zagreba bio pohranjen u HDA. Ipak, dotična je zamolba odbijena zbog nedostatka asfalta usred ratnih prilika. Radovi su bili ograničeni na popravke postojećih cesta i putova⁶³.

Vodstvo HDA je od početka shvaćalo da je iznajmljivanje pokojeg stana ili spremišta diljem Zagreba samo privremeno rješenje. Donesen je zaključak u vodstvu da se problem kroničnog nedostatka prostora može riješiti samo izgradnjom zasebne zgrade za HDA. Pitanje je pokrenuo arhivist Dragutin Škaberna, nakon akvizicije ogromne količine gradiva iz Poglavnikove Palače⁶⁴, kada u izvještaju nameće nužnost izgradnje nove zgrade za potrebe HDA kao jedino trajno rješenje za problem nedostatka prostora. Tim izvještajem zapravo započinje najambiciozniji projekt vodstva HDA, kao i nekih drugih aktera iz kulturne ali i političke javnosti, koji zbog ratnih i političkih okolnosti nije realiziran. Problem prostora koji se javio zbog dijeljenja zgrade sa Sveučilišnom knjižnicom riješen je tek 1995. godine, kada Nacionalna sveučilišna knjižnica dobiva svoju zasebnu zgradu. HDA je do tada preživljavao koristeći razna spremišta diljem Zagreba koja su komplicirala i otežavala normalno funkcioniranje arhiva. Problem je riješen izgradnjom zasebne zgrade za knjižnicu, ali za vrijeme NDH, rješenje problema se vidjelo u izgradnji zasebne zgrade za HDA. Matasović je ozbiljno prihvatio prijedlog Dragutina Škaberne o novoj zgradi, što bi riješilo problem manjka prostora koji je uočio sam Matasović, ali i na koji su mu upućivali gotovo svi zaposlenici. Tako je Matasović već 10. rujna 1941. poslao dopis Stambenom zavodu unutar gradskog poglavarstva u Zagrebu. On zahtjeva prikladne prostorije za smještaj arhivalija, ali

⁶¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 130

⁶² Ivan Werner je bio član ustaškog pokreta i po tom ključu postaje gradonačelnik Zagreba 1941.

⁶³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 141

⁶⁴ Današnji Banski Dvori.

napominje da bi dodjeljivanje poneke prostorije bilo tek privremeno rješenje koje nije optimalno. Dopis završava molbom: „Bezuvjetno je potrebno da se uprava ovog arhiva ovlasti za pribrajanje podataka i nužnih predradnji za izgradnju vlastite zgrade Državnog arhiva, koja bi odgovarala potrebama arhivske službe.“⁶⁵Tako je energija vodećih ljudi HDA u narednom razdoblju bila koncentrirana u ostvarenje ovog projekta

Dodatne prostorije na Marulićevu trgu nisu u potpunosti riješile problem nedostatka prostora koji je HDA imao. Rukovodstvo arhiva je bilo svjesno količine gradiva koje tek treba biti primljena te je stoga od Gradskog stambenog ureda zatražen dodatni prostor u blizini tvornice kože u Tkalčićevoj ulici, što je bez obrazloženja odbijeno⁶⁶. Nakon toga je odlučeno da se problem nedostatka prostora može definitivno riješiti jedino novom zgradom, a nikako ne novim spremištima koji, razbacani po gradu, samo otežavaju poslovanje HDA. Stoga je 23. rujna 1941. Matasović sastavio dopis u kojem se moli sljedeće: „Državni arhiv u Zagrebu treba posebnu, novu veliku zgradu za svoj rad i svoja spremišta.“ Zahtjev se opravdava sljedećim razlozima:

„Državni arhiv, smješten u zgradi Sveučilišne knjižnice godine 1913. sadržava samo spise do godine 1848. pa je ipak tako prenatrpan arhivskom građom, te se u nj ne može ništa više pohraniti.“ Dalje se navodi kako je gradivo od 1848. u groznom stanju i velika količina se još uvijek nalazila po raznim uredima i pokrajinama, gdje je nerijetko izložena vlazi ili prejakom svjetlu i općenito je podložna raspadanju. Dokaz toga je što je već mnogo spisa propalo, za što je arhiv imao detaljne izvještaje, ali i potvrde vlastitih službenika koji su tome svjedočili. Dio spisa je također prodan pod stari papir. Kao jedino rješenje ovog problema predlaže se dostava tih spisa u Zagreb gdje bi bili izlučeni, pohranjeni i sačuvani po propisima arhivske struke. HDA bi to gradivo mogao adekvatno preuzeti samo kada bi imao dovoljno prostora za pohranu, a dodatne prostorije porazbacane po gradu su se pokazale kao drugorazredno rješenje.

HDA je imao dogovor s Gradom Zagrebom, gdje se obvezao preuzeti i njihovu arhivu. Ipak do sada je preuzeta samo starije gradivo, dok se novija ne može preuzeti zbog nedostatka prostora. Rješavanje pitanja prostora za HDA bi ujedno riješilo i problem arhive Grada Zagreba.

⁶⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 369

⁶⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 415

HDA je također imao dogovor s Prvostolnim kaptolom i pitanju njihove arhive. Problem je bio sličan kao i kod Grada Zagreba, samo je bio dodatno zakompliciran time što je HDA bio obavezan preuzeti i dio biblioteke Prvostolnog kaptola što je zahtijevalo više prostora.

Institucija koja je također imala problem s manjkom prostora za arhivsko gradivo je Zagrebačka nadbiskupija. Ovim dopisom se predlaže rješenje kojim bi i Zagrebačka nadbiskupija mogla pohraniti svoje gradivo u novoj zgradi čime bi se riješio i taj problem.

HAZU je kao institucija imala dosta vrijedno arhivsko gradivo, ali je ona bila teško pristupačna znanstvenim radnicima koji nisu bili članovi Akademije. Ovom prigodom se predlaže da se i to gradivo premjesti u novi prostor radi lakše dostupnosti.

HDA je redovito primao izvještaje o stanju arhivskog gradiva od raznih ureda i pokrajinskih institucija. Na temelju dotadašnjeg iskustva, bilo je predviđeno da će se količina gradiva nastaviti eksponencijalno povećavati čime je potreba za novom zgradom važna, ali i hitna.⁶⁷

Dakle, sastavljen je zahtjev za odobrenjem sredstava za izgradnju nove zgrade koja bi bila u funkciji HDA. Navedena zgrada bi imala prvenstvenu funkciju rješavanja problema manjka prostora koju je imao HDA, ali bi istovremeno riješila i probleme arhiva Grada Zagreba i Zagrebačke nadbiskupije, čije je gradivo HDA trebao preuzeti. Također bi se gradivo iz HAZU primilo, čime bi se olakšala dostupnost i pojednostavio nadzor tog gradiva. Ukratko, izgradnjom zgrade HDA je njegovo vodstvo nudilo rješenje za problem prostora više institucija u Zagrebu, ne samo HDA. Bio je to pokušaj objedinjavanja gradiva nekoliko institucija koja bi HDA preuzeo i nadzirao kao središnja arhivistička institucija. Prema mišljenju stručnjaka iz HDA, problem prostora će u budućnosti eskalirati kako sve više institucija i ureda krene slati svoje gradivo. Stoga je izgradnja nove zgrade, koja bi bila građena po posebnim specifikacijama koje arhiv mora zahtijevati, nužnost. Matasović navodi prve korake kako bi se taj projekt uspješno pokrenuo:

- a) Ministarstvo Nastave bi trebalo ovlastiti upravu HDA da se zainteresira za prikladno gradilište u mirnom predjelu Zagreba.
- b) Ministarstvo Nastave bi trebalo ovlastiti upravu HDA da potraži prikladne nacрте za zgradu u inozemstvu te iste da na proučavanje domaćim arhitektima koji bi napravili potrebne prilagodbe i odredili da li je nacrt prikladan za specifične potrebe HDA i trenutnu situaciju po pitanju materijala.

⁶⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 423

- c) Ministarstvo nastave bi također trebalo osigurati kredit u svrhu pregradnji oko nove zgrade.

Završno se mole sva ministarstva da uvedu najstrože mjere i pojačani nadzor nad uništavateljima arhivskog gradiva u NDH. S jedne strane su to nemarni službenici koji omalovažavaju vrijednost arhivskog gradiva, ali i podvornici koji u zimskom vremenu olakšavaju sebi rad oko loženja tako što koriste stare spise kao gorivi materijal. Napominje se da ako se ne provedu energične mjere zaštite gradiva, Hrvatska će ostati bez spisa za pisanje vlastite povijesti, koja ionako ima malo svojih vrela. Navodi se strah uprave da će doći do situacije da će za povijest zadnjih devedeset godina (misli se na razdoblje nakon 1848. godine) glavni izvori biti drugorazredno gradivo poput novina⁶⁸. Prijedlog je da se sabere sve arhivsko gradivo, sve do izgradnje zgrade arhiva, a tek onda izlučuje i selektira. Kao zanimljivost se navodi da bi bilo prigodno da 1943. bude gotova nova zgrada, pošto će se tada obilježavati tri stotine godina od kada je Hrvatski sabor stvorio zametak HDA, odnosno dao izraditi „Škrinju privilegija“ kraljevine Hrvatske.⁶⁹

Dakle, riječ je o birokratskim pitanjima prije početka radova kao i o rješavanju pitanja nadležnosti za pojedina pitanja poput odabira zemljišta. Napose se napominje problem uništavanja arhivskog gradiva koji je bio ozbiljan problem o kojemu će biti više govora u posebnom poglavlju. Krovno ministarstvo nije odgovorilo na ovaj Matasovićev prijedlog, ali projekt nije otkazan iako HDA neće dobiti ovlasti u pregradnjama koje su tražene u ovom dopisu.

HDA već krajem 1941. godine više nije imao prostora za akviziciju gradiva što u tom vremenu predstavlja glavni problem za normalno funkcioniranje arhiva. Pošto je izgradnja nove zgrade još uvijek visila u zraku, a dobivanje dodatnih spremišta nije bilo izvjesno, vodstvo HDA je pokrenuo neke akcije kako bi se maksimalno iskoristio prostor koji je imao na raspolaganju. Sredinom lipnja, Matasović je odredio novi raspored rada koji je pokazao prioritete HDA. Tako je vrijeme od 7.30 do 10.30 predviđeno za sređivanje glavnog spremišta, od 10.30 do 12.30 za spremanje glavnog spremišta i od 12.30 do 14.30 škartiranje spisa⁷⁰. Kada se uzme u obzir da je ljetno radno vrijeme, bilo od 7.30 do 14.30 onda je jasno da je zapravo predviđen cijeli radni dan za sređivanje spremišta, škartiranje spisa i općenito maksimiziranje prostora.

⁶⁸ Već se tada uviđao ovaj problem koji se danas gotovo uzima za normalno. Novine su postale primarni izvor umjesto sekundarnog izvora koji služi kao dodatak dokumentaciji.

⁶⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 423

⁷⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 484

Početakom 1942. je problem nedostatka prostora HDA planirao privremeno riješiti adaptacijom prizemnih prostorija koje su zbog loše organizacije prostora bile samo djelomično iskorištene, a također su bile i blokirane, pa se u njih moralo ulaziti kroz prozor⁷¹. Planirano je da se navedena prostorija uredi za funkciju restauriranja spisa, knjigovodstvene poslove i privremeno spremanje nadolazećih arhivalija. Adaptaciju je odobrilo Ministarstvo prometa i javnih radova i previđeni troškovi su bili oko 60 000 kuna. Naknadni troškovi adaptacije su bili oko 100 000 kuna⁷². Navedena su sredstva bila potrebna za inventar koji uključuje željezne police, stolove i druga pomagala, što je sve bilo namijenjeno za gradivo za HOP. Dodatna sredstva su odobrena, ali je zbog toga HDA ostao bez 250 000 kuna predviđenih za akviziciju gradiva za Odjel za HOP. Ovakav dogovor je bio prijedlog ravnatelja Matasovića i može se objasniti samo financijskom nestabilnosti u državi. Čini se da je 100 000 kuna u tom trenutku vrijedilo više nego 250 000 u narednih 6 mjeseci. Iz toga se može zaključiti da državne institucije nisu dobivale sredstva predviđena njihovim proračunom, premda ih je nadležno ministarstvo odobrilo. Konkretan primjer je bio vidljiv i kod proračuna HDA, o kojemu je bilo riječ ranije.

Uz adaptaciju prostorija, sastavljena je i molba za dodatnim prostorijama na Marulićevu trgu 5⁷³. Unatoč već dodijeljenim prostorijama u toj zgradi, HDA i dalje ima problema s nedostatkom prostora. U toj zgradi, na trećem katu, se nalazi Odjel za Umjetnost i Književnost u sklopu Ministarstva nastave, koji je u tom trenutku bio u procesu likvidacije. HDA je trebao prostor a zbog likvidacije tog odjela, navedene prostorije su trebale ostati prazne. U dopisu se argumentira da je prostor iznimno pogodan zato što je već adaptiran za sličnu svrhu, a također zbog blizine samog HDA kao i prostorija unutar iste zgrade. Molba je eventualno odobrena te je HDA dobio dodatne prostorije koje su se do kraja NDH uglavnom koristile kao pomoćne prostorije.

Početakom 1943. godine je sastavljen projekt za izradu nove zgrade HDA. U sklopu projekta napravljen je zahtjev za nacrtom za zgradu HDA koji je trebalo napraviti Glavno ravnateljstvo za javne radove u sklopu MUP-a te je definiran skup zahtjeva koje zemljište mora zadovoljavati da bi se na njemu mogla izgraditi spomenuta zgrada⁷⁴. Zemljište je trebao osigurati Odjel za visoke škole i znanstvene zavode u Ministarstvu bogoštovlja i nastave u suradnji s Gradom Zagrebom. Kao idealna lokacija se navodi sjeverna strana grada, odnosno

⁷¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 151

⁷²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 490

⁷³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 168

⁷⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 17

potez prema Sv. Ksaveru i Šestinama. Ova lokacija je odbijena iz nepoznatih razloga i Grad Zagreb je već odredio zemljište u južnom dijelu grada⁷⁵. Matasović je bio svjestan teške financijske situacije kao i nedostatka građevinskog materijala te je stoga u nacrtu predložen paviljonski sustav gradnje zgrade. Taj paviljonski sustav gradnje predviđa da se zgrada gradi postepeno, u etapama. Dakle, nacrt bi trebao biti takav da omogući prvo izgradnju središnjeg djela zgrade HDA koji bi se onda mogao nadograđivati narednih godinama i sukladno potrebama HDA. Nacrt zgrade je napravljen, iako on nedostaje u dokumentaciji HDA, tako da ostaje nepoznato kako je trebao izgledati. Kako su godine odmicale, postalo je jasno da ne postoji materijalni i financijski uvjeti za ostvarenje ovog ambicioznog projekta. Projekt nikada nije službeno otkazan, nego je ignoriran od nadležnih ministarstava unatoč povremenim upitima i zamolbama koje je HDA slao. Idejni projekt izgradnje nove zgrade HDA je krenuo s velikim entuzijazmom svih uključenih strana i zasigurno bi riješio problem prostora s kojim je HDA bio suočen, ali je bio osuđen na neuspjeh zbog raznih okolnosti u kojima se HDA našao u tom razdoblju.

5.3. Odsjek za Hrvatski Oslobodilački Pokret

U sklopu Zakona o arhivima koji je donesen nedugo po uspostavi NDH, proglašena je i *Zakonska Odredba o sakupljanju spisa koji se odnose na Hrvatski Oslobodilački Pokret*⁷⁶. Sav skupljeni materijal, vezan za tematiku HOP-a, imao se predati Državnom arhivu⁷⁷. Tom prigodom je također osnovan i Odjel za oslobodilački pokret u sklopu državnog arhiva u Zagrebu i upravo tom odjelu se trebala slati sve gradivo vezano za tu temu⁷⁸. On se nešto kasnije prošireno definira kao „pokret Hrvata za oslobođenje“⁷⁹, čime se znatno proširuje pojam a samim time i količina potencijalnog gradiva. Preciznu definiciju daje Josip Matasović: „U arhiv Hrvatskog oslobodilačkog pokreta spadaju svi spisi, koji su nastali kod raznih oblasti, a tiču se opće želje i volje hrvatskog naroda, da se oslobodi od bilo koje

⁷⁵ Ne navodi se točno o kojem zemljištu je riječ.

⁷⁶ Dalje u tekstu skraćeno HOP. Ne valja ovaj termin brkati sa organizacijom Hrvatski Oslobodilački Pokret koju je nakon 1945. u emigraciji osnovao Ante Pavelić.

⁷⁷ Viestnik Hrvatskog Državnog Arhiva u Zagrebu, knjiga IX./X., Zagreb (1941), str. 188-189.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 544

tuđinske vlasti i bude posve neovisan i slobodan. To su spisi od osnutka Starčevićeve stranke Prava pa sve do osnutka NDH.“⁸⁰

Početak 1942. godine napisan je prvi izvještaj o stanju Odjela za HOP, koji nam daje vrlo važan uvid u njegov rad i stanje. U njemu se navodi da je voditelj Odjela Zlatko Tanodi⁸¹, a njegov zamjenik je bio Josip Buturac. HDA je tijekom prvih šest mjeseci rada Odjela za HOP primio gradivo od ukupno pedesetak privatnih osoba, i uglavnom je riječ o osobnom ili obiteljskom gradivu. 1942. godine je u proračunu HDA predviđeno 250 000 kuna za otkup gradiva o HOP-u⁸². Prvi od kojeg je HDA otkupio gradivo o HOP-u je bio Profesor Husein Davidović iz Tuzle, koji je prodao gradivo za 6500 kuna. Također je primljeno gradivo od Sudbenih stolova:⁸³ Varaždin, Zagreb, Tuzla, Ogulin, Sarajevo zatim Kotarskih oblasti: Samobor, Travnik, Križevci, Bjelovar, Posušje, Čazma, Ravno, Nova Gradiška i Grubišno polje te od Općinskog Poglavarstva u Illoku, Varaždinu, Štefanju i napose od Velikih župa: Gacke i Like (Gospić), Prigorje (Zagreb). U izvještaju se također napominje da su djelatnici HDA ozbiljno shvatili djelovanje i funkciju ovog odsjeka, tako su prilikom putovanja i nadzora redovito davali upute predstojnicima različitih državnih oblasti i ustaškim dužnosnicima u svrhu skupljanja gradiva za HOP. Pošto su Buturac i Tanodi često obavljali funkcije nadzora arhiva, a ujedno su bili i voditelji ovog odsjeka, prirodno je da su za njega vodili brigu. Ipak, lokalne zajednice su surađivale po tom pitanju vrlo ograničeno i nevoljno. HDA je morao često pismenim putem pozivati više kotarskih oblasti da im izruče gradivo o HOP-u, na što su se oni često oglušivali ili bi jednostavno odgovorili da takvog gradiva nema ili da je uništeno.

Matasović, kao potpisnik ovog izvještaja smatra da je glavni razlog razmjerno male količine gradiva poslanog za ovaj Odjel nemar činovnika. Da bi se problem riješio, predlaže stegovne mjere propisane zakonskim odredbama koje se odnose na ovu problematiku⁸⁴. Ipak, prema priloženom opisu ne može se zaključiti da je nemar prema gradivu o HOP-u bio išta veći nego prema ostalom gradivu. Ovo gradivo nije imalo jedinstvenog stvaratelja nego je riječ o skupu gradiva od više stvaratelja koje se odnosi na jednu širu tematiku te ga je stoga nužno urediti kao zbirku, a ne kao fond. Znači da je gradivo potrebno izlučivati. HDA nije

⁸⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 637

⁸¹ Zlatko Tanodi je bio djelatnik HDA koji je bio najviše involviran u politiku i ideologiju NDH što objašnjava njegov bijeg u Argentinu nakon rata. Ipak je prvenstveno bio vrhunski stručnjak što najbolje pokazuju njegovi doprinosi arhivističkoj struci u Hrvatskoj do 1945. i u Argentini nakon 1945. gdje nastavlja djelovati kao vrhunski stručnjak do duboke starosti.

⁸²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 133

⁸³ Riječ je o sudovima.

⁸⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 9

odgovorio da li to izlučivanje treba vršiti institucija kod koje se nalazi gradivo ili sam arhiv, iako se implicira da bi to bila dužnost institucije. Zbog općenitog lošeg stanja arhive tih institucija i nedostatka stručnog kadra, ova zadaća je bila nemoguća za velik broj institucija pa je samim time bilo bespredmetno od HDA očekivati da će se to redovito i stručno obavljati. Zbog tog raskoraka u mogućem i očekivanom, mogu se navesti dva zaključka, a nije izvjesno koji je bliži istini. HDA je bio posebno zainteresiran oko ovog gradiva zbog čega je zahtijevao energično postupanje oko njega, što je moguće pošto je Zlatko Tanodi kao voditelj ujedno bio i član ustaškog pokreta. Drugo objašnjenje bi bilo da je HDA bio izložen stanovitim političkim pritiscima što je također plauzibilno, pošto je ovaj Odjel imao veliku ideološku važnost za vlast. U svakom slučaju, HDA je u svom proračunu za 1942. godinu predvidio osiguranje posebnog službeničkog mjesta za Odjel za HOP kao i potrebnu svotu novčanih sredstava za normalno funkcioniranje Odjela.

Unatoč svemu, rezultati ovog odjela u 1942. godini su bili poražavajući. U izvještaju koji je pisan krajem godine se navodi da je odjel u 2. polugodištu 1942. otkupio 7 rukopisa o HOP-u i primio spise o HOP-u od sudbenog stola u Zagrebu, Kotarske oblasti u Brodu i nešto arhivskog gradiva od MUP-a⁸⁵. Kada se uzme u obzir politička i financijska potpora koju je Odjel uživao, vidljivo je da rezultati nisu zadovoljavajući. HDA se nije aktivno angažirao oko tog odjela, više nego što je bilo nužno, niti su to radili službenici diljem NDH. Primjerice, gradivo Sudbenog stola u Zagrebu je izlučivano izuzetno sporo zbog toga što nisu htjeli posvetiti službenika tom poslu, što možda najbolje pokazuje koliko su držali do toga.

Zbog osnivanja Odjela za hrvatski oslobodilački pokret u sklopu HDA, bio je potreban dodatan namještaj i oprema za rad tog odjela. Prvenstveno su izdani zahtjevi za opremu za foto laboratorij i uredski namještaj. HDA je tako iskoristio priliku te je prilikom osnivanja novog odjela nabavio opremu koja je od općenite koristi za instituciju.

Problem koji je arhiv imao zbog akvizicije gradiva za povijest HOP-a je taj što su ljudi prilikom slanja gradiva često tražili i reparacije za progone, što arhiv naravno nije mogao riješiti. Također su ljudi slali gradivo koje nije imalo nikakvu vrijednost u povijesnom, političkom ili kulturnom smislu. Ljudi su razne sukobe sa žandarima ili boravke u zatvorima pokušavali prikazati kao borbu u kontekstu HOP-a, iako nije bilo nikakvih naznaka da je to bilo tako, što se poglavito odnosi na 1941. godinu, dok se kasnije intenzitet te prakse smanjuje.

⁸⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 993

Kako se bližio kraj ratu, situacija za Odjel za HOP je postala sve gora. Akvizicije su praktički prestale posljednje dvije godine, a HDA je prestao izdvajati osoblje i financijska sredstva za funkcioniranje tog odjela. Zlatko Tanodi je kao voditelj Odjela bio iznimno zaposlen, što je umanjilo njegov angažman na toj funkciji. Odjel za HOP je imao veliko političko zaleđe u početku, ali je počeo odumirati kako se bližio kraj postojanju NDH. 1944. i 1945. godine se Odsjek za HOP ili čak gradivo za taj Odsjek jedva spominje te je praktički i prestao postojati. Takav odnos prema tom odjelu pokazuje da nije postojao veliki stručni interes za njegovo održavanje, nego je on bio direktan rezultat ideoloških stremljenja u rad HDA te je tako raspadom režima i sam odjel polako odumro, dok nije konačno ugašen nakon sloma NDH.

5.4. Fotolaboratorij Hrvatskog Državnog Arhiva

Kao rezultat povećanja financijskih sredstava koje je HDA dobio dolaskom nove vlasti, odlučeno je modernizirati instituciju kako bi mogla proširiti vlastito područje rada. U tu svrhu je, između ostaloga, odlučeno osnovati fotolaboratorij kao zaseban odjel unutar HDA. U ideji i realizaciji to projekta, ključnu ulogu je imao arhivist Zlatko Tanodi. Zlatko Tanodi je poznatiji po svojem doprinosu arhivskoj struci nakon rata, u izbjeglištvu, gdje je u Argentini bio jedan od ključnih ljudi za razvoj arhivistike u toj zemlji. Zapravo je uveo mnoge standarde i prakse u Argentini koje su se već koristile u Europi i ranije, a do vlastita umirovljenja se bavio unaprjeđivanjem arhivske struke uopće te je bio poznati stručnjak u svijetu arhivistike. Ipak, Tanodi svoj rad započinje u HDA, gdje se zapošljava u ožujku 1940. Od početka se pokazao kao aktivan i marljiv djelatnik. Tako je u kolovozu 1941. sastavio prijedlog o osnivanju foto-laboratorija u okviru HDA koji je poslao upravi. Prijedlog je dobro razrađen i predviđao je dvije prostorije koje bi se mogle uzeti iz novog prostora na Marulićevu trgu. Jedna prostorija bi bila za snimanje gradiva dok bi druga bila specijalizirana za razvijanje fotografija, povećanje i druge djelatnosti. Smatrao je to dobrim potezom pošto bi time HDA dobio foto-laboratorij koji mu je bio nužan kako bi se praksa ujednačila s onom iz naprednih arhiva nekih europskih zemalja, a sami troškovi nebi bili veliki pošto je dio opreme već odobren (a dio je već i nabavljen) u sklopu Odjela za HOP⁸⁶. Tako bi oprema bila

⁸⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 311

od koristi čitavom arhivu a ne samo jednom odsjeku. Jedini problem koji je predviđao je bila nužnost još jednog zaposlenika, specijalista, koji bi obnašao dužnost u foto-laboratoriju. Fotolaboratorij je zapravo bio u svojim začecima već 1939. godine, ali zbog ograničene opreme (uglavnom posuđena oprema) i nedostatak specijalista, funkcionirao je u vrlo ograničenom opsegu. Iako nedostaje službena potvrda, može se zaključiti da je Matasović prihvatio Tanodijev prijedlog pošto je sljedeće godine osnovan foto-laboratorij vrlo sličan Tanodijevom prijedlogu. 8. travnja 1942. godine je imenovana Matonickin Anđela na poziciju vježbenice u fotolaboratoriju, nedugo nakon što je nabavljena aparatura⁸⁷.

Fotolaboratorij je djelovao u smanjenom opsegu zbog nedostupnosti materijala uslijed rata. Glavni projekt u kojemu je fotolaboratorij HDA bio ključan je proces snimanja saborskih zapisnika prije 1848. o kojima je bilo govora. Pred kraj rata je fotolaboratorij snimio dio vrijednog i starog arhivskog gradiva kada je postojala bojazan od napada iz zraka. Osnivanje fotolaboratorija je jedan od značajnijih projekata realiziranih u ovom razdoblju i pokazatelj je razumnog ulaganja dodatnih sredstava u svrhu modernizacije arhiva koji je HDA uveo u red tehnološki modernih arhiva za to razdoblje.

⁸⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 257

6. OSOBLJE HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA

Za vrijeme Banovine Hrvatske, i ranije za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, HDA je imao tek nekolicinu zaposlenih. Riječ je o manje od deset zaposlenih što pokazuje da je HDA u tom razdoblju bio potkapacitiran. U veljači 1941. godine, u arhivu su zaposleni Dragutin Škaberna, Ivan Samadržija, Bartol Zmajić, Zlatko Tanodi, Josip Buturac, Vjera Bojničić i Josip Turk⁸⁸, dakle 8 ljudi kada se broju nadoda i ravnatelj Josip Nagy⁸⁹. Svi oni će nastaviti raditi i za vrijeme NDH, pošto je nova vlast smijenila samo ravnatelja Dr. Josipa Nagya, dok su ostali zaposlenici ostali na svojim poslovima bez poteškoća. Josip Nagy je posljednjih mjeseci svog rada u arhivu dovršavao rad na IX i X Vjesniku arhiva. Taj dvobroj je izašao pod upravom Matasovića, no zbog toga što ga je uredio i pripremio Josip Nagy, on je i naveden kao urednik. Nagy je i isporučio honorare za članke tog Vjesnika u kojem su članke objavili Jakša Ravlić, Fran Hrnčić, Emilij Laszowski i drugi autori⁹⁰, među kojima i sam Nagy. Početkom 1941. se umirovljuje i jedini podvornik arhiva, Josip Turk, koji je u službi radio 44 godine. Time arhiv ostaje bez podvornika što će se pokazati kao jedan od ključnih problema koji se nastavlja sve do kraja rata. Zbog problema uzrokovanih nestabilnom političkom situacijom, Turk će povremeno raditi narednih godina kao ispomoć HDA. Na poziciju podvornika dolazi Stjepan Božićević 31. siječnja 1941. i on će na toj funkciji ostati do kraja rata iako uz kraće prekide. 9. siječnja 1941. je zaposlen i već spomenuti svećenik Josip Buturac koji je obnašao funkciju kaptolskog bibliotekara i arhivista. Arhiv i Kaptol su imali poseban ugovor u kojemu je HDA bio dužan zaposliti jednog svećenika, arhivara, za sređivanje gradiva kaptolskog arhiva kojeg je Kaptol ranije poklonio HDA u zamjenu za uslugu čuvanja i sređivanja.

Rad nakon osnivanja NDH je započeo prisegama vjernosti novoj državi koju su morali položiti svi državni službenici, ne samo djelatnici HDA. Prisegu je prvi položio Zlatko Tanodi, koji je nekoliko dana prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije krenuo u Varaždin, gdje se uključio u vojsku tek uspostavljene NDH i pri toj prilici položio prisegu prije ostalih službenika. Prisegu su položili Dragutin Škaberna, Zmajić Bartol, Buturac Josip, Samardžija

⁸⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38)

⁸⁹ Josip Nagy je bio zaposlen kao profesor na Ekonomsko-Komercijalnoj visokoj školi a formalno i pravno nije mogao biti zaposlen na dva mjesta iako je većinu vremena provodio u HDA. U istoj situaciji će se naći i Josip Matasović koji će biti zaposlen kao profesor na Mudroslovnom Fakultetu u Zagrebu.

⁹⁰ Ibid.

Ivan, Bojničić Vjera, Josip Turk, podvornik Božićević⁹¹ te već spomenuti Zlatko Tanodi. Vrijedi primijetiti da na popisu zaposlenih iz veljače, niti na popisu činovnika koji su položili zakletvu vjernosti nema ravnatelja Nagya. Prvenstven razlog tome je što je on u isto vrijeme obavljao i dužnost na Ekonomskom fakultetu⁹², gdje je bio profesor pošto nije bilo moguće dobivati primanja za dva radna mjesta. Ova situacija nije neobična pošto kasnije, kada Matasović postaje profesor na Filozofskom fakultetu⁹³, možemo vidjeti istu situaciju.

Također u tom razdoblju, Matasović šalje svim zaposlenim službenicima molbu u kojoj traži izvješće o radu u prvih 6 mjeseci 1941. Također je tražio i njihovo mišljenje o problemima u HDA i njihovog mišljenja oko budućih projekata i općenito rada institucija. Matasović je poznao struku, ali nije poznao specifične uvjete HDA kao institucije te se stoga okrenuo zaposlenicima za informacije, ali i savjet⁹⁴. U tim izvještajima imamo najbolji uvid u funkcioniranje HDA kao i njegove probleme početkom 1941. godine. Izvještaje su podnijeli Dragutin Škaberna, Vjera Bojničić, Zlatko Tanodi, Bartol Zmajić i Josip Buturac. Prikazat će skraćeni prikaz njihovih izvještaja i prijedloga, uz neke napomene, jer je to izvrstan uvid u tadašnju situaciju u HD, kao i uvid u profil zaposlenika.

Josip Buturac radi u HDA od kraja 1940. godine. Prema ugovoru između HDA i Kaptola od 23.5.1914., arhiv Kaptola je predan HDA na pohranu i upravu pod uvjetom da HDA uredi taj arhiv te da iz svojih sredstava plaća svećenika bibliotekara⁹⁵ i arhivista. U originalnom dogovoru je Kaptol bio dužan plaćati tog svećenika, no zbog devaluacije novca uslijed raspada Austro-Ugarske Monarhije to više nije bio u stanju. 1921. je na to mjesto postavljen Josip Marić i plaćala ga je država, a Kaptol joj je vraćao novac naknadno. Taj ugovor je u tom obliku aktivan i 1941. te se nije mijenjao, iako su u tijeku ovog izvještaja bili pregovori između Kaptola i Ministarstva nastave i bogoštovlja. Buturac ističe da formalna primopredaja Kaptolskog arhiva⁹⁶ između njega i ravnatelja Laszowskog (kasnije Nagy-a) nije izvršena zbog birokratskih komplikacija. U nekoliko mjeseci koliko je zaposlen u arhivu, Buturac je radio na akceptiranju najvažnijih odredbi iz novog talijanskog arhivskog zakona⁹⁷. On je smatrao da bi se u radnom vremenu od 8-11 sati trebalo osigurati radno vrijeme za osobno

⁹¹ Ibid.

⁹² Tada se zvao Ekonomsko-komercijalna visoka škola.

⁹³ Tada se zvao Mudroslovni fakultet

⁹⁴ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

⁹⁵ HDA je također preuzeo i Kaptolsku biblioteku.

⁹⁶ Kaptolski arhiv nije formalno spadao pod gradivo koja je bila u vlasništvu HDA pa je stoga trebala podpasti pod nadzor Josipa Buturca iako je riječ o formalnosti.

⁹⁷ Talijanski arhivski zakon u tom razdoblju je smatran vrlo kvalitetnim i modernim, po mnogočemu je bio uzor hrvatskim arhivistima.

studiranje pomoćnih povijesnih znanosti i usavršavanje u arhivskoj struci. Prema vladinoj uredbi je uvedeno radno vrijeme od osam sati te je stoga privatno izučavanje izvan radnog vremena postalo nemoguće. Također smatra da bi prioritet trebala biti izgradnja nove arhivske zgrade. Kao specifičan problem Kaptolskog arhiva, ističe da on sadrži podosta gradiva koje bi spadalo pod HDA, a to su uglavnom razna vlastelinstva što mu predstavlja problem, jer nema više mjesta za arhivsko gradivo u svom odjelu. Problem je što Kaptolski arhiv nema indeks tj. inventar, koji bi po njemu trebalo što prije sastaviti. Kaptolski arhiv je zanemaren i od strane podvornika te je čišćen od prašine samo jednom u 6 mjeseci otkad je Buturac na tom mjestu. On također planira preuzeti i metropolitsku biblioteku u skorijem vremenu stoga moli pomoć u radnoj snazi kako bi se ta primopredaja izvršila što ugodnije. Ipak, naglašava da je posao u Kaptolskom arhivu i metropolitskoj biblioteci golem te stoga moli da ga se zaposli uglavnom u Kaptolskom arhivu, pošto je nemoguće adekvatno obavljati oba posla.

Bartol Zmajić je zaposlen u HDA od 1937. gdje je vršio nadzor nad arhivskom čitaonicom, ono što današnjim rječnikom možemo nazvati korisnička služba. Spomenuta čitaonica vrlo je malog opsega i broji samo sedam stolova, iako je i to dovoljno pošto je Zmajić naveo kako vrlo rijetko dođe više korisnika nego što je stolova⁹⁸, a zimi je korisnika još manje, svega jedno ili dvoje po danu. Čitaonica je prestala funkcionirati nakon puča u Beogradu od 27. ožujka 1941. godine te je onda uslijedio zastoj, iako se stalni korisnici polagano vraćaju kako se politička situacija stabilizira. Glavne dužnosti Bartola Zmajića u korisničkoj službi su: nadzor u čitaonici, davanje obavijesnih pomagala i briga oko podjele materijala. Osim toga, Zmajić se bavi i popisivanjem kupljenih arhiva i knjiga, odnosno bavi se akvizicijom arhivskog gradiva. Također, sastavlja odgovore na dopise o genealoškim i heraldičkim pitanjima⁹⁹ koji su redovito dolazili u obliku pisma na adresu HDA. Zmajić predlaže da se u iznimnim slučajevima dopusti posjeta u čitaonicu i poslije podne, pošto je redovno radno vrijeme bilo od 9 do 13 sati zbog čega ljudi koji su radili redovan posjet nisu mogli koristiti usluge čitaonice. Također predlaže i povratak starih, jednostavnijih prijavnica, i preinake na velikim prozorima čitaonice, pošto je zimi unatoč grijanju nesnosno hladno.

Zlatko Tanodi je od upisa na studij povijesti 1933. godine odlučio raditi u arhivu stoga se je tijekom studija usredotočio na one predmete koji mu u tome mogu pomoći, a tu su

⁹⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

⁹⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

pomoćne povijesne znanosti, naročito paleografija¹⁰⁰. U HDA se zaposlio 1940. a 1944. je doktorirao na temu *Zagrebačka Zlatna Bula 1242.*¹⁰¹, a iste godine postaje i docent na Pomoćnim povijesnim znanostima na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Zbog toga je u DAUZ i radio na srednjovjekovnim ispravama, odnosno na sređivanju gradiva, ali i na kupovini gradiva tj. akviziciji i postavljanju raznih izložbi¹⁰². Nije pružio neke prijedloge daljnjeg rada, a i njegov opis dotadašnjeg djelovanja u arhivu je dosta štur, premda je riječ o istaknutom arhivistu koji je i nakon rata bio vrlo zaslužan u Argentini¹⁰³ na području arhivistike te je tijekom razdoblja NDH bio jedan od najistaknutijih djelatnika HDA uz Josipa Matasovića i Josipa Buturca.

Vjera Bojničić je bila zadužena za arhivsku biblioteku te je radila na uvođenju signatura u knjižnici, a u trenutku pisanja izvještaja je radila na uvođenju signature među časopise. Kao ključni problem ističe potrebu da se ažurira popis novih knjiga i drugih publikacija, pošto je tadašnji popis zastario.

Dragutin Škaberna se ponio kritično prema staroj upravi. Tvrdi da se administracija u HDA nije vodila po načelima opće državne administracije, nego su se svi prispjeli akti donosili izravno ravnatelju koji ih je rješavao kad je bilo za to vremena. On ističe važnost da se u arhiv uvede način primanja spisa koji je prisutan i u ostalim državnim uredima, gdje je ključno da se svaki prispjeli akt obavezno uvede u urudžbeni zapisnik, a zatim uputi ravnatelju koji bi odredio referente za rješavanje akta. Škaberna je samostalno vodio administrativne i računarske poslove u HDA te je stoga sasvim sigurno dobro upoznat s ovom problematikom. Kao računovođa kritizira to što je jedini drugi arhiv u Hrvatskoj, Državni arhiv u Dubrovniku, po materijalnim izdacima favoriziran u odnosu na HDA, iako ne navodi konkretne brojeve. HDA ima mnogo veći opseg posla, kao i nadležnost te bi stoga trebao veću financijsku potporu. On također sastavlja sve platne iskaze za cjelokupno osoblje arhiva te zaprima i dijeli plaće. Kao ključan problem po pitanju osoblja ističe potrebu da se zaposli još jedan podvornik pošto je Josip Turk star¹⁰⁴, pa on i podvornik Stjepan Božićević ne mogu

¹⁰⁰ Paleografija je pomoćna povijesna disciplina ili znanost koja se bavi proučavanjem i prevođenjem starih spisa. Glavni fokus joj je na dešifriranju starih pisama i jezika, nešto što je izrazito bitno za srednjovjekovno i novovjekovno arhivsko gradivo i danas.

¹⁰¹Zlatko Tanodi. // Hrvatska enciklopedija, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60406> (2017-2-27)

¹⁰²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

¹⁰³ Zlatko Tanodi nakon Drugog svjetskog rata emigrira u Argentinu gdje ubrzo postaje jedan od ključnih stručnjaka u pokretanju i razvijanju arhivističke službe u Argentini. Razlog njegove emigracije je pripadnost Ustaškom pokretu kojemu se priključio 1941. godine. Iz dokumentacije HDA se ostavlja dojam da nije bio umiješan u neke kompromitirajuće radnje tijekom Drugog Svjetskog Rata.

¹⁰⁴ U trenutku pisanja izvještaja, Turk je navršio 66 godina.

sami održavati čistoću arhiva kako spada, a bilo kakav dodatni posao unosi još veće probleme. Škaberna ističe i jedan ključni problem arhiva koji se provlači kroz cijelo ovo razdoblje, a to je nedostatak prostora. On smatra da je arhiv pretijesan za materijal koji već posjeduje i praktički je nemoguće smjestiti sav onaj materijal koji bi se po zakonu morao primiti od raznih državnih, gradskih i općinskih institucija i raznih privatnih osoba¹⁰⁵. Kao primjer pretrpanosti, tvrdi da se čeka preko godinu dana da se smjesti nekoliko vagona spisa koji čekaju odbačeni u raznim podrumima, a trebali bi se otpremiti u DAUZ¹⁰⁶. Primjerice, gradska arhiva Ogulina, koja je zapremnine oko 2 vagona, stavljena je u sobu kraj čitaonice odakle su maknute metalne stelaže kako bi to gradivo uopće stala u prostoriju. Škaberna će i pokrenuti pitanje izgradnje nove zgrade za HDA nakon par mjeseci, a ta se ideja već u ovom izvještaju može iščitati.

Matasović je promotrio osvrte djelatnika koji su arhiv poznavali bolje od njega pošto su mnogi tamo radili više godina. Prvenstveno je prihvatio opasku Bartola Zmajića o problematičnom radnom vremenu arhiva. Tako je odredio da se od 2. srpnja 1941. godine uvede dvokratno radno vrijeme, od 8 do 13 sati pa onda od 16 do 19 sati dok bi nedjeljom i blagdanima radno vrijeme bilo samo od 9 do 12 sati u smanjenom obujmu te bi tu djelatnost obnašali jedan činovnik arhiva i jedan podvornik¹⁰⁷. Ivan Samardžija je također zamolio novog ravnatelja da nastavio sa sređivanjem bivšeg Hrvatskog ministarstva u Budimpešti, što je radio do sada, i to mu je odobreno¹⁰⁸. Sudeći po tome da je bio jedan od pokretača ideje izgradnje nove zgrade HDA, Matasović je ozbiljno prihvatio i sugestije po pitanju manjka prostora u arhivu. Može se reći da nakon par mjeseci nestabilnosti, nesnalaženja, ali i navikavanja u Srpnju 1941. HDA polako postaje „*Matasovićev arhiv*“, odnosno HDA prestaje djelovati kao kontinuitet uprave Josipa Nagya i počinje djelovati kao ustanova s novim vodstvom koje je odlučilo konzultirati djelatnike oko donošenja važnih odluka i upravo to će biti glavna karakteristika arhiva u ratnom razdoblju u organizacijskom smislu.

Matasović pokušava doskočiti problemu manjka kadra već početkom srpnja 1941. pa tako šalje dopis Ministarstvu nastave u kojem ističe: „Državni arhiv u Zagrebu se radnim snagama, što se njihovog broja tiče, nije do sada mogao porediti sa sličnim znanstvenim zavodima poradi veoma ograničenog proračuna obzirom na osoblje. A ipak sve veće akvizicije novog arhivskog gradiva kao i prinove, koje su po zakonu u tečaju predstavljaju

¹⁰⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

¹⁰⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 119

¹⁰⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 120

¹⁰⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 124

prešnu potrebu čije rješenjemolim ovim predstavkom. Predlažem stoga, da bi Ministarstvo postavilo u Državni arhiv u Zagrebu jednog novog pisarničkog činovnika za potrebe registriranja još neuređenog materijala, jer su sada raspoloživi činovnici nedovoljni za svršavanje normalnog poslovanja u arhivu. S tim u vezi poradi manualnog sređivanja spisa potrebno je ujedno i postavljanje jednog novog podvornika, jer su sadašnja samo dva podvornika posve nedovoljna.¹⁰⁹Tvrđi se da samo čitaonica treba jednog podvornika pošto je u zadnje vrijeme došlo do povećanja broja korisnika u knjižnici.

Kao odgovor na kadrovsko pitanje zaposleni su dodatni službenici do kraja 1941. Tako je zaposlena Ružica Tomljenović na funkciju računarskog vježbenika, Gjuro Mirić na funkciju manipulativnog vježbenika, Ljerka Hudovski na funkciji činovničkog vježbenika, a do kraja godine su zaposlena još četvorica podvornika: Gabro Tukša, Feliks Dominić, Konrad Antoljak i Petar Čizmek¹¹⁰. Iako je HDA nominalno tada imao pet podvornika, oni nisu mogli obavljati sve zadaće koje je arhiv zahtijevao. Razlog tome je česta mobilizacija i poziv na vojne vježbe dijela podvornika, zbog čega su često izostajali s posla. Primjerice, na početku listopada je HDA ostao bez podvornika pošto su dva bila na bolovanju a ostali na vojnim vježbama¹¹¹. Također, zbog povećanja obujma posla, posebice golemih akvizicija, niti svi podvornici nisu bili dostatni za normalno funkcioniranje HDA. Na Matasovićevo inzistiranje je primljen i Josip Mati na posao akvizicije i sređivanja gradiva, što je i odobreno. HDA je tako došao do ukupno 13 zaposlenika uz Matasovića koji je formalno bio zaposlen na Mudroslovnom Fakultetu u Zagrebu gdje je predavao pomoćne povijesne znanosti. Broj zaposlenih u HDA je kroz svega par mjeseci skoro dvostruko veći nego što je bio prije uspostave NDH.

Početakom 1942. je zaposlen Josip Vidmar kao arhivski službenik, na preporuku Josipa Matasovića¹¹². Također je dodijeljeno 11 učiteljica na ljetni rad u HDA, ali se na kraju na dužnost prijavilo samo 5¹¹³. Učiteljice su pomagale oko raznih administrativnih poslova u HAD, što nije bilo od veće pomoći zbog niza razloga. Učiteljice su često bile nemotivirane za rad, ali također nisu bile upoznate s radom arhiva tako da u ograničenom vremenu rada, preko ljetnih praznika, nisu mogle obavljati složenije poslove koje je arhiv zahtijevao i najviše trebao.

¹⁰⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 129

¹¹⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 389

¹¹¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 453

¹¹²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 336

¹¹³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 339

Početakom 1943. napravljeni su daljnji naponi za rješavanje kadrovskog pitanja HDA. Ulaskom u novu godinu, podvornik Josip Turk je otišao u mirovinu te je HDA poslala zahtjev za dodatna dva podvornika¹¹⁴. U veljači 1943. godine, HDA je dobio kadrovsko pojačanje u vidu nekoliko zaposlenika. Tako je zaposlena Vesna Šojat¹¹⁵, iako nije bilo točno definirana njena dužnost, pa stoga pomagala drugim zaposlenicima po potrebi, uglavnom obavljajući manje administrativne poslove. Kao posebnu zanimljivost valja spomenuti premještanje tri zaposlenika iz Hrvatskog arheološkog muzeja u HDA. August Đermati je premješten u funkciju knjižničara¹¹⁶, Nikola Kasum u funkciju podvornika¹¹⁷ i Georg Čebanov u funkciju tajnika¹¹⁸. Razlog ovog premještanja nije naveden, a sigurno nije tražen od strane HDA niti su ti radnici osobno tražili premještanje. HDA je dobro došao svaki kadar kojega je mogao dobiti stoga ni oni nisu previše propitivali ovu odluku. U srpnju je Dr. Adam Budisavljević dodijeljen na rad u HDA nakon što je bio na funkciji u Kotarskom sudu u Čazmi¹¹⁹. Tijekom godine gotovo svaki službenik zaposlen u HDA je dobio promaknuće bez navođenja razloga. Oni su ostali na svojim radnim mjestima, ali su unaprijeđeni u činovničkom statusu, što je uglavnom donosilo povlastice veće plaće, subvencioniranog javnog prijevoza i slično. HDA je također zahtijevao da se Zlatko Tanodi ponovno imenuje stalnim službenikom HDA, pošto je tijekom 1943. godine bio uglavnom spriječen u izvršenju svog posla u HDA zbog oružane službe¹²⁰.

Tijekom godina se kadrovsko stanje u HDA popravilo te je vidljivo da je broj zaposlenih konstantno rastao. Uglavnom je riječ o raznim činovnicima koji nisu imali iskustva u arhivskoj struci stoga je njihov rad, barem u početku, bio slabije kvalitete. Tako je povećanje zaposlenika samo prividno riješilo problem, jer je do samog kraja postojanja NDH većina ozbiljnog posla potpadala na petorku Matasović-Buturac-Tanodi-Zmajić-Samardžija koji su bili nositelji HDA u organizacijskom, ali i praktičnom smislu te bi bez njih HDA teško funkcionirao.

¹¹⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 16

¹¹⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 61

¹¹⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 68

¹¹⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 69

¹¹⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 70

¹¹⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 136

¹²⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 372

7. ARHIVSKO GRADIVO: AKVIZICIJA, ORGANIZACIJA I ZAŠTITA

7.1. Arhivsko gradivo bivše Savske Divizijske Oblasti

Nakon poraza Vojske Kraljevine Jugoslavije i sloma same države na teritoriju NDH je osnovano Hrvatsko domobranstvo kao službena vojna sila NDH. NDH odbija direktni kontinuitet snaga Hrvatskog domobranstva s bivšom Jugoslavenskom Vojskom uglavnom zbog političkih razloga iako je dobar dio Hrvatskog domobranstva nastao iz etničkih Hrvata, pripadnika Vojske Kraljevine Jugoslavije. Stoga, većina arhivskog gradiva Vojske Kraljevine Jugoslavije prestaje biti smatrana tajnom i predaje se HDA na pohranjivanje. Riječ je o golemoj količini arhivskog gradiva i teško je reći precizno o kojoj količini je riječ, premda se može pretpostaviti da se govori o stotinama kutija pošto je samo fond Savske divizijske oblasti¹²¹ bio sastavljen od više od stotinu kutija arhivskog gradiva. Arhiva SDO će predstavljati problem narednih godina koji će se razriješiti suradnjom HDA i RAMNDH. Zbog lošeg stanja i velike količine gradiva, ono nije moglo biti kvalitetno i brzo sređeno niti deponirano. Stoga će ovaj fond na konkretnom primjeru pokazati dva glavna problema s kojima se HDA susreće u ovom razdoblju: nedostatak kadra i nedostatak prostora. Već 21. lipnja, Matasović predlaže ministarstvu da se arhiva bivše SDO preda novo osnovanom RAMNDH, pošto je riječ o gradivu vojnog karaktera¹²². Ipak, traži od ravnateljstva RA¹²³ da izluči sve spise i nacрте političkog karaktera pa da njih preda HDA u skladu s odredbom o skupljanju spisa koji se odnose na HOP. Ovo je kontradiktorno sa Matasovićevim ranijim stavom da je izlučivanje gradiva protivno svakoj arhivskoj praksi te se može zaključiti da je Matasovićev motiv prebacivanje problema sređivanja i izlučivanja velikog fonda na RA čime se ponovno naglašava problem nedostatka kadra u HDA. Matasović dalje predlaže da se izluče i spisi koji bi mogli biti potrebni vojsci, odnosno oni koji su još uvijek vojno aktualni. Također se moli RA da iz zgrade u Tkalčevićevoj makne sve arhivsko gradivo SDO te da taj prostor ostane za smještaj novih akvizicija HDA¹²⁴. Riječ je o jednoj od zgrada koje su činile staru tvornicu koža, koja je dana HDA kao dodatno skladište pošto je ponestalo prostora u zgradi Sveučilišne knjižnice gdje je HDA bio smješten.

¹²¹ Dalje u tekstu SDO.

¹²² HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 60

¹²³ Ratni Arhiv je bio jedan od dva odjela Ratnog arhiva i nuzeja Nezavisne Države Hrvatske.

¹²⁴ HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 60

Matasović je ubrzo dobio odgovor, pa je tako Zapovjedništvo kopnene vojske, Inženjersko-Tehnički ured, uputilo HDA dopis da je ustrojeno povjerenstvo za pregled i izlučivanje arhiva bivše SDO. Predsjednik povjerenstva, satnik Katičić, je dobio dopuštenje HDA kako bi mogao započeti s izlučivanjem. Do arhive su se uputili Škaberna i Matasović, nakon inicijalnog izlučivanja koje je izvršeno nestručno ineposredno nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Škaberna i Matasović su trebali izvidjeti situaciju te su ustanovili da je kompletna arhiva bila pobacana u jednu veliku prizemnu prostoriju, dok je dio bio na dvorištu i izložen kiši.¹²⁵ Ivan Samadržija 2. srpnja 1941. izjavljuje da je kompletna arhiva SDO bila razbacana po dvorištu divizijske zgrade povodom rasula jugoslavenske vojske. Svi spisi su bili porazbacani prilikom pretraživanja gradiva i ono je ubrzo prebačeno u prostorije tvornice koža u Tkalčičevoj ulici. Čak i tada Samardžija govori o arhivi SDO „Tako je izmiješan da sada uopće ne naliči na arhiv, nego jedna ogromna hrpa papira“¹²⁶. Problem pohrane tog gradiva je bio i nedostatak namještaja, poglavito polica gdje bi se izlučeno gradivo moglo smjestiti. Također, ustanovljeno je da je to gradivo pretežno vojnog karaktera i da samo mali dio ima značenja za postanak NDH. Sukladno tome, HDA je dao dozvolu spomenutom povjerenstvu, na čelu sa satnikom Katičićem, za pregled i izlučivanje arhiva bivše SDO, a također je usuglašeno da se inženjersko-tehničkom uredu dopusti uvid u bilo kakve nacрте koji bi im mogli biti zanimljivi. Samo spisi i nacrti koji su političkog karaktera bi ostali u HDA napose oni koji se odnose na HOP.

Bez sumnje, riječ je o najvećoj arhivi i akviziciji u razdoblju NDH koja je zbog svog obujma predstavljala velik problem zbog nedostatka sredstava, prostora i osoblja. Jednostavno rečeno, HDA nije imao prostora niti osoblja da uspješno obavi akviziciju toliko velikoga fonda. Rješenje je nađeno u suradnji sa RAMNDH koji je bio specijalistički, vojni arhiv. Prebaciti nadležnost arhive SDO na RAMNDH bi se HDA riješio velikog problema i gradiva koja nije pretjerano zanimljivo, pošto je nakon kratkog pregleda arhivist Dragutin Škaberna izjavio da gradivo nema važnost za političku povijest i da je uglavnom vojne naravi. Ravnatelj RAMNDH, Milan Praunsperger je prihvatio ovaj prijedlog i preuzeo nadležnost nad ukupnim arhivskim gradivom SDO. Okolnosti izlučivanja i preuzimanja ovog arhiva od strane RAMNDH nisu sasvim jasne, pošto dokumentacije oko tog projekta nedostaje. Poznato je da je proces završen negdje 1943. godine kada RA preuzima gradivo i sprema je na nepoznatu lokaciju. Prepuštanjem ovog fonda RAMNDH Matasović je dvostruko poentirao, prvenstveno je postigao da se ovo važno gradivo sačuva na stručan

¹²⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 60

¹²⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 124

način, ali je istovremeno oslobodio prostor kako bi se HDA mogao koncentrirati na mnoge druge projekte. Preuzimanje ovog fonda bi paraliziralo djelovanje HDA na neko vrijeme i zahtijevalo bi velika financijska sredstva kao i prostor kojeg HDA nije imao, a istovremeno je RAMNDH stekao važan fond koji je poslužio kao osnovica njihove zbirke arhivskog gradiva tijekom cijelog razdoblja NDH.

7.2. Neke važne akvizicije i pokušaji zaštite Arhivskog gradiva

Već za prvih mjeseci u novom režimu, Josip Buturac kreće u pregled nekih arhiva izvan Zagreba kako bi ustanovio u kakvom je stanju njihovo arhivsko gradivo. Prva tri grada koja je obišao su bili Požega, Osijek i Brod na Savi (Slavonski Brod). On nije pregledavao samo gradske arhive već sve arhive državnih i gradskih institucija, ukupno oko njih 40-ak te je poslao HDA iscrpno izvješće o stanju, količini i razdoblju tog gradiva. Buturčeve ocjene su uglavnom pozitivne te ističe kako je riječ uglavnom o arhivskom gradivu novijeg razdoblja, gdje tek mali dio ulazi u kasno 19. stoljeće¹²⁷. Gradivo nije bilo sređeno, ali je bilo skladišteno u dobrim uvjetima uz neke manje propuste. Uglavnom je riječ o upravnom gradivu koje je bilo lokalnog karaktera, gdje je samo manji dio imao neku povijesni vrijednost.

Kao i Josip Buturac, Bartol Zmajić je poslan van Zagreba kako bi ustanovio stanje arhivskog gradiva. On je poslan u Hrvatski državni arhiv u Dubrovniku, gdje je proveo oko deset dana. Ravnatelj HDAUD je bio Dr. Truhelka i pristupio je Zmajićevom posjetu s velikim stupnjem suradnje¹²⁸. HDAD se uglavnom bavio čuvanjem i popisivanjem gradiva stare Dubrovačke Republike, a tek manjim dijelom suvremenim gradivom Grada Dubrovnika i okolnih mjesta. Zmajićev opis samog dubrovačkog arhiva i njegovog stanja je bio pozitivan. Ističe da je opremljenost arhiva na visokoj razini i da je gradivo čuvano u dobrim uvjetima.

U Srpnju 1941. godine se stanje u HDA polako stabilizira te se počinje raditi i na akviziciji gradiva koje sada imaju gdje pohraniti zbog novog prostora na Marulićevu trgu. Prva akvizicija gradiva je arhivsko gradivo iz Poglavnikove Palače, odnosno Vladine Palače.

¹²⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 144

¹²⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 151

Naime, HDA je potraživao sve gradivo iz 19. stoljeća i onu iz 20. stoljeća koja nije bila bitna za tekuća upravna pitanja, a ista je zamolba bila poslana i Ministarstvu unutarnjih poslova. Molbe su odobrene pod uvjetom da se gradivo odmah preuzme i smjesti u nove prostorije preko puta Marulićeva Trga 5¹²⁹. Tako je i učinjeno te je gradivo preneseno u novi stan HDA uz pomoć 6 nadničara kroz nekoliko dana¹³⁰. Prilikom procesa preseljenja arhivskog gradiva iz Poglavnikove Palače prenesena je i Knjižnica zakona i naredaba¹³¹ koja nije imala inventar niti katalog, što je predstavljalo problem pošto HDA nije imao osoblja za izradu inventara postojeće knjižnice, a kamoli novih akvizicija. Taj problem se nastojao riješiti s dodjelom srednjoškolskih nastavnika koji su za vrijeme ljetne školske stanke dodjeljivane HDA kao ispomoć, što se nije pokazalo dobrim rješenjem. Stan koji je dodijeljen HDA je bio velik, sastojao se od osam prostorija, a godišnji najam mu je bio 49 200 dinara¹³². Ipak on nije bio dostatan za veće akvizicije poput arhive SDO, koja je deponirana u skladište u bivšu tvornicu koža¹³³, gdje je HDA imao veće spremište. Pri tom deponiranju, gradivo nije sređeno nego je poslan zahtjev RAMNDH da preuzme tu arhivu i da oni na sebe preuzmu golem posao sređivanja spomenutog gradiva. Sam proces slaganja te arhive je nadgledao Ivan Samardžija, dok su posao prijenosa obavljala četiri vojnika i jedan dočasnik¹³⁴. Nadzor Škabernje je trebao osigurati da se gradivo prenese i pohrani barem po osnovnim pravilima arhivske struke, za razliku od prvog procesa izlučivanja gradiva koji je rezultirao uništenjem prvobitnog stanja spisa kao i fizičkog uništenja dijela gradiva zbog razbacanosti i utjecaja atmosferilija usred neadekvatnog pohranjivanja.

Nakon akvizicije manjeg dijela arhivskog gradiva iz Poglavnikove Palače u srpnju, krajem kolovoza se poziva HDA da preuzme i ostatak gradiva iz te institucije. U inicijalni pregled je poslan Dragutin Škaberna koji je pregledao kompletnu arhivsko gradivo iz Vladine Palače u podrumu i na tavanu. U podrumu su se nalazili spisi do 1850. godine i oni su bili izvanredno dobro složeni na policama i djelomično sređeni. Obujam tih spisa je bio velik, tako Škaberna tvrdi da bi za pohranu tih spisa bio potreban prostor koji je velik kao cijelo sadašnje skladište u zgradi HDA¹³⁵. Gradivo na tavanu je bila u znatno lošijem stanju. Gradivo je bilo razbacano i u dijelu gradiva su golubi radili gnijezda i vršili nuždu. Ipak, i tu je riječ o ogromnoj količini gradiva. Dragutin Škaberna svoj izvještaj završava sa zaključkom: „Sada je

¹²⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 165,166, 172

¹³⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 183

¹³¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 256

¹³²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 177

¹³³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 190

¹³⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 308

¹³⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 38), spis 319

vidljivo da je pitanje izgradnje vlastite zgrade Državnog arhiva neodloživo, jer ne samo da se u samom Zagrebu nalazi tolika količina vrijednog arhivskog materijala u opasnosti po raznim tavanima i podrumima, već je tako i na cijelom području NDH:¹³⁶

Problem nemarnosti prema građivu nije bio prisutan samo u lokalnim uredima ili pokrajinskim institucijama. To je problem koji se protezao od institucionalnog vrha državne uprave. Primjerice, nakon preuzimanja vlasti u travnju, Ministarstvo pravosuđa te Ministarstvo bogoštovlja i nastave su predali dio starih spisa u tvornicu starog papira. HDA je tek u listopadu tražio povratak tih spisa¹³⁷ uz tvrdnju da su prodani protuzakonito, a uz to sadrže i vrijedno gradivo. Riječ je o sabranim urbarima i drugim spisima iz doba bana Jelačića kao i dijelu spisa koji datira još iz 17. stoljeća. Tom prigodom je poslan i dopis svim područnim oblastima Ministarstva unutarnjih poslova, gdje se traži da ne izlučuju stare spise bez odobrenja HDA¹³⁸, što se često radilo. Sve oblasti su bile zamoljene da obavijeste HDA o trenutnom stanju arhive i pismohrane pošto to mnoga nisu radila, posebice Redarstvena ravnateljstva u gradovima. Također je MUP zamoljen da ne zanemaruje zakonsku odredbu o skupljanju spisa za HOP¹³⁹.

U listopadu je nastavljena i akcija nadzora nad arhivima lokalnih institucija. Tako je 15. listopada Josip Buturac službeno posjetio Jastrebarsko gdje je poslan u nadzor arhivskog gradiva. Buturac u izvješću piše da je stanje arhive dobro i kao posebnu zanimljivost ističe da posjeduju i arhivu grofova Erdödy od sredine 18. pa sve do 20. stoljeća¹⁴⁰ Arhiva Erdödy se držala na istom tavanu kao i velika količina kukuruza što najbolje pokazuje svijest o važnom povijesnom građivu pojedinih službenika. Zbog toga on predlaže da se taj arhiv po hitnom postupku premjesti u HDA. Za podrumsko spremište gradiva tvrdi da „Dio arhiva u podrumu je pravo smetlište od velike hrpe papira, kojekako razbacanog.“ Ozbiljnost situacije uviđa i Matasović koji odmah traži od nadležnog ministarstva sredstva za prijevoz, preuzimanje i pohranu ovog gradiva. Dok je bio u posjetu Jastrebarskom, Buturac je neslužbeno saznao da su prije 20-ak godina uništeni spisi od 1711. do 1897. godine.

U isto vrijeme je Dragutin Škaberna bio u posjetu arhivi u Ivanecu gdje je pronašao golemu količinu gradiva, iako ne navodi točno o kojoj je količini riječ. Ocijenio je da je zbog velike količine gradiva nemoguć prijevoz u Zagreb te je zamolio službenike da se spisi

¹³⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 38), spis 319

¹³⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 39), spis 425

¹³⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 39), spis 429

¹³⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 39), spis 489

¹⁴⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut 39), spis 509

pažljivo čuvaju. Prethodne godine su koristili stare spise u izradi nekih papirnatih lopti koje su koristili za ogrjev¹⁴¹. Nakon godinu dana se ipak našlo sredstava i prostora za to gradivo pa je 26. listopada 1942. pristiglo 35 svezaka gradiva iz arhive trgovišča Jastrebarsko kao i popratna arhiva Erdödy¹⁴².

Nakon Ivaneca, Škaberna putuje u Hrvatsku Mitrovicu¹⁴³, gdje je trebao preuzeti arhivu suda. Gradiva je bio pun vagon i Škaberna je ocijenio da je u dobrom stanju¹⁴⁴, iako po priloženim slikama više priliči razbacanoj hrpi papira nego složenom arhivskom gradivu, što najbolje govori o tome kakvo se gradivo u tom vremenu smatrala dobrim stanjem gradiva. Primjerice, HDA je primio izvještaj o stanju arhiva Grubišno Polje za koje se navodi da nedostaje sve gradivo prije 1934. godina, a ona nakon toga je u iznimno lošem stanju¹⁴⁵.

Do kraja 1941. godine, službenici arhiva su obišli velik broj gradova, općina i sudišta, a HDA je primio velik broj izvještaja od raznih lokalnih institucija o stanju gradiva. Stanje arhivskog gradiva varira od grada do grada, od institucije do institucije, iako se mora naglasiti da je opći utisak vrlo loš po današnjim standardima. Važno je primijetiti i stanoviti duh vremena u kojem se standardi bitno razlikuju od današnjih. Prema priloženim slikama i opisima ostavlja se utisak da je gradivo okarakterizirano kao dobro ako ne propada ili ako nije fizički uništavano ili oštećeno. Primjerice, grad Jajce je poslao izvještaj u kojem je gradivo pobacano u podrum te su po njemu složena drva i pod stalnim je utjecajem vjetra i kiše¹⁴⁶. Iako je stanje gradiva okarakterizirano kao loše, to i dalje nije bilo dovoljno loše da bi potpalo pod zakon kojim se zabranjuje uništavanje arhivskog gradiva.

U studenom je pod nadzorom Ivana Samadržije obavljena evidencija i prijevoz gradiva iz Ogulina što se prvenstveno odnosi na spise bivše Modručko-Riječke županije u razdoblju od 1832. do 1918. godine. Do kraja godine, HDA je primio na stotine izvještaja od raznih ureda i institucija o stanju gradiva u njihovim arhivima. Kako bi izbjegao nabranjanja izvještaja, valjalo bi sumirati ono što je najvažnije i najčešće:

Iako postoji primjera gdje je gradivo u lošem stanju, generalni stav lokalnih arhiva je da je gradivo u dobrom stanju. Iako je važno napomenuti da bi se velik dio tog gradiva po današnjim standardima okarakterizirao kao loše ili iznimno loše stanje.

¹⁴¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 513

¹⁴²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 516

¹⁴³ Današnja Srijemska Mitrovica.

¹⁴⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 514

¹⁴⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 523

¹⁴⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 575

Gradivo iz razdoblja prije 1918. je većim dijelom uništeno ili nedostaje. Dio je prodan pod stari papir, dio spaljen kao gorivo, dio je uništen zbog nemara i lošeg držanja a jedan dio je nestao zbog nemara¹⁴⁷. HDA nije bio u stanju preuzeti sve to gradivo zbog nedostatka prostora, financijskih sredstava i osoblja pa se ograničio na preuzimanje onog gradiva koje je procijenjeno kao iznimno važno ili ono gradivo kojemu je prijetilo oštećivanje radi nemara ili lošeg držanja. Ponekad je gradivo zadovoljavalo oba uvjeta.

Kako bi popravio zatečenu situaciju, HDA je sastavio *preporuku za postupanje sa starim spisima*, koja je bila namijenjena pokrajinskim institucijama i jedinicama lokalne uprave¹⁴⁸:

- a) Dana je dozvola za izlučivanje onih spisa koji su od prolaznog značenja, a da nemaju pravnih posljedica ako su zapremljeni u urudžbenom zapisniku.
- b) Iznimno se mogu izlučivati spisi koji nemaju trajne vrijednosti poslije 5 godina, ali uz izričito dopuštenje HDA.
- c) Sva izlučivanja spisa, neovisno o proteklom vremenu, mora vršiti povjerenstvo koje određuje načelnik ureda a odobrava ga HDA potpisom.
- d) Izlučeni spisi se trebaju poništavati spaljivanjem ako papir nije moguće prodati putem javne nabave tvornicama papira. Za spaljivanje ili prodaju je potrebna dozvola HDA.
- e) Spisi koji su stari 30 godina, ili više, trebaju biti dostupni javnosti i dužni su se predati HDA.

U travnju 1942. godine je donesen prijedlog, od strane HDA, da se na sve spise lupi štambilj uništivo ili neuništivo za trajne dokumente, nakon dovršetka pravnog postupka¹⁴⁹. Štambilje može lupati samo od HDA ovlaštena osoba, a napominje se da bi i gradivo koje se odnosi na HOP bilo trajno, bez obzira na svoj karakter. Prijedlog je jamačno donesen kao reakcija na mnoštvo molbi za uništenjem tj. prodajom starih spisa od brojnih organa lokalne vlasti koje je HDA zaprimio. Ovo bi bitno olakšalo postupanje s gradivom u budućnosti, ali pošto je ostalo na razini prijedloga i nikada nije dosegnut status zakona, učinak je ipak bio minimalan.

¹⁴⁷Gradivo se rjetko kad nadziralo ili držalo pod ključem. Bilo je dosta slučajeva da se gradivo ukrade radi daljnje prodaje ili u svrhu loženja. U rijetkim slučajevima, gradivo su uzimali kolekcionari ili povjesničari u privatne zbirke.

¹⁴⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 7

¹⁴⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 295

Sredinom svibnja, pod nadzorom Dragutina Škaberne je zaprimljeno 57 sanduka arhivskog gradiva iz poduzeća *Hrvatski Radiša* iz Hrvatske Mitrovice¹⁵⁰. Gradivo je prevezeno vlakom u Zagreb te je pohranjeno u spremište u Tkalčićevoj ulici.

U to razdoblje je pronađena i povelja cara Leopolda iz 1669. godine kojom je osnovana Isusovačka akademija u Zagrebu¹⁵¹. Povelju je zatražilo Hrvatsko sveučilišno društvo koje je nastojalo dokazati da sveučilište datira od tada, a ne od sredine 19. stoljeća. Oni su smatrali da je povelja dospjela u HDA kada su ugašeni Isusovci¹⁵². Smatralo se da je povelja izgubljena od 1779. godine, čak i među stručnjacima poput Vjekoslava Klaića. Pronalazak ove povelje je bio događaj od velike važnosti za HDA, ali i Hrvatsku povijest i kulturu. Ovi primjeri pokazuju da je HDA u tom razdoblju još uvijek bio u fazi konsolidacije pošto određena količina gradiva, od izuzetne vrijednosti za povijest i kulturu, nije bila primljena ili adekvatno pohranjena.

U svibnju 1942. godine je HDA primio izvještaj od ovlaštenog nadzornika iz Babine Grede u kojoj on izvještava o velikoj količini gradiva od 10. Graničarske kompanije iz povijesti Vojne Krajine iz kraja 18. i početka 19. stoljeća¹⁵³. On je izvijestio da se na tavanu Općine Babina Greda, nalazi oko tisuću komada *protokola* iz Vojne Krajine pisane na njemačkom jeziku u razdoblju od 1767. do 1850. godine, a nešto i od 1850. do razvojačenja 1881. Povjerenik je izvijestio da na području općine postoji još gradiva iste provenijencije¹⁵⁴, ali je ona razbacana po raznim uredima i zgradama i vjerojatno je u lošem stanju. HDA to gradivo nije mogao preuzeti zbog nedostatka prostora.

Nedostatak prostora je bio evidentan i u lipnju iste godine, kada je HDA morao odbiti zamolbu MUP-a po pitanju preuzimanja ostatka gradiva u njihovom posjedu¹⁵⁵. MUP je izvijestio HDA da još uvijek, unatoč prethodnom preuzimanju, posjeduju velike količinogradiva, posebice spise Banske Vlade, Namjesništva, Namjesničkog Vijeća i Zemaljske Vlade u razdoblju od 1851. do 1872. godine. Ne navodi se o kojoj je količini gradiva riječ, ali zbog nedostatka prostora se može shvatiti da je bila riječ o većoj količini.

Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt je 26. lipnja kontaktirao HDA u vezi spašavanja arhivskog gradiva iz nekih pravoslavnih manastira¹⁵⁶ u Srijemu: Grgetek, Hopov,

¹⁵⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 346

¹⁵¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 352, 359

¹⁵² Crkveni red Isusovaca je ukinula Marija Terezija krajem 18. stoljeća.

¹⁵³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 40), spis 385

¹⁵⁴Povjerenik Ivetić je rekao da tog gradiva ima još „za dva kola“.

¹⁵⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 481

¹⁵⁶ Samostana.

Velika Remeta, Ravanice, Jazka, Šišavac i Besenovo¹⁵⁷. Muzej je bio u strahu oko sudbine tog gradiva zbog potencijalnih ratnih stradanja, a navedeni su manastiri uz arhivsko gradivo posjedovali i znatnu materijalnu baštinu koja je bila zanimljiva muzeju. Matasović nije mogao prihvatiti pošto je bila riječ o velikoj količini gradiva koju HDA fizički nije imao gdje smjestiti, ali je uvidio važnost tog gradiva pa je tako kao privremeno rješenje, predloženo da se navedeno gradivo sakupi i privremeno smjesti u Hrvatsku Mitrovicu, dok HDA ne riješi problem prostora. Dragutin Škaberna je poslan sljedeći mjesec u posjet Velikoj Župi Vuka radi preuzimanja i dopreme arhivalija, ali mu je prvenstveni zadatak bio odlazak u Hrvatsku Mitrovicu radi obilaska spomenutih manastira na Fruškoj Gori¹⁵⁸. Kada je dospio u Hrvatsku Mitrovicu, započela je vojna operacija na Fruškoj Gori zbog čega nije mogao obići manastire. Strah Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt je bio opravdan. Ipak, odlukom Ministarstva nastave tj. Odjela za visoke škole i znanstvene zavode, sačuvani su arhivi i knjižnice fruškogorskih manastira gotovo u potpunosti te su pohranjeni u Hrvatskoj Mitrovici.

Sudbina ovog gradiva se sretno završila, no nije rijetko da je gradivo tijekom rata uništavana, djelom nesrećom a djelom s namjerom. Primjerice, HDA je 30. srpnja primio izvještaj da je uništena velika količina gradive vezanih za HOP kao i neko drugo gradivo, ne specificirane provenijencije¹⁵⁹. Prema izvještaju, gradivo je namjerno uništena od strane „odmetničkih bandi“¹⁶⁰. U tom vremenu je uništena i velika količina gradiva Velike Župe Modruš sa sjedištem u Ogulinu. Početkom kolovoza 1942. su talijanski vojnici zauzeli zgradu bivše županijske ovlasti, bez službenog dopuštenja vlasti NDH, gdje se nalazila sva arhiva te oblasti¹⁶¹. Navedenu arhivu talijanski su vojnici razbacali kako bi oslobodili prostorije, a dio su zbog grubog postupanja i uništili.

Nastavljeni su napori za očuvanjem gradiva koja se nalazila kod lokalnih institucija. U ljeto 1942. je vodstvo HDA sastavilo prijedlog kojim bi se dalje trebao regulirati problem prodaje papira iz lokalnih institucija i ureda. Stari papirnati spisi su često prodavani kao dio službene uredske politike, a ponekad su i svojevrijedno pojedini djelatnici prodavali papir radi vlastite koristi, pri tome ignorirajući službenu politiku ureda ili HDA. Pošto se o tim arhivama slabo vodila briga, takvi postupci često nisu bili primjećivani ili su bili ignorirani.

¹⁵⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 523

¹⁵⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 531

¹⁵⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 620.

¹⁶⁰ U gotovo svim službenim izvještajima, osim pred sam kraj rata, se za pripadnike partizanskog pokreta koristi termin odmetničke (ili razbojničke) bande.

¹⁶¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 630

Prijedlog započinje s objašnjenjem Josipa Matasovića: „Prije 1918., a zatim poslije 1918. nije se u ovoj Hrvatskoj, a osobito ne u ostalim hrvatskim pokrajinama gotovo nije posvećivala pažnja i skrb za sustavno sačuvanje službenih spisa kao budućeg arhivskog tvoriva, odnosno izvora za hrvatsku poviest.“¹⁶² I nastavlja se sa sumiranjem trenutnog stanja: „I ako je zakonska odredba od 22. travnja 1941. „O Sprječavanju uništavanja i raznašanja arhivskog gradiva na cijelom području NDH“ epohalan zasjek u dosadašnje nedaće arhivske prirode, ima da su za neodržavanje ove zakonske odredbe predviđene stroge kazne, uza sve to postoji sa strane ovog HDA velika bojazan, da se još uvijek u pojedinim uredima širom države premalo brine za propisno sačuvanje arhivalija, a osim toga je minimalno javljanje pojedinih oblasti ovom Arhivu za dopuštanje, da se stari spisi iza škartiranja stave u otpad odnosno prodaju, niti je poznato, da li se „škartiranje“ obavlja po načelima moderne arhivistike, niti je u posljednjoj godini stigao dovoljan broj izvještaja o stanju uredovnih arhiva, kako propisuje okružnica Predsjedništva vlade...“. Matasović, dakle, sumira ono što se moglo zaključiti iz posljednje godine dana rada HDA. Nemar lokalnih ureda i institucija prema vlastitom arhivskom gradivu je u prošlosti bio izražen, dok se on nastankom NDH i novim zakonodavstvom jedva neznatno popravio. Unatoč brojnim zakonima i propisima, molbama pa čak i zapovijedima, nemar prema gradivu se nastavlja. Kao rješenje tog problema, Matasović predlaže osnivanje nadzorne službe za nadzor arhiva i arhivskog gradiva koja bi obilazila lokalne urede i institucije i kontrolirala dosljednu provedbu zakona, propisa i modernih arhivskih standarda. Ipak, unatoč ozbiljnosti problema, Predsjedništvo vlade je odbilo ovaj prijedlog, jer ga smatra bespredmetnim. Nemar prema arhivskom gradivu će se u narednim godinama nastaviti, ali i intenzivirati, a ovaj najozbiljniji pokušaj vodstva HDA da se to spriječi, je propao.

7.3. Recikliranje, uništavanje i zaštita arhivskog gradiva

Obilaskom lokalnih arhiva, službenici HDA su ustanovili nemar velikog dijela institucija prema arhivskom gradivu. Odnos pojedinih, lokalnih, upravnih organa prema arhivskom gradivu je bio krajnje neodgovoran. Nije bilo neobično da se staroarhivskogradivo sprema u vlažne podrume ili tavane koji su prokišnjavali, zbog čega je fizički uništena velika količina

¹⁶²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 41), spis 502

gradiva. Šteta je također napravljena i zbog ne poštivanja zakona. Tako je primjerice u kolovozu 1941. Kotarska oblast Vinkovci poslala HDA izvještaj u kojem navode da su tijekom 1940. godine dio starog gradiva, još iz vremena Vojne Krajine, prodali u stari papir dok su drugi dio bacili u rijeku Bosut¹⁶³. HDA je zahtijevao istragu tog slučaja pošto je takva praksa bila izvan svih pravila i zakona o arhivskom gradivu ali se oblast pravdala navodom da je gradivo već bilo uništeno zbog vlage i izjedena od miševa. HDA je shvatio da nema političke i pravne volje za rješavanjem tog pitanja pa je od istrage odustao. Ovakva i slične prakse će se, nažalost, ponavljati tijekom cijelog rata, pogotovo nakon 1943. godine kada se proglasi zakon o reciklaži papira. Kao što će se vidjeti u daljnjem tekstu, HDA je uz najbolju volju bio onemogućen da spriječi ovakvu praksu koja je rezultirala uništenjem stotina kutija različitog arhivskog gradiva. Dok je dio ukupnog gradiva uništen uslijed ratnih zbivanja poput bombardiranja, pljačke ili požara, velik dio je uništen zbog nemara koji je bio rezultat nedostatka svijesti o važnosti arhivskog gradiva u brojnim uredima i institucijama. Ipak, dio gradiva iz grada Vinkovca je spašen. Tako je Grad Vinkovci 11. rujna tražio ustupanje zatvorenog vagona za prijevoz 50 sanduka gradiva iz razdoblja vojne krajine¹⁶⁴. Vagon je dodijeljen te je spomenuto gradivopreneseno u HDA.

Krajem 1942. godina je HDA imao neobično mnogo upita vezanih za izlučivanje, preuzimanje i otkup gradiva. U listopadu je Kotar Novi¹⁶⁵ poslao dopis HDA u kojem zahtjeva da oni preuzmu gradivo tog kotara, pošto je isti razbacan i djelomično uništen od Talijanske Vojske tijekom ljeta¹⁶⁶. Slučaj nije bio jedinstven, HDA je do tada već zaprimio nekoliko dopisa u kojima se spominje loše postupanje, mjestimice i uništavanje, arhivskog gradiva od strane Talijanske vojske. Krajem mjeseca je HDA ponudio otkup osobne ostavštine poznatog pisca i prevoditelja Frana Gundruma njegovoj supruzi¹⁶⁷, koja nije mogla prihvatiti ponudu pošto je već većinu knjiga, slika i spisa već prodala privatnim kolekcionarima.

Kako se rat na prostoru NDH intenzivirao, tako je i stradanje arhivskog gradiva bilo sve češće. Situacija se počinje intenzivirati 1943., a ulazi u izrazito razornu fazu kapitulacijom Italije sredinom 1943. HDA je 22. veljače 1943. primio dopis iz Velike župe Sana i Luka koje su izvijestile da je provaljeno u arhivu bivše Vrbanske banovine, pri čemu su papiri

¹⁶³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 309

¹⁶⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 39), spis 395

¹⁶⁵ Novi se danas zove Novi Vinodolski.

¹⁶⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 849

¹⁶⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 856

razbacani i time praktički uništeni¹⁶⁸. Tražili su dopuštenje za prodaju tog gradiva pod stari papir što je i dopušteno uz uvjet izlučivanja urudžbenih zapisnika, inventara i najvažnijeg gradiva. Ovaj slučaj je važan zato što je to prvi primjer kada je HDA dao dozvolu za izlučivanje bez sazivanja stručne komisije, gdje je sama institucija mogla izlučivati gradivo bez komisije, po svojem nahođenju. Zapravo je to početak razdoblja kada HDA gubi kontrolu nad arhivskim gradivoinstitucija i lokalnih arhiva. Zbog toga se ovakvo postupanje ne može smatrati nemarom, nego je odraz politike kojom se želi spasiti najvažnije arhivsko gradivo.

U tom razdoblju je donesen zakon koji je zaslužan za uništenje nebrojive količine arhivskog gradiva diljem NDH unatoč najboljim nastojanjima HDA. U ožujku je Marcel Mayer kao predstavnik Ministarstva obrta i veletrgovine obavijestio Josipa Matasovića „U svrhu osiguranja bar najnužnijih sirovina domaćoj proizvodnji papira, koja je došla u težak položaj zbog nestašice istih, Ministarstvo obrta i veletrgovine donjelo je naredbu o sakupljanju, prometu, razpodjeli i preradi odpadaka papira i starih spisa.“¹⁶⁹. Tom naredbom je određeno da je svaki ured s pet ili više zaposlenih dužan skupljati papir i otpatke papira dok bilo kakva izlučivanja i škartiranja mora odobriti HDA. Kako bi se odredila pravila i donijele konkretne odluke po tom pitanju organiziran je sastanak.

U tom razdoblju je održavan i značajan sastanak s temom otkupa starog papira kojeg je organiziralo Glavno ravnateljstvo za obrt, veleobrt i trgovinu tj. Odjel za gospodarsku politiku¹⁷⁰. Predstavnik HDA na tom sastanku je bio Josip Buturac, a na njemu su još sudjelovali i Marcel Mayer kao predstavnik Ministarstva narodnog gospodarstva, predstavnici MUP-a, Ministarstvanarodne prosvjete, Ministarstva pravosuđa i Bogoštovlja i brojni predstavnici raznih udruženja i obrta. Na sastanku je problem proizvodnje papira sveden na bazičnu razinu, neuzimajući u obzir kulturološke i povijesne implikacije ovog zakona. Ustanovljeno je da jedina tvornica papira u NDH godišnje proizvede 1000-1200 vagona papira, što je otprilike 40% potreba dok je ostatak iz uvoza. Zbog ratne situacije, prognozirano je da će se taj uvoz smanjiti stoga će se potrebe morati namiriti štednjom i pojačanom domaćom proizvodnjom. Već spomenuta naredba koja je donesena nedugo prije sastanka¹⁷¹ rezultirala je duplim sakupljanjem papira od uobičajenog, ali je prouzrokovala veliku zabrinutost HDA pošto je većim djelom sakupljeni papir bio arhivsko gradivo. Josip

¹⁶⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 103

¹⁶⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 124

¹⁷⁰HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 124

¹⁷¹ Naredba je donesena u općenitom obliku, nije bila zakonska odredba nego više kao prijedlog ili smjernica ali se rigorozno provodila. Spomenuti sastanak je trebao rezultirati razjašnjenjem naredbe kao i njenim ograničenjima.

Buturac u ime HDA predlože povjerenstvo za prebiranje i izlučivanje arhivskog gradiva, koje se trebalo sastojati od pravnika, podvornika te jednog službenika ili pisara koje bi HDA trebao odobriti za svaki konkretni slučaj. To je bio uvjet HDA da se uopće krene u akciju izlučivanja i prodaje spisa. Ideja je bila da se takva povjerenstva organiziraju diljem NDH kako bi se počeo prikupljati papir, ali istovremeno i sačuvati najvažnije gradivo. Iako ništa nije garantiralo prednost ili stručnost tih povjerenstava, HDA je bio primoran pristati na takav prijedlog pošto je to bio jedini način da se sačuva najvažnije arhivsko gradivo. Vrijednost spisa je trebala biti određena po političkoj liniji, ne po stručnoj. Na sastanku je donesena definicija tih važnih spisa neovisno o stavovima HDA: „U prvom redu dolaze u obzir spisi o ustaškoj borbi te općenito o progonima Hrvata.“ Riječ je, dakle, o gradivu koje je vezano za HOP. Ostalo gradivo koje bi moglo biti od kulturne ili povijesne vrijednosti se trebala izlučiti, ali bi ostala kod institucija, a slala bi se HDA nakon što se riješi problem prostora. Komisija je dalje zaključila o količini vrijednog gradiva: „Što se tiče vrijednosti starih spisa, u ministarstvima je to 20-30%, kod kotarskih oblasti i sudbenih stolova 10-15% a kod običnih tek 5-10%. Prosječno 80% gradiva se može dati na preradu.“ Jasno je da su ove procjene donesene na štetu samog gradiva pa je situacija obrazložena s izjavom Dr. Šulterera: „Vodi se totalni rat i to treba imati na umu. Činovnika i pravnika nema u manjim uredima i svi koji ih imaju su zauzeti. Papir je važan za informiranje o ratu i predlažem da se postupak izlučivanja pojednostavi pošto sada nema vremena za propisno izlučivanje.“ Slične prigovore su imali i neki drugi članovi sastanka koji su smatrali da su prijedlozi HDA pretjerani te da nebi polučili adekvatnim skupljanjem papira. Posljednju riječ prije donošenja zaključka je imao Josip Buturac koji je u kratkom ali preciznom govoru naveo kako je on osobno obišao preko 100 arhiva u Zagrebu i pokrajini i da gotovo nigdje nije vidio da se propisno izlučuju spisi. Zbog toga je postojao opravdani strah da će bez kvalificiranog povjerenstva za izlučivanje, biti uništena velika količina važnog gradiva koja se neće izlučiti po propisima i standardima arhivske struke već će se raditi ubrzano i nemarno. Zaključci su predstavljali nekakvu sredinu između stavova Buturca, odnosno HDA i ostalih članova sastanka, premda je HDA situaciju ocijenio kao štetnu i naveo da će sigurno rezultirati uništenjem velike količine važnog gradiva diljem NDH. Zaključci, prema kojima je kasnije napravljena zakonska odredba, su sljedeći:

- a) HDA je bio dužan izdati opsežnu uputu o probiranju starih spisa bez strogog postupka, s točnom specifikacijom pojedinih državnih ureda i ustanova s obzirom na mogućnost posjedovanja vrijednih spisa.

- b) Poseban odbor, koji će se sastojati od predstavnika Ministarstva narodnog gospodarstva, povjerenstva za promet otpadcima, HDA i Zajednice za papir će obići sva ministarstva radi utvrđivanja gdje ima važnih spisa, ne bi li se tako pospješilo izdanje gornje upute HDA. Za Grad Zagreb se treba osnovati posebno povjerenstvo koje će voditi brigu oko prebiranja starih spisa iz državnih ureda i ustanova. Ovo je potrebno zbog velike količine gradiva u Gradu Zagrebu, ali i zato što to gradivo u postotku sadrži puno više važnih spisa od pokrajinskog.¹⁷²
- c) Kao dodatne napomene na ove zaključke, upozoreno je da mnogo starog papira ima po privatnim poduzećima i bankama koji će se također morati skupljati. Uzor je nađen u njemačkom zakonodavstvu prema kojemu je rok za čuvanje trgovačkih prijepisa snižen na 5 godina. Taj propis je također donesen zbog ratne situacije te se razmatralo da se slično uvede u NDH. Buturac je situaciju iskoristio kako bi pregovarao dodatni prostor za HDA. Tom prilikom je upućen na skladište u podrumu bivše Srpske banke, dodatne prostorije u Tvornici kože ili na podrum Matice hrvatskih obrtnika. Konkretan odgovor nije pružen, čime je ovo pitanje odgođeno. Uredba temeljena na spomenutim zaključcima i razmatranjima sa sastanka je poslana svim uredima. Glavne točke te uredbe su:
- d) Svi su uredi dužni poslati HDA spise, koji se tiču HOP-a. Nijedan ured neće dobiti dopuštenje, da spise proda ili uništi, dok sav uredski arhiv ne bude pregledan od povjerenstva, a gore spomenuti spisi izlučeni i poslani HDA. Ako ured nebi posjedovao takve spise, povjerenstvo je dužno dati potvrdu takvog stanja.
- e) Prilikom izlučivanja spisa neka se savjesno izluče i u redu na sigurno mjesto pohrane svi oni spisi, koji imaju opću državnu i mjesnu povijesnu važnost. Sve što bi jednog dana moglo poslužiti kao izvor za političku i kulturnu povijest spada u tu kategoriju.
- f) Ako se povjerenstvu učini da u jednoj godini nema važnih spisa, neka ipak ostavi po pet komada za svaku godinu u svrhu održavanja kontinuiteta.
- g) Sve urudžbene zapisnike i sva kazala, registre i zapisnike koji se odnose na osobne stvari treba uvijek čuvati u uredskoj pismohrani te se ne smiju uništavati ni pod kojom izlikom.

Zaključci sastanka i uredba koja je nastala kao rezultat tog sastanka su u stanovitom raskoraku. Iako uredba ostavlja dojam da je primarni cilj ovog zakona sređivanje pitanja

¹⁷²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 124

gradiva, zapravo je riječ o prikupljanju papira. Uredba služi funkciju zadovoljavanja forme dok je stvarnost bitno drugačija. Gradivo će se izlučivatinemarno i često bez konzultacije s HDA. Iako su konkretni podatci nedostupni zbog nedostatka evidencije ovih pothvata, može se smatrati da je ovom odredbom napravljena veća šteta arhivskom gradivu u NDH nego ratnim razaranjima. Do kraja godine, HDA je zaprimio stotine zahtjeva za izlučivanjem gradiva što se s ograničenim kadrom nije moglo kontrolirati. Zbog toga je i razmjjer ove akcije teško precizno odrediti, ali je sigurno državna potreba za papirom nadilazila stručnu potrebu za očuvanjem vrijednog gradiva te je rezultat morao biti nesankcionirano škartiranje, između ostaloga, i vrijednog gradiva.

Nedugo nakon donošenja ove zakonske odredbe, Glavno ravnateljstvo za poštu, brzojav i brzoglas je napravilo *Osnovni naputak za čuvanje i uništavanje spisa*¹⁷³ uz suradnju s HDA. Glavne točke naputka su:

- a) Svaki konačno riješen spis, prije nego se uloži u pismohranu, ima se označiti oznakom roka čuvanja spisa. Prema roku čuvanja, spisi su se dijelili na neuništive ili uništive nakon određenog broja godina.
- b) Riješeni spisi se čuvaju u pismohrani koja mora biti smještena u suhim prostorijama. Pismohrana se mora držati uredno i čistiti od prašine. Spisi se ne smiju izlagati prejakom svjetlu.
- c) Spisi znanstvene ili pravne vrijednosti, napose spisi političkog i kulturnog značaja, ne smiju se uništiti. Ostali spisi prolaznog značaja, prema njihovoj vrijednosti i značaju izlučuju se i poništavaju nakon 30, odnosno nakon 10 ili 5 godina.
- d) Smjernice koji spisi unutar Glavnog ravnateljstva za poštu, brzojav i brzoglas su neuništivi.
- e) Smjernice za one spise koji su uništivi nakon 30 godina.
- f) Smjernice za one spise koji su uništivi nakon 10 godina.
- g) Smjernice za one spise koji su uništivi nakon 5 godina.¹⁷⁴
- h) Izlučivanje spisa kojima je istekao rok čuvanja se obavlja svake godine i obavlja ga povjerenstvo. Tajne i vrlo tajne spise izlučuje glavar institucije, a ne povjerenstvo.

¹⁷³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 196

¹⁷⁴ Ove smjernice su jako šture i općenite, pa ih nema potrebe detaljno prikazivati.

- i) Ako u nekom cijelom godištu nema važnih spisa, ipak treba ostaviti po 5 spisa za trajno čuvanje u svrhu očuvanja kontinuiteta fonda ili zbirke.
- j) Spisi koji se tiču HOP-a se imaju odmah izlučiti i predati HDA.

Točaka ukupno ima 18, ovdje su izdvojene najvažnije. Vidljivo je da ove točke predstavljaju generalnu politiku HDA prema izlučivanju, držanju i predaji gradiva. Stoga se može zaključiti da je Glavno ravnateljstvo za poštu, brzojav i brzoglas radilo ovaj naputak u suradnji s HDA, koji je zapravo ovim putem prezentirao svoju politiku uredima i arhivima diljem NDH. Iako su mnoge točke ovog naputka na snazi već dvije godine u *arhivskom zakonodavstvu NDH*, sada su prezentirani široj javnosti u pojednostavljenom i razumljivom obliku.

Sredinom 1943. godine, Drugi svjetski rat je bio na vrhuncu te su njegova događanja sve više utjecala na svakodnevni život u NDH pa i na samo djelovanje HDA. 15. lipnja je označio početak pripreme HDA za ratne opasnosti. Tada je Matasović poslao dopis Državnom tajniku Ivanu Buliću u kojem traži doradu skloništa za HDA u slučaju napadaja iz zraka¹⁷⁵. Ideja je bila da se u sklonište sprema najvažniji i najstariji spisi koje je HDA posjedovao. Dopis nije poručio nikakvih rezultata, pa je Josip Matasović 16. srpnja 1943. poslao gotovo identičan dopis u kojem traži bilo kakva sredstva za zaštitu gradiva od ratnih stradanja: kutije, daske, čavle a ovaj puta je traženo sredstva za snimanje nekih vrijednih spisa poput škrinje privilegije ili najvažnijih saborskih sjednica¹⁷⁶. O ozbiljnosti ove situacije najbolje govori sastanak održan u Upraviteljstvu HDA održana 17. srpnja 1943. na kojoj su sudjelovali Josip Matasović, Josip Buturac, Bartol Zmajčić i Ivan Samardžija¹⁷⁷. Tema sastanka je preuređenje i premještanje gradiva unutar HDA u svrhu zaštite od napadaja iz zraka. Nakon iscrpnog sastanka, doneseno je nekoliko zaključaka koji će predstavljati temeljni program zaštite arhivskog gradiva od ratnih stradanja do kraja rata. Zaključaka ima više, ali su repetitivni, pa su ovdje izloženi najvažniji.

- a) Potrebno je snimiti sve saborske sjednice do 1848. na mikrofilmove i kao i još neke spise koje bi odredio poseban odbor. Predloženo je osnivanje odbora povjesničara te su predloženi Miho Barada, Držislav Švob¹⁷⁸, Rudolf Horvat i Stjepan Pavičić. Taj odbor

¹⁷⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 308

¹⁷⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 377

¹⁷⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 377

¹⁷⁸ Švob je tada već bio zatočen od strane ustaških vlasti pod optužbom da je pomagao partizanski pokret. Unatoč naporima raznih intelektualaca tijekom godina, biva pogubljen u zadnjim danima rata. Unatoč prijedlozima i imenovanjima, nije izvjesno je li sudjelovao u spomenutom odboru.

bi trebao utvrditi koje gradivo se može smatrati povijesni najvažnijom te bi se ona također snimila prema točki 1.

- b) Određena je skupina službenika HDA sastavljena od Josipa Buturca, Bartola Zmajića i Ljerke Hudovski koja je imala zadaću probrati najvažnije knjige iz arhivske knjižnice.
- c) Potrebno je požuriti nabavu dodatnih sanduka i drugog materijala koji može koristiti u zaštiti gradiva: čavala, limenih vrpca, pijeska i vreća za pijesak.
- d) Poslana je molba Ministarstvu nastave u kojoj se traži obustavu svih dozvola za rad a da se nove odobre samo za izradu doktorskih disertacija pošto dobar dio gradiva neće biti fizički dostupan tijekom rata.
- e) Odjel za visoku nastavu u Ministarstvu nastave je imenovao odbor sastavljen od Držislava Švoba, Mihe Barade i Rudolfa Horvata prihvaćajući prijedlog vodstva HDA.

Uništavanje gradiva zbog tijeka rata se i u ovom razdoblju nastavlja događati. U Dvoru se nalazila pismohrana trgovinskog i prosvjetnog odjela bivše Vrbaske Banovine. U jesen 1941. je Njemačka vojska došla u Dvor te je zauzela prostorije pismohrane, a gradivo iz tih prostorija je bačeno u dvorište i kasnije u podrum. Napose je preneseno u hodnike i podrum zgrade Velike Župe Sana i Luka u Dvoru gdje propada zbog vlage¹⁷⁹. Također je zbog razbacivanja bilo gotovo nemoguće srediti gradivo te seprilikom svih premještanja gradiva polovica tog gradiva izgubila. Molba za recikliranjem ostatka gradiva je odbijena te je HDA zahtijevao sastavljanje komisije koja će gradivo pregledati i sastaviti stručni izvještaj o njemu.

Početak nove 1944. godine, konkretno 8. siječnja održana je Sjednica Savjetodavnog stručnog odbora HDA. Na toj sjednici su sudjelovali povjesničari Miho Barada, Držislav Švob¹⁸⁰ i Rudolf Horvat te predstavnici HDA među kojima Josip Matasović, ali i Upravitelj Nacionalne biblioteke iz Beča Paul Heigl. Sjednica je održana s ciljem određivanja glavnih crta djelovanja HDA u 1944. godini s obzirom na čuvanje i zaštitu arhivskog gradiva od ratnih stradanja. U tu svrhu, na sjednici su doneseni sljedeći zaključci¹⁸¹:

HDA aktivno radi na smještaju arhivalija u sigurni položaj i dio gradiva se već smjestio u podrum i prizemlje, ali je i dalje problem nedostatak prostora. Rješavanje tog problema je preduvjet za nastavak ovih napora.

¹⁷⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 391

¹⁸⁰Iako je po nekim izvorima bio u zatvoru, tako da je moguće da nije nazočio sjednici iako je naveden u službenoj dokumentaciji.

¹⁸¹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 7

Bunker Sveučilišne i narodne knjižnice, određen za pohranu dragocjenih rukopisa, je završen te je Sveučilišna i narodna knjižnica već pohranila znatan dio svoje imovine u bunker. HDA s druge strane nije dobio nikakvih informacija o dostupnosti tog prostora u vrijeme sjednice. Dr. Kniewald u ime Prvostolnog kaptola pristaje da se dragocjenosti Metropolitanske knjižnice mogu smjestiti u bunkeru. HDA je zatražio povjerenstvo za pregled stanja tog bunkera te se već 8 dana u njemu mjeri vlaga. Nakon što se utvrdi ispravnost tog prostora za skladištenje arhivskog gradiva, započeti će proces spremanja najvažnijih spisa u isti bunker.

Rudolf Horvat i Paul Heigel smatraju da je bunker već sad adekvatan za smještaj arhivskog gradiva i da ne treba odugovlačiti s njegovom pohranom. Unatoč tome, većina se slaže s opreznom odlukom Matasovića da se prostor dodatno provjeri prije pohrane. Do održavanja sjednice, snimljeno je oko $\frac{3}{4}$ zapisnika Hrvatskih Sabora 1694-1831. što je s izvornicima smješteno u željeznim ormarima u dodatnim prostorijama HDA na Marulićevom trgu 5.

Zajednički zaključak o stanju bunkera je nezadovoljavajuć. Njega je nužno dodatno isušiti prije pohrane starog gradiva koje je posebno osjetljivo na vlagu. Odbor smatra da cijeli bunker nije dovoljan za potrebe HDA, a posebice za još neke zavode za koje je predviđen dio prostora u tom bunkeru. Napose, prije ikakve pohrane gradiva u bunker, nužno je tamo postaviti metalne police kao što je napravljeno za gradivo NSK. Također, u bunkeru je tijekom siječnja 1944. izmjeren velik stupanj vlage, svakako previsok za stare spise koji su osjetljivi na vlagu. U tu svrhu su u bunkeru postavljene električne peći u svrhu isušivanja¹⁸². Električne peći su imale malo efekta, tako je 28. siječnja nakon punih 8 dana neprestanog rada tih peći ustanovljena vlaga od 80%¹⁸³. Kada se uzme u obzir da se stari spisi idealno čuvaju na 30-40% vlage, jasno je da uvjeti nisu dostatni. HDA je zato predložio da se u bunker postavi peć na koks te da se što prije postave police. Ipak, zahtjevi HDA su bili nerealni. Pročelnik Odjela za zgradarstvo je u dopisu objasnio da taj prostor nije moguće osušiti čak niti s koks pećima jer kemijski proces u betonu još nije gotov¹⁸⁴.

Ključna točka razgovora Sjednice je svakako bio bunker za pohranu vrijednog i starog gradiva. Gradnja bunkera je bio pokušaj vlasti NDH da na jednostavan način riješe pitanje pohrane vrijednog gradiva nekim institucijama, prvenstveno HDA. Bunker je bio

¹⁸²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 26

¹⁸³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 43

¹⁸⁴HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 43

ograničenog kapaciteta stoga je u njega moglo biti pohranjeno samo najvažnije gradivo, dok se ostalo, uvjetno rečeno, manje važno gradivo spremalo po raznim podrumima. Tako je primjerice u podrumu Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt spremljeno četiri škrinje, od obitelji Ratkaj, Sermage, Bužan i od grada Koprivnice¹⁸⁵.

7.4. Arhivsko gradivo Dubrovačke Republike

U svrhu zaštite arhivskog gradiva, HDA sredinom 1943. kontaktira HDAUD te ih kao nadležna institucija moli izvješće o spisima u njihovom posjedu. Stvar se dodatno zakomplicirala kada je u izvještaju navedeno da su spisi arhiva u Dubrovniku¹⁸⁶ bili u Beču do 1918. godine, a zatim su preneseni u Beograd na temelju posebnog ugovora između Austrijske vlade i Jugoslavenske države. Do 1941. godine su ti spisi bili spremljeni u Požarevcu, ali su nakon raspada Kraljevine Jugoslavije vraćeni u Beč i tako nikada nisu ni stigli do HDAUD¹⁸⁷. Njihova trenutna lokacija nije sigurna stoga HDAUD moli Predsjedništvo Državnog sabora da putem diplomatskih krugova izvidi gdje se oni nalaze u tom trenutku. Povjerenstvo za Razrješavanje Imovinsko-pravnih odnosa između NDH i drugih država je stupilo u kontakt s Njemačkim vlastima u Beču. Komisija je dobro surađivala s Bečom i sastavila je kratak izvještaj u kojem je sažeta sudbina dubrovačkog arhivskog gradiva: „U Dva navrata, 1818. i 1833. godine, odnesla je Austrija iz dubrovačkog arhiva znatan broj a) isprava, b) rukopisa, c) tiskanih djela koja su služila kao pomoćna djela dubrovačkoj kancelariji u Carski kraljevski kućni, dvorski i državni arhiv u Beču. Prema Saint-Germainskom Ugovoru, Austrija je morala gradivo vratiti Jugoslavenskoj državi, s time da se povrati u dubrovački arhiv. Austrija je 1921. vratila veći dio, ali nije sve te je u Beču ostao dio građe. Austrija je nakon perioda političke nestabilnosti 30-ih godina pripojena Njemačkom Reichu 1938. godine nakon *Anchlussa Austrije*. Austrija je postala dio Njemačkog Reicha u političkom i teritorijalnom smislu. Arhivalije vraćene Kraljevini SHS zadržane su u Beogradu te su tamo zatečene u Travanjskom ratu 1941. godine.“¹⁸⁸ Dalje se u tekstu napominje da je veći dio tih arhivalija vraćen u Beč od Njemačkih vlasti, dok je nešto malo spisa na Turskom jeziku ostalo skriveno u Beogradu. Povjerenstvo se dalje izjasnilo o

¹⁸⁵HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 21

¹⁸⁶ Nije poznato o kojoj količini gradiva je riječ ali je poznato da se odnosi na gradivo od ukidanja Dubrovačke Republike 1808. godine do 1918., kada je Dubrovnik i okolno područje potpalo pod Austriju.

¹⁸⁷HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 385

¹⁸⁸HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 526

pravnom položaju tog gradiva: „Iako današnja Njemačka ne priznaje Saint-Germainski Ugovor, ipak Bečki arhiv nema pravo, da ih za sebe rivendicira...“¹⁸⁹¹⁹⁰

Kao glavne argumente u potraživanju tog gradiva od NDH se navodi:

Navedeno je arhivsko gradivo, iako prenesena svojedobno u Beč, ostala i dalje vlasništvo dubrovačkog arhiva, a u Bečkom arhivu je bila samo pohranjena. Bečki Arhiv je gradivo preuzeo pod obrazloženjem da sve važne državnopravne isprave moraju biti koncentrirane u glavnom državnom arhivu i glavnom gradu, ali to više nije bio Beč. Također, to gradivo je bilo odneseno protiv pravila arhivističke struke, jer je bilo izlučeno iz prirodne cjeline dubrovačkog arhiva u kojem se gradivo nalazilo. Dotični princip *integralnosti serija* vrijedio je i u vrijeme pravnog spora¹⁹¹ te jebio možda najvažniji pravni princip arhivskog i međunarodnog zakonodavstva.

Iako Njemačka ne priznaje ugovor iz Saint-Germaina, Austrija je već vratila ostalim državama bivše Austro-Ugarske Monarhije predmete iz Beča. Tako više ne postoji pravna potreba za zadržavanjem tih spisa u Beču kako više nije riječ o jedinstvenoj državi.

Arhiva je već bila vraćena Dubrovniku 1921. godine, samo nije bila prenesena u Dubrovnik zbog toga što je Srpska kraljevska akademija nauka proučavala i objavljivala te spise. U svim katalogima dubrovačkog arhiva spomenuto se gradivo navodi kao njihova, a isto je i u austrijskim i jugoslavenskim katalogima. Tako da je HDAUD kao znanstvena institucija samo privremeno ustupio gradivo Beogradu što je bilo zatečeno stanje za vrijeme kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Zatečeno stanje ne mijenja činjenicu da je uvijek na snazi bio plan, sa strane HDAUD i sa srpske strane, da se ta arhiva jednog dana vrati.

NDH i Njemačka su prijateljske države i sigurno Njemačka ne želi dubrovačko arhivsko gradivo kao vlasništvo hrvatskog državnog inventara smatrati ratnim plijenom.

Njemačka pristaje na pregovore kojima se trebalo riješiti pitanje dubrovačkog arhivskog gradiva kao i neki drugi, manji problemi vezani uz oblast kulture. Njemačka, odnosno Austrijske institucije, nije imala interes zadržati dotično gradivo pa je takav postupak bio za očekivati. Sastavljeno je hrvatsko izaslanstvo koje je sastavljeno od desetak činovnika i birokrata, među kojima je bio i poznati pjesnik Gustav Krklec koji je u to vrijeme bio na

¹⁸⁹HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 526

¹⁹⁰ Rivendicirati se može definirati kao potraživati, imati pravo nad nečim, prisvojiti.

¹⁹¹ Uostalom, to načelo je važeće i u trenutku pisanja ovog teksta.

funkciji ravnatelja ispostave u Zemu. Osim Bartola Zmajića koji je vodio komisiju, zanimljivo da se na popisu nalaze samo dva sveučilišna profesora dok su ostali članovi državni službenici. Niti jedan član osim Zmajića nije iz oblasti kulture, povijesti ili arhivističke struke. Takav sastav izaslanstva daje zaključiti da ovom važnom događaju nije data pažnja koju zaslužuje u strukovnom smislu. Njemačko izaslanstvo je također bilo sastavljeno od časnika i državnih službenika pa se ostavlja dojam da je razgovor bio samo formalnost te da je riječ o primopredaji spisa a ne o kakvom dogovoru. Prilikom pregovora, hrvatska strana na dnevni red postavila neka manja pitanja koja su riješena u korist NDH. Prvi glas o rezultatima je primio ravnatelj RAMNDH Praunsperger koji je dobio informaciju da će Njemačka vratiti arhivu, ali da je generalni konzul Neuhausen uredio da se za vladu u Beogradu ostavi cijela prepiska dubrovačkih knezova s Visokom portom u Carigradu što je bilo neprihvatljivo hrvatskoj strani te se zahtijevala kompletna arhiva¹⁹². Situacija je razriješena tek početkom sljedeće godine. U veljači 1944. je sklopljen međunarodni ugovor između NDH i Njemačkog Reicha pod nazivom *Utančenje između Velikog Njemačkog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske o arhivalijama bivše jugoslavenske države*¹⁹³. Dogovoreno je da se NDH vrte oni dubrovački spisi koji se još uvijek nalaze u Beču, a da se Njemačkom Reichu da onaj dio novosadskog arhiva¹⁹⁴ koji se nalazi u NDH. Dodatno se od njemačkih vlasti tražila Acta Zriniana¹⁹⁵ koja se nalazila u Beogradu, što je odobreno. Kao dodatak, bez zahtjeva s hrvatske strane, njemačko poslanstvo je dodalo da su spremni predati 1196 fascikala arhivalija graničarskih pukovnija kada dobiju odobrenje vrhovnog vojničkog faktora. Po članku 4 spomenutog ugovora se navodi sljedeće. Njemačka će vlada predati Hrvatskoj vladi¹⁹⁶:

- a) Sastavne dijelove arhiva bivše Dubrovačke Republike, koji se nalaze u njenom posjedu ili dospiju u njezin posjed.
- b) Sastavne dijelove arhiva građanskih i vojnih, zemaljskih, kotarskih i mjesnih oblasti sa sadašnjeg hrvatskog državnog područja, koje ona posjeduje ili bude posjedovala.
- c) Sastavne dijelove patrijaršijskog arhiva u Karlovcima.
- d) Gradski arhiv Zemuna.

¹⁹²HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 526

¹⁹³HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 89

¹⁹⁴ U dokumentima se ne spominje kakvo je to gradivo niti o kojoj količini je riječ.

¹⁹⁵ Gradivo obitelji Zrinski.

¹⁹⁶HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 42), spis 89

- e) Sastavne dijelove arhiva građanske i vojne uprave zemaljskih kotarskih i mjesnih oblasti sadašnjeg hrvatskog državnog područja koji se nalaze u srpskom posjedu.¹⁹⁷

NDH je prema istom ugovoru dužna predati Njemačkoj spise zajedničkog ministarstva financija Austro-Ugarske Monarhije, arhive Kraljevskog doma i svo gradivo sa srpskog državnog područja. Ovi ugovori predstavljaju najveći doseg vanjske politike NDH u oblasti arhivistike i također pokazuju predan rad arhivističkih stručnjaka, prvenstveno vodećih djelatnika HDA koji su nametnuli kulturnu politiku koja je rezultirala povratkom iznimno važnog gradiva u Hrvatsku.

¹⁹⁷ Ugovor je izuzetno dugačak, repetitivan pa se ovdje prezentira u sažetoj verziji.

8. ARHIVSKI VIESTNIK

Arhivski vjesnik je godišnji časopis koji izlazi u izdanju HDA od 1899. godine¹⁹⁸, što ga čini najstarijim časopisom u Hrvatskoj koji se bavi arhivističkim pitanjima, koji je u razdoblju NDH ujedno bio i jedini takav časopis u državi. Iako godišnji časopis, on nije redovit pa se često događa da pojedine godine časopis ne izađe, pa je tako od 1899. do 1999. izašlo ukupno 42 broja. U prvoj polovici 20. stoljeća, Arhivski vjesnik izdaje znanstvene članke koji su bliži povijesnoj znanosti nego arhivističkoj struci, iako ne nedostaje i takvih članaka. On je također uključivao i prikaze knjiga kao i recenzije iako je takav sadržaj češći u drugoj polovici 20. stoljeća. Arhivski vjesnik započinje izlaziti pod nazivom *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva* i pod tim nazivom izlazi do 1920. godine kada postaje *Vjesnik Kraljevskog državnog arkiva* i pod tim nazivom izlazi do 1939. godine. Uspostavom NDH on mijenja ime u *Viestnik hrvatskog državnog arhiva*¹⁹⁹ u Zagrebu pod kojim izlazi dvobroj IX/X. 1941. godine. XI. Broj izlazi 1945. godine, nedugo nakon sloma NDH pod nazivom *Vjesnik Hrvatskog Državnog Arhiva*. Nakon 1945. časopis prestaje izlaziti do 1958. kada počinje izlaziti po današnjem imenu, *Arhivski Vjesnik*. Znamenito za časopis je da je ravnatelj HDA uvijek bio glavni urednik, ili barem član uredništva, ovog časopisa.

Pripremani IX/X. dvobroj Arhivskog vjesnika koji je uredio Josip Nagy nije uspio izaći prije raspada Kraljevine Jugoslavije, odnosno Banovine Hrvatske, iako je tada bio završen. Ipak, on je izašao sadržajno nepromijenjen i s Nagyem kao urednikom nakon proglašenja NDH. Iako je IX./X. Broj izašao za vrijeme ravnatelja Josipa Matasovića, on je na molbu Josipa Nagya ipak naveo Nagya kao urednika jer je on zaista i pripremio časopis za izdanje, Matasović je obavio samo formalni dio izdavanja. Časopis se sastojao od sedam znanstvenih članaka od kojih je Emil Laszowski autor dva, a Josip Nagy jednog. Dvobroj također sadrži osam ocjena, prikaza i manjih priloga. Teme su uglavnom srednjovjekovna i novovjekovna povijest. Ono što ovaj dvobroj čini zanimljivim su *Zakonske odredbe Nezavisne Države Hrvatske o arhivima*²⁰⁰ što je bilo Arhivsko zakonodavstvo NDH čiji će prijepis biti dostupan u sljedećem poglavlju.

¹⁹⁸Hrvatski državni arhiv.URL: <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivski-izvori/HDAon-line/Arhivski-vjesnik/index.htm> (2017-2-27)

¹⁹⁹ Skraćeno: Arhivski viestnik.

²⁰⁰Viestnik Hrvatskog Državnog arhiva u Zagrebu, knjiga IX./X., Zagreb (1941), str. 188-191.

XI. Broj *Arhivskog Vijesnika* je napravljen tijekom četverogodišnjeg razdoblja NDH pod uredništvom Josipa Matasovića koji je sakupio i izabrao članke za njegovo izdavanje. Ipak, zbog velike količine posla kojim je osoblje HDA bilo zaokupljeno tijekom razdoblja NDH, nedostatka financija i nedostatka papira ovaj broj se nije stigao tiskati na vrijeme. Činjenica da je bio u pripremi pune četiri godine dovoljno govori o kaotičnom stanju u tim vremenima. Časopis je izdan 1945. nedugo po slomu NDH pošto je već bio pripremljen za tiskanje. Nove jugoslavenske vlasti nisu ometale izdavanje časopisa, iako je časopis morao izaći bez državnih i političkih obilježja NDH poput grbova, naziva, pečata itd. Zbog brzine izdavanja, broj nije tiskan s obilježjima nove države koja je bila u procesu formiranja. Za razliku od prošlog izdanja, časopis sadrži osam znanstvenih članaka bez prikaza ili recenzija, a tematike su opet srednjovjekovna i ranonovovjekovna povijest. Broj je po kvaliteti i stručnosti usporediv s prošlim brojem a u njemu su članke objavili neki istaknuti zaposlenici arhiva: Zlatko Tanodi, Bartol Zmajčić i Josip Buturac koji su usprkos pregršt posla nastavili svoje znanstveno-istraživačke karijere.

Arhivski vijesnik je jedan od najstarijih znanstvenih časopisa u Hrvatskoj koji izlazi i danas. Tijekom njegove duge povijesti, u njemu su objavljeni znanstveni članci, prikazi i recenzije nekih od najpoznatijih povjesničara, arhivista, diplomatičara i drugih znanstvenika srodnih struka. On je široj publici predstavljao najnovije dosege u povijesnoj znanosti i arhivističkoj struci, pružajući pri tome brojnim stručnjacima i znanstvenicima prostora da svoja istraživanja i ideje objelodane širokom krugu ljudi. Čak i u turbulentnom i iscrpnom razdoblju Drugog Svjetskog Rata je vodstvo HDA prepoznalo važnost koju HDA zauzima u znanstveno-istraživačkom i publicističkom spektru arhivistike i povijesti u Hrvatskoj. Ovaj časopis je pokazatelj da, čak i u ranijim razdobljima postojanja HDA, arhiv kao institucija nije samo kulturna institucija nego također obnaša i funkciju znanstvenog zavoda koji služi kao jedna od okosnica povijesne znanosti u Hrvatskoj i u svijetu.

9. ARHIVSKO ZAKONODAVSTVO 1941.-1945.

Temeljni zakonski okvir za djelovanje arhiva i arhivista u nekoj državi je arhivsko zakonodavstvo. Arhivsko zakonodavstvo je sačinjeno od skupa zakona, propisa ili prijedloga koji čija je zadaća urediti cijeli spektar arhivskih djelatnosti u svrhu optimalnog rada arhiva i postupanja s arhivskim gradivom. Ono čini pravnu osnovu funkcioniranja arhivske djelatnosti i pruža zakonski okvir za funkcioniranje arhiva u nekoj državi. *Zakonske odredbe Nezavisne Države Hrvatske o arhivima*²⁰¹ su donesene nedugo po uspostavi NDH, već 24. travnja 1941. je objelodanjena u Narodnim novinama²⁰², dok je drugi dio, koji se odnosi na HOP donesen 3. svibnja 1941. u Narodnim novinama, a oba su u potpunosti prenesena u IX/X. Dvobroju *Arhivskog Viestnika* kao jedinstvene zakonske odredbe o arhivima. Zakonska odredba je u izvornom obliku prenesena u prilogu ovog teksta, u onom obliku u kojemu se pojavljuje u *Arhivskom Viestniku*.

Arhivsko zakonodavstvo NDH sastojalo se od dva glavna dijela. Prvi dio se odnosi na samo arhivsku djelatnost i propisuje rad arhiva te postupanje s arhivskim gradivom općenito. Zahtjev za čuvanjem vrijednog gradiva odnosi se na sve institucije koje to gradivo stvaraju ili pohranjuju te se strogo zabranjuje uništavanje tog gradiva, pod prijetnjom velikih financijskih kazni.

Drugi dio se odnosi na gradivo vezano za HOP i postupanje prema njemu. Ponovno se naglašava važnost sakupljanja ovog gradiva od svih državnih i lokalnih tijela, koje se onda treba poslati HDA u kojem je osnovan poseban Odjel za HOP koji brine o tom gradivu.

Kao što se može vidjeti, arhivsko zakonodavstvo NDH je bilo izrazito jednostavno. Naglasak je stavljen na zaštiti arhivskog gradiva općenito te na sakupljanju arhivskog gradiva vezanog za HOP. Kada se usporedi s današnjim arhivskim zakonodavstvom Republike Hrvatske, pa čak i arhivskih zakona u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj vidljivo je da ovaj pokušaj donošenja zakonskog okvira za djelovanje arhiva i zaštitu gradiva nije mogao zadovoljiti arhivsku struku. Iako su na njemu radili tadašnji vodeći stručnjaci iz arhivistike, ipak je riječ o pokušaju postavljanja zakonskog okvira rada arhiva koji će tek u narednim državnim okvirima biti detaljnije razrađen i preciziran.

²⁰¹ Dalje u tekstu Arhivsko zakonodavstvo NDH.

²⁰² HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (kut. 38), spis 21

10. RATNI ARHIV I MUZEJ NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Nedugo po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske, započinje proces transformacije državnih i drugih institucija kako bi se uklopile u politički okvir nove vlasti. U tu su svrhu osnivane i neke nove institucije, koje nisu imali direktni kontinuitet nekih prijašnjih institucija, nego su osnovane kao nadopuna postojećim institucijama u kulturnom, ali i političkom smislu. Tako je već u svibnju 1941. godine zakonskom odredbom, po želji Poglavnika, osnovan Ratni muzej i arhiv Nezavisne Države Hrvatske²⁰³, a istovremeno je osnovano i savjetodavno vijeće kod Ratnog arhiva i ratnog muzeja kao zasebnim odjelima unutar te institucije²⁰⁴. Naime, imenovano je posebno vijeće za regulaciju muzejske djelatnosti a posebno vijeće za regulaciju arhivske službe, iako je riječ o jedinstvenoj instituciji. Tako je jasno naznačena podjela nadležnosti između arhiva i muzeja, premda su formalno i pravno bile objedinjene. Savjetodavno vijeće ratnog arhiva su činili tadašnji rektor zagrebačkog sveučilišta Dr. Stjepan Ivšić, Dr. Božidar Murgić, Dr. Josip Matasović koji je već tada bio upravitelj HDA, Dr. Josip Nagy tada već bivši ravnatelj HDA, Don Lovro Katić, Dr. Držislav Švob, Dr. Milan Ivčić i Dr. Rudolf Horvat. Vijeće je sazvano na inicijativu Milana Praunspergera, budućeg ravnatelja²⁰⁵.

Po sastavu vijeća je vidljivo da je riječ o vrhunskim stručnjacima tog vremena iz arhivističke struke i povijesne znanosti, a nužno je istaknuti da u vijeću nema predstavnika vlasti, odnosno političkih kadrova. Vijeće je prvenstveno sastavljano po stručnoj osnovi bez ozbiljnih naznaka ideološke umiješanosti. Okupljena su najvažnija imena iz arhivske struke i povijesne znanosti, dvije discipline koje su tada bile isprepletene više nego danas. Tako je recimo bilo gotovo uvriježeno tumačenje (pretežno među povjesničarima, manje među arhivistima) da je arhivistika samo jedna od pomoćnih povijesnih znanosti, a ne zasebna disciplina kako se danas smatra. Zbog toga je bilo prirodno da u takvom vijeću budu zastupljeni i vodeći povjesničari tog vremena. Zbog izostanka političkog kadroviranja u Savjetodavnom vijeću, može se zaključiti da je pozadina osnivanja ove institucije bila osnovati stručan znanstveni i konzervatorski zavod koji će funkcionirati po tadašnjim

²⁰³ Ime institucije se ne koristi konzistentno pa se tako pojavljuju inačice „Ratni Arhiv i Muzej Nezavisne Države Hrvatske“ i „Ratni Muzej i Arhiv Nezavisne Države Hrvatske“. U daljnjem tekstu ću koristiti naziv „Ratni Arhiv i Muzej NDH“, skraćeno RAMNDH, pošto je taj naziv korišten kada je institucija osnovana.

²⁰⁴ HR-HDA-1195 Ratni Arhiv i Muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 1)

²⁰⁵ Ivanuš Rhea & Purčić Renato: *Ratni Muzej i Arhiv NDH*. // *Informatica museologica*, Vol.21 No.3-4, 1992. Zagreb. Str. 59-63.

arhivističkim i strukovnim standardima. Institucija je imala jasnu ideološku ulogu u novom režimu, ali je umiješanost vlasti u politiku funkcioniranja institucije bila minimalna. Kako se osoblje popunjavalo mahom časničkim kadrom Ministarstva domobranstva, postaje jasniji utjecaj politike u instituciju. Na prvom sastanku Savjetodavnog vijeća, 18. srpnja 1941. donesen je niz zaključaka, a vijeće je upozorilo na ključne probleme arhivistike u NDH s posebnim osvrtom na situaciju za RAMNDH:

- a) Gradivo postojećih institucija, posebice arhiva, ne smije se izlučivati iz postojećih fondova radi kompletiranja zbirki RAMNDH, osim ako je riječ o prijepisima.
- b) U Zagrebu nema zgrade koja je osigurana od zračnih napada na adekvatan način, odnosno s obzirom na arhivsko gradivo što predstavlja problem za ukupno arhivsko gradivo u NDH.
- c) Dio arhivskog gradiva u postojećim institucijama nije inventariziran, odnosno sređen, pa se uopće ne može predati Ratnom arhivu.
- d) Ponovno je naglašen problem izlučivanja gradiva iz postojećih zbirki i fondova. „Za stručnjaka je izvan svake diskusije bilo koje nastojanje kojim bi se povrijedila cjelokupnost postojećeg DAUZ, a koji treba da reprezentira znanstveni zavod za sveopću hrvatsku povijest.“
- e) Svaka novoosnovana institucija mora početi samostalno skupljati gradivo i organski se razvijati.²⁰⁶

Ovi zaključci koje je donijelo Savjetodavno vijeće pokazuju nekoliko stvari. Prvenstveno, pošto je nekoliko puta stavljen naglasak na cjelovitost postojećih zbirki i fondova, može se zaključiti kako je postojao stanovit pritisak na struku kako bi se izlučivanjem gradiva, iz raznih institucija i arhiva, stvorila osnovna zbirka za RAMNDH. Pošto su zaključci doneseni jednoglasno u Savjetodavnom vijeću, čini se da je pritisak dolazio izvan struke, odnosno od vlasti. Ipak, pošto su zaključci doneseni i poštovani čini se da taj pritisak nije mogao biti drastičan niti presudan. Najvažnije iz ovog iskustva je činjenica da je su vodeći stručnjaci arhivske struke tog vremena imali svijest i znanje pridržavati se arhivističkih standarda i pravila unatoč političkim i ideološkim pritiscima. Time su sačuvane mnogi fondovi i zbirke koje bi izlučivanjem gradiva bile znatno siromašnije nego što su danas. Također je vidljivo da princip prvobitnog stanja zbirki odnosno fondova, koji je i danas jedan od glavnih zakona tj.

²⁰⁶ HR-HDA-1195 Ratni Arhiv i Muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 10)

principa arhivističke struke, već tada bio univerzalno uvriježen u arhivističkoj struci na ovim prostorima.

RAMNDH je započeo svoj rad na Trgu kralja Petra Krešimira u zgradi Ministarstva domobranstva i tamo je funkcionirao do prve polovice 1943. godine kada je premješten na Jezuitski trg u Zagrebu²⁰⁷. Za ravnatelja je imenovan pukovnik Hrvatskog domobranstva Milan pl. Praunsperger Hadersdorfski 4. 10. 1941. nakon što se Emil Laszowski, bivši ravnatelj HDA, zahvalio na poziciji. Laszowski je kao razlog istaknuo odmakle godine i bolest što je razumljivo pošto je krajem 1941. imao 74 godine. Praunsperger je dolazio iz vojnih redova (bio je Austro-Ugarski časnik, oficir Kraljevine SHS časnik hrvatskog domobranstva) što je bio jedan od uvjeta za imenovanje zbog činjenice da je RAMNDH preuzeo dobar dio vojnog gradiva koje je još uvijek bila aktualna, stoga je bilo nužno postaviti časnički kadar unutar institucije radi rukovanja s djelom gradiva koji je nosio oznaku tajnosti. Također, RAMNDH je funkcionirao u sklopu Ministarstva domobranstva pa je još utoliko bilo potrebno da ravnatelj bude vojno lice, iako se mora naglasiti da Emil Laszowski prvi pozvan na funkciju iako nije bio vojno lice. Poziv Emilu Laszowskom da preuzme vodstvo, prije Praunspergera, ostavlja dojam da je umiješanost politike u tu instituciju bila minimalna pošto Laszowski nije bio politički angažiran²⁰⁸. U osnivanju RAMNDH je aktivno sudjelovao i Josip Matasović koji je u kolovozu 1941. dao prijedlog da se za uređenje arhiva preuzme statut Ratnog arhiva u Beču, što je Praunsperger i prihvatio²⁰⁹. Matasović je sastavio obuhvatan prijedlog i aktivno je pomagao pri početku rada ove institucije. Prijedlog koji je napisao se sastoji od nekoliko točaka:

- a) Prijedlog da se preko Ministarstva vanjskih poslova zamoli prijepis statuta ratnih arhiva u Njemačkoj, napose onih Austrijskih.
- b) Zahtjev za žurnu adaptaciju nekoliko prostorija kako bi Ratni Arhiv mogao početi raditi. Pri tome daje neke generalne smjernice oko toga kakav prostor je potreban za arhiv. Navedene smjernice se odnose na tehničke aspekte prostora od razmještaja polica do protuzračne zaštite.
- c) Ministarstvo domobranstva treba osiguranje sredstava za prijevoz arhive bivše SDO iz skladišta u Medvedgradskoj ulici u prostor RAMNDH.

²⁰⁷ Ivanuš Rhea & Purčić Renato: *Ratni Muzej i Arhiv NDH*. // *Informatica museologica*, Vol.21 No.3-4, 1992. Zagreb. Str. 59-63.

²⁰⁸ Stipančević, Mario: *Neznani svijet Emila Laszowskog*, Hrvatski Državni Arhiv, 2014. Zagreb

²⁰⁹ HR-HDA- Ratni Arhiv i Muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 2)

- d) Popis nužnog inventara, posebice namještaja, koji Matasović predlaže za početak funkcioniranja Ratnog arhiva.²¹⁰

Dobra suradnja HDA i RAMNDH se nastavila sljedećih godina. U travnju 1942. godine, poslana su tri djelatnika RAMNDH u HDA radi stjecanja iskustva u praktičnom radu, dok je Zlatko Tanodi poslan u RAMNDH kako bi pomogao oko organizacije²¹¹. Zlatko Tanodi će nastaviti surađivati sa RAMNDH do kraja rata, pa se čak i vodi kao njihov zaposlenik u nekom vremenu. Pomoć od strane HDA će uglavnom biti savjetodavna, a dvije institucije će najviše surađivati po pitanju arhive Savske divizijske oblasti o kojoj će biti više riječi kasnije. 1942. godine će HDA održati izložbu pod nazivom „Hrvati kao vojnici“, gdje će neki djelatnici RAMNDH, poput ravnatelja Praunspergera, sudjelovati u organizaciji izložbe, iako neće biti sastavljena od gradiva ili predmeta iz RAMNDH.

Za 1941. godinu je RAMNDH imao predviđen proračun od oko 2 650 000 kuna. To su sredstva za otprilike pola godine, odnosno od osnivanja institucije u ljeto pa do kraja 1941. godine, dok je proračun HDA za 1942. godinu bio nešto više od 12 000 000 kuna. No, za razliku od HDA koji je bio pod nadležnošću Ministarstva bogoštovlja i nastave, RAMNDH je bio direktno pod nadležnošću Ministarstva hrvatskog domobranstva koje je imalo više sredstva na raspolaganju. Velika početna ulaganja se mogu objasniti i činjenicom što je trebalo dosta novca uložiti u nabavku inventara (polica, uredskog materijala i druge opreme) kako bi arhiv uopće mogao funkcionirati. Također, to je bio ukupni proračun za Ratni arhiv i Ratni muzej, iako nema podataka o tome koliki postotak sredstava je pripao Ratnom arhivu, a koliki Ratnom muzeju. U RAMNDH su pri osnutku zaposlena četvorica nadstojnika odsjeka, jedan kustos, tri slikara, crtač, lektor, pisar, preparator i dva fotografa, ukupno 14 zaposlenika²¹². Mora se napomenuti da većina tih zaposlenika nije radila samo u RAMNDH, nego je obnašala i razne funkcije unutar Ministarstva hrvatskog domobranstva, a neki su obnašali funkcije u sklopu Ratnog arhiva kao i Ratnog muzeja. Ipak, broj zaposlenih je u tom trenutku podjednak broju zaposlenik u HDA što ukazuje na problem osoblja koji je HDA imao. Zbog situacije gdje su zaposlenici RAMNDH obnašali više poslova, često je bio slučaj da im nedostaje osoblja za normalno funkcioniranje institucije. Problem Ratnog arhiva, koji se isticao sve više kako se rat bližio kraju, je u tome što je dio njegovog osoblja bilo iz Ministarstva domobranstva, dakle djelatne vojne osobe. Ratni arhiv je pohranjivao razne

²¹⁰ HR-HDA-511 Arhiv Hrvatske(kut 39.), spis 710

²¹¹ HR-HDA-511 Arhiv Hrvatske(kut 40.), spis 307

²¹² Ivanuš Rhea& Purčić Renato: *Ratni muzej i arhiv NDH*. // *Informatica museologica*, Vol.21 No.3-4, 1992. Zagreb. Str. 59-63.

spise od kojih su neki bili novijeg datuma (još uvijek vojno aktualni) i stoga nije bilo preporučljivo da njime barataju civili iz sigurnosnih razloga. Sukladno tome, neki su zaposlenici često imali vojničke dužnosti koje su zbog ratnog stanja imale prednosti nad njihovim radom u arhivu. Tako su se odazivali na vježbe, dežurstva, ali i sudjelovanje u ratnim operacijama. Zbog toga je bio čest slučaj da arhiv nema dovoljno djelatnika za redovito funkcioniranje, a pogotovo za nove akvizicije ili programe. Problem se intenzivirao kako su ratne prilike postajale sve nepogodnije za NDH. Taj nedostatak osoblja koji je eskalirao koncem 1944. i početkom 1945. je onemogućio bilo kakvo normalno funkcioniranje RAMNDH kao institucije zadnje dvije godine njenog postojanja.

RAMNDH od samog početka postiže neke značajne uspjehe u svom radu, primjerice već 1941. je dogovoreno s Njemačkim zapovjedništvom u Beogradu da će biti vraćeno arhivsko gradivo koje je ranijih godina preneseno iz Dubrovnika u Beograd. Riječ je o arhivskom gradivu koje nije trebalo doći u RAMNDH, o čemu će biti više govora kasnije, ali je RAMNDH odigrao važnu ulogu u pokretanju pitanja njegovog povratka. Ali ono što je također značajno, od samog početka kreće energična akcija glede akvizicije gradiva. Ovdje se doduše uglavnom radi o predmetima koji potpadaju pod Ratni muzej, a manje o spisima koji bi spadali pod Ratni arhiv. Tako Ministarstvo domobranstva 7. svibnja 1942. izdaje naredbu zapovjednicima svih oružničkih postaja na području NDH da se zanimaju za predmete koji bi mogli spadati u RAMNDH, da ih sačuvaju i da o njima obavijeste Ministarstvo domobranstva²¹³. Akvizicije su pristizale i od građana kao i raznih simpatizera institucije, tako je već 1941. RAMNDH imao stotine akvizicija raznih predmeta poglavito znački, zastava i starog oružja. Primjerice, ravnatelj Praunsperger je svoju zbirku od 480 komada vatrenog oružja izložio u sklopu RAMNDH²¹⁴. Također je Vojskovođa Slavko Kvaternik u RAMNDH pohranjivao predmete koje je dobio kao poklon od raznih uglednika i političara iz drugih zemalja prilikom diplomatskih susreta²¹⁵. Kao najvažnija akvizicija ratnog arhiva je sasvim sigurno kompletna arhiva Savske divizijske oblasti koju je HDA ustupio Ratnom Arhivu a sama akvizicija je finalizirana 1943. godine. Postoji nekoliko razloga zašto je taj važan fond preuzeo RAMNDH a ne HDA. Prvenstveno, nakon sloma vojske Kraljevine Jugoslavije, arhiva SDO uopće nije izlučena niti pohranjena na zadovoljavajuć način zbog čega je proces preuzimanja, sređivanja i izlučivanja gradiva bio bitno otežan. HDA je također imao izuzetnih poteškoća s prostorom za pohranu gradiva a sama arhiva SDO je bila golema.

²¹³ HR-HDA-1195 Ratni arhiv i muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 3)

²¹⁴ *Tko je tko u NDH*, Minerva, 1997. Zagreb

²¹⁵ HR-HDA-1195 Ratni arhiv i muzej Nezavisne Države Hrvatske (kut. 3)

Napose, riječ je o arhivskom gradivu vojnog karaktera koji po svojoj prirodi potpada pod Ratni arhiv, pošto se procjenjivalo da gradivo nema značajnih spisa koji se odnose na političku povijest.

RAMNDH je pokazatelj kako je u razdoblju NDH postojala politička volja za stvaranje, promicanje i razvoj nekih kulturoloških institucija. To je jamačno bila politička odluka, motivirana ideološkim smjernicama ustaškog režima, ali je pružila financijski, zakonodavni pa i politički okvir kojim je struka uspješno koristila kako bi se neke institucije i područja razvijala. RAMNDH je jedan od ranijih primjera specijaliziranog, vojnog, arhiva koji pokazuje razvoj arhivistike u tom razdoblju. Glavni razlog tog razvoja je izdašna ekonomska i politička potpora koju arhivistička struka u Hrvatskoj nije uživala u ranijim razdobljima. On je bio strukovno i kadrovski isprepleten s HDA te su tako surađivali po brojnim pitanjima, pri čemu je vrlo teško govoriti o arhivistici u razdoblju NDH, a da se izostavi spominjanje i ove važne institucije. Iako RAMNDH zbog čitavog spleta okolnosti nije bio od velikog značaja po pitanju razvoja arhivističke struke, ipak se mora izdvojiti kao jedinstven primjer vojnog arhiva koji u Hrvatskoj danas ne postoji, a ujedno je i jedini arhiv osnovan u tom razdoblju čije stvaranje nebi bilo uspješno, a možda niti moguće, bez iskustva o kadrovske pomoći koju je ustupio HAD, zbog čega je povijest HAD u tom razdoblju nemoguće sagledati u cjelini bez da se sagleda povijest RAMNDH.

11. ZAKLJUČAK

Funkcioniranje HDA u političkom okviru NDH se može promatrati usporedno sa samom sudbinom te države. Nakon početne euforije i optimizma koji su rezultirali izrazito ambicioznim planovima (poput projekta o izgradnji nove zgrade HDA) uslijedilo je gorko razočaranje. Financijska i politička nestabilnost su već 1943. godine onemogućili normalno funkcioniranje HDA, pošto su čak i bazične usluge poput grijanja, papira ili druge opreme postali nedostupni. Ratno stanje je rezultiralo uništavanjem velike količine gradiva, ali je i uvjetovalo recikliranjem velike količine gradiva zbog nedostatka sirovina što se može izjednačiti sa uništavanjem pošto se gradivo selektiralo vrlo površno a ponekad ni tako. Zahvaljujući predanosti i stručnosti osoblja, napose Josipa Matasovića, Bartola Zmajića, Zlatka Tanodija i Josipa Buturca, izbjegnuta je katastrofa. Oni su pokrenuli neke projekte, koji su rezultirali zaštitom velike količine gradiva ili koji su uspješno riješili neke probleme koji su godinama visili u zraku, poput arhive Dubrovačke Republike. Iako je u ovom razdoblju bilo nekih institucionalnih uspjeha i važnih akvizicija, mora se zaključiti da se na kraju Drugog svjetskog rata HDA našao na istoj točki gdje je i bio ne tako daleke 1941. godine. Težak i iscrpan rat, koji je ostavio utiske na ukupno društvo, je negativno utjecao na HDA. Zahvaljujući naporu djelatnika HDA, potencijalna šteta je minimalizirana te su istovremeno postavljeni temelji nekih novih tehnologija i praksi koje će HDA dalje razvijati u nadolazećem razdoblju poput fotolaboratorija ili potpuno novih standarda oko čuvanja gradiva kod stvaratelja tog gradiva. Može se primijetiti da su povećanje nadležnosti i zamjetna financijska potpora, posebice 1941. i 1942. godine, rezultirali pokretanjem određenih trendova, tehnologija i standarda koje će djelatnici HDA razvijati u narednom razdoblju a koji bi vjerojatno kasnili da njihovi temelji nisu postavljeni još u razdoblju 1941-1945.

12. ZAKONSKE ODREDBE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE O ARHIVIMA

Na prijedlog Ministra bogoštovlja i nastave propisujem i proglašujem ovu ZAKONSKU ODREDBU o spriječavanju uništavanja i raznošenja arhivskog gradiva na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske.

§ 1.

Na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske najstrože je zabranjeno uništavanje i raznašanje bilo kojeg pisanog gradiva, naime isprava i spisa, koji imaju bilo kakvih veza s poviješću, kulturom, upravom i sa javnim životom hrvatskog naroda uobće.

§ 2.

Sve državne, samoupravne i vjerske ustanove dužne su ovo gradivo brižljivo čuvati i pohranjivati ga na sigurna mjesta. To isto vrijedi i za privatne osobe, koje posjeduju bilo kakve isprave i spise pa i one, koje imaju izričito porodični i lični karakter.

§ 3.

Ustanove i privatnici, koji sami ne bi mogli brižljivo čuvati svoje pisano gradivo, mogu ga predati u pohranu jednom javnom arhivu Nezavisne Države Hrvatske, koji će im izdati pismenu potvrdu o primitku.

§ 4.

Neodržavanje ove zakonske odredbe kaznit će se zatvorom do 3 godine dana i novčanom globom do 100.000 dinara § 5.

Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u »Narodnim Novinama«.

Provedenje povjerava se ministru za bogoštovlje i nastavu. U Zagrebu, 22. travnja 1941.

Poglavnik: Dr. Ante Pavelić, v. r.

Predsjednik povjereništva za zakonodavstvo pri Poglavniku: Dr. Milovan Žanić, v. r.

Broj 24-XXII-Z.p.-1941.

(»Narodne Novine« CV. br. 10. od 24. travnja 1941.)

II.

Na prijedlog ministra za bogoštovlje i nastavu propisujem i proglašujem ZAKONSKU ODREDBU o sakupljanju spisa, koji se odnose na hrvatski oslobodilački pokret.

§ 1.

Određujem, da se sakupe spisi i sav materijal, koji se odnosi na političke progone, vršene od 29. listopada 1918. protiv hrvatskoga naroda i na njegovu političku borbu uopće, a na oslobodilački ustaški pokret napose.

Narodna je dužnost svakog Hrvata, da sve što od takova materijala ima, preda Državnom arhivu u Zagrebu.

Svima sudovima i upravnim oblastima nalažem, da sve spise ili materijal te vrsti, što ga imaju, sakupe i odašalju Državnom arhivu.

§ 2.

Za sabiranje i uređenje tog materijala osniva se kod državnog arhiva u Zagrebu posebni odio pod imenom Odjel za oslobodilački pokret.

§ 3.

Sve pošiljke, poslane u tu svrhu, adresirane su: »Državni arhiv, odjel za oslobodilački pokret u Zagrebu«, kao i one koje arhiv vraća proste su od poštarine.

§ 4.

Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim novinama. Provedbenu naredbu neka izda ministarstvo za bogoštovlje i nastavu.

U Zagrebu, dne 2. svibnja 1941.

Poglavnik: Dr. Ante Pavelić, v. r.

Broj: LI/80 Z. p. 1941.

Ministar za bogoštovlje i nastavu: Dr. Mile Budak, v. r.
(»Narodne Novine« CV. br. 18. od 3. svibnja 1941.)²¹⁶

²¹⁶Zakonske odredbe su prenesene u izvornom obliku bez promjene pravopisa ili riječi.

13. SAŽETAK

Ovaj rad proučava povijest Hrvatskog državnog arhiva (HDA) od uspostave Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. pa do njenog sloma u srpnju 1945. godine. U prvom djelu se daje pregled povijesnih i političkih promjena koje su se dogodile promjenom državnih okvira i utjecaju tog fenomena na rad Hrvatskog državnog arhiva. Posebno poglavlje posvećeno je ravnatelju Dr. Josipu Matasoviću koji je svojim zalaganjem i stručnošću vodio Hrvatski državni arhiv u ovom razdoblju te uspješno zaobišao ideološke i političke izazove koje je ovo razdoblje predstavljalo. Središnji dio rada se odnosi na sam rad Hrvatskog državnog arhiva čime obuhvaća širi spektar djelatnosti institucije tijekom cijelog razdoblja. Poglavlje o zaposlenicima Hrvatskog državnog arhiva se može uzeti kao nadopuna prošlog poglavlja pošto je sam rad institucije u velikoj mjeri bio uvjetovan sa stručnošću i predanošću njegovih zaposlenika. Slijedi poglavlje posvećeno arhivskom gradivu gdje se prikazuju najvažnije akvizicije od strane Hrvatskog državnog arhiva ali se obraća pozornost i na općenito stanje arhivskog gradiva i napose njegovo uništavanje i recikliranje tijekom ratnih prilika. Posljednja poglavlja se odnose na časopis Hrvatskog državnog arhiva *Arhivski Vijesnik* te arhivsko zakonodavstvo Nezavisne Države Hrvatske te su namijenjeni kao dodatak središnjem djelu rada. Posljednje poglavlje je svojevrsan dodatak i odnosi se na rad Ratnog Arhiva i Muzeja Nezavisne Države Hrvatske čije je osnivanje i oblikovanje bilo direktno povezano s osobljem i politikom Hrvatskog državnog arhiva. Primarna svrha rada je pružiti pregled organizacije i funkcioniranja Hrvatskog državnog arhiva u ovom razdoblju i kroz taj rad prikazati stanje arhivističke struke u Hrvatskoj u tom razdoblju.

Ključne riječi: Hrvatski državni arhiv, HDA, Josip Matasović, arhivsko gradivo, arhiv, izlučivanje, NDH

14.1. CROATIAN STATE ARCHIVE (1941-1945): ORGANIZATION AND OPERATIONS

This paper examines the history of the Croatian State Archives (HDA) since the establishment of the Independent State of Croatia on April 10th 1941 until its collapse in July 1945.

The first part provides an overview of the historical and political changes that have occurred with the change of the state framework and the impact of this phenomenon on the organization and functioning of the Croatian State Archives. A special chapter is devoted to the director Dr. Josip Matasović who led the Croatian State Archive in this period with commitment, expertise and successfully bypassed the ideological and political challenges of this period. The chapter on employees of the Croatian State Archives can be taken as a supplement to the previous chapter since the work of the institution was largely conditioned by the professionalism and dedication of its employees. The following chapter is devoted to archival material and shows the most important acquisitions by the Croatian State Archives but also shows the general condition of archival material and especially the destruction and recycling of those materials during military operations. The next two chapters relate to the journal of the Croatian State Archives *Arhivski Vijesnik* and archival legislation of the Independent Croatian State and are intended as a supplement to the central part of the work. The last chapter is a supplement to the paper and refers to the work of the Croatian War Archives and Museum of the Independent State of Croatia whose establishment and design was directly related to personnel and policy of the Croatian State Archives. The primary purpose of this paper is to provide an overview of the work and organization of the Croatian State Archives in this period and through this work show the state of Croatian archival profession in that period.

Key words: Croatian State Archives, Josip Matasović, archival material, archive, excretion, Independant State of Croatia

15. POPIS KRATICA

HAZU: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HDA: Hrvatski državni arhiv

HDAUD: Hrvatski državni arhiv u Dubrovniku

HOP: Hrvatski oslobodilački pokret

HSS: Hrvatska seljačka stranka

MUP: Ministarstvo unutarnjih poslova

NDH: Nezavisna Država Hrvatska

RA: Ratni arhiv (odjel Ratnog arhiva i muzeja NDH)

RAMNDH: Ratni arhiv i muzej Nezavisne Države Hrvatske

SHS: Država, ili Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

16. BIBLIOGRAFIJA

1. Galović, T.: *Biobibliografski prilog o DR. Josipu Nagyu (1884-1981)*, Arhivski Vjesnik, No.45 Travanj 2003. Zagreb
2. Historijski zbornik: *Josip Matasović In memoriam*, 1962.
3. Hrvatska enciklopedija - <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60406>(2017-2-27)
4. Hrvatski Državni Arhiv - <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivski-izvori/HDAonline/Arhivski-vjesnik/index.htm>(2017-2-27)
5. Hrvatski Državni Arhiv - <http://www.arhiv.hr/arhiv2/index.htm>(2017-2-27)
6. Ivanuš Rhea & Purčić Renato: *Ratni muzej i arhiv NDH. // Informatica museologica*, Vol.21 No.3-4, 1992. Zagreb
7. Kolanović, Josip: *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. Sv.1.*, Hrvatski državni arhiv 2006. Zagreb
8. Kolanović, Josip: *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. Sv.2.*, Hrvatski državni arhiv 2006. Zagreb
9. Stipančević, M.: *Neznani svijet Emila Laszowskog*, Hrvatski Državni Arhiv, 2014. Zagreb
10. *Tko je tko u NDH*, Minerva, 1997. Zagreb
11. *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu*, knjiga IX./X., 1941. Zagreb
12. *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, knjiga XI., 1945. Zagreb
13. *Zbornik Naša Domovina*, Zagreb 1943.

Fondovi i zbirke:

- HR-HDA-1059 Dr. Josip Matasović osobni fond (Kutije 7,34)
- HR-HDA-1195 Ratni arhiv i muzej Nezavisne Države Hrvatske (Kutije 2,3)
- HR-HDA-511 Hrvatski državni arhiv (Kutije 38,39,40,41,42)